

د پښتو ادب

لرغونې دوره

کونکي: محمد اسماعيل يون

ليکوال: لومړی ټولگی

۱۳۸۹ لمریز کال

د پښتو ادب

لرغونې دوره

ليکوال: لومړی ټولگی

۳۶

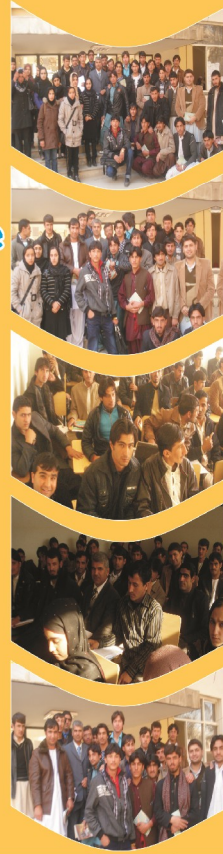
Ancient period
of
pashto literature

By:
First Class of Pashto
Department

د خپرونو لړ: (۳۶)

9 788936 500334 >

Ketabton.com

د پښتو ادب

لرغونې دوره

ليکوال

لومړی ټولگی

کتونکی

محمد اسمعیل یون

۱۳۸۹ ل کال

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

کتاب پېژندنه

د پښتو ادب لرغونې دوره	د کتاب نوم:
لومړۍ ټولګی	لیکوال:
پوهندوی محمد اسمعیل یون	کتونکی:
یون کلتوري یون	خپرندوی:
	د خپرندوی
۳۶	پرله پسې نومره:
۱۰۰۰ ټوکه	چاپ شمېر:
۱۳۸۹ ال کال	چاپ کال:
ضیاء الرحمن ضیاء	کمپوزر:

نیو لیک

مخ	سرلیک	گڼه
۱	د پښتو ادب د نیمې پېړۍ ادبي پېښه	۱
۱	د پښتو لرغونې ادبي دورې کروونولوژي	۲
۴	د پښتو لرغوني ادب د کمیت او کمښت علتونه	۳
۷	په پښتو لرغونو ادبیاتو کې عرفان او تصوف	۴
۱۴	د پښتو په لرغونې شاعرۍ کې د ځینو متروکو...	۵
۲۵	د قصیدې پېژندنه او د شیخ اسعد سوري قصیده	۶
۳۳	په لرغونو ادبیاتو کې ساقی نامه	۷
۳۲	پښتو لنډۍ او کاکړۍ	۸
۵۲	په پښتو ادبیاتو کې لومړنۍ ژباړه	۹
۲۱	په پښتو لرغونو ادبیاتو کې قصیده	۱۰
۷۰	د پښتو لرغونو ادبیاتو ځانگړي اثار	۱۱
۷۷	په لرغونو ادبیاتو کې پښتو غزل	۱۲
۸۲	پر پښتو لرغوني ادب د عربي ژبې اغېزه	۱۳
۸۲	په پښتو لرغوني ادب کې ملي وزنونه او فورمونه	۱۴
۹۷	د میندو سندرې او پښتو نکلونه	۱۵
۱۰۸	په لرغوني دوره کې د افسانوي کیسو اخلاقي بڼه	۱۶
۱۱۱	په لرغونو ادبیاتو کې ملتپالنه	۱۷
۱۱۸	پښتو غزل د خپل پیدایښت او پایښت په...	۱۸
۱۲۲	د سلیمان ماکو تذکرة الاولیا	۱۹
۱۳۷	په لرغونې ادب کې د نظم او نثر انډول	۲۰
۱۴۰	په پښتو لرغوني ادب کې ویرنه	۲۱
۱۴۲	په پښتو ادبیاتو کې نکلونه او ملي هنداره اثر	۲۲

۱۵۷	د پښتو لرغونې دورې د شاعرۍ عامې ځانګړنې	۲۳
۱۶۱	پښتو ادب کې متلونه	۲۴
۱۶۸	د پښتو لرغونې دورې ادبي شخصیتونه	۲۵
۱۸۰	د پښتو لرغونو ادبیاتو محتوايي فورمونه	۲۶
۱۹۰	په پښتو لرغونې شاعرۍ کې څلوریزه (رباعي)	۲۷
۱۹۵	په لرغونې دوره کې پر پښتو ژبه او شاعرۍ...	۲۸
۱۹۸	د پښتو لرغوني ادب په پرمختیایي بهیر کې...	۲۹
۲۰۵	په پښتو ادبیاتو کې ساندي اود بنادي سندرې	۳۰
۲۱۱	د پښتو ادبیاتو فالونه او چیغان	۳۱
۲۱۷	په پښتو لرغونو ادبیاتو کې مشاعرې	۳۲
۲۲۲	په پښتو ادبیاتو کې سروکي او نارې	۳۳
۲۲۹	په لرغوني ادب کې سیاسي پېښې	۳۴
۲۳۳	د امیر کروړ د شعر لغوي څېړنه	۳۵
۲۳۸	د پښتو ادبیاتو پر پراختیایي بهیر کورنۍ او ...	۳۶
۲۴۳	په پښتو لرغونو ادبیاتو کې حکایت	۳۷
۲۵۰	په پښتو لرغونو ادبیاتو کې نړه پښتو کلمې	۳۸
۲۵۸	د پټې خزاني پېژندنه	۳۹
۲۶۲	د امیر کروړ د شعر وییپانگه	۴۰
۲۶۷	د پښتو ژبې شعري فورمونه	۴۱
۲۷۲	په پښتو لرغوني ادب کې ویاړنه	۴۲
۲۷۹	د پښتو ادب د لرغونې دورې پیل او پای	۴۳
۲۸۲	د پښتو لرغونو ادبیاتو فزیکي جغرافیه	۴۴
۲۸۵	د لنډیو لرغونتوب	۴۵
۲۹۲	په پښتو لرغوني ادب کې سیاسي څېرې	۴۶
۲۹۶	په لرغونې ادبي دوره کې قطعه	۴۷

۲۹۹	په لرغوني ادب کې د مشنوي ارزونه	۴۸
۳۰۲	د هند لودي واکمنان او پښتو لرغونى ادب	۴۹
۳۱۰	په پښتو لرغوني ادب کې عشقي روحيه	۵۰
۳۱۵	د امير کروړ او ملکيار هوتک د شعرونو تاريخي ...	۵۱
۳۲۱	د پښتو ادبياتو په لرغونې دوره کې نثر	۵۲
۳۲۷	د لرغونې او منځنۍ دورې د ادبياتو ترمنځ توپيرونه	۵۳
۳۳۱	په پښتو لرغونو ادبياتو کې جغرافيايي نومونه	۵۴
۳۳۵	په پښتو لرغونې شاعرۍ کې رزمي روحيه	۵۵
۳۴۲	د پښتو لرغوني نظم قافيوي څرنگوالى	۵۶
۳۴۶	د شيخ اسعد سوري د قصيدې هنري ارزښت	۵۷

سريزه:

د پښتو ادب د نيمې پېړۍ ادبي پېښه

پوره پنځوس کاله يا نيمه پېړۍ کېږي چې (پښتو څانگه) د کابل پوهنتون د ژبو او ادبياتو پوهنځي په چوکاټ کې د يوې ځانگړې څانگې په توگه فعاليت کوي، همدا سره (۱۳۸۹ل) کال يې د خپلې پنځوسمې دورې فارغان ټولني ته وړاندې کړل. دې څانگې ددې نيمې پېړۍ بهير کې (دوه زره تنه) زيات و کم کادرونه ټولني ته وړاندې کړي، چې له دې جملې څخه اکثره يې د هېواد ژبې او فرهنگ ته نه هېرېدونکي خدمتونه کړي دي.

د پښتو څانگې هر فارغ د پوهنتوني اصولو له مخې د خپل فراغت په وروستي سمستر کې يو مونوگراف (پايليک) ليکي. مونوگراف اکثره، علمي، تحقيقي او تحليلي بڼه لري. په پښتو څانگه کې يوزيات شمېر فارغانو خپل دا وروستي کارونه په بڼه ډول ترسره کړي دي. کوم مونوگرافونه چې په پښتو څانگه او د کابل پوهنتون په عامه کتابتون کې موجود دي، شمېر يې تر (پنځه سو) عنوانو اوږي، ددې مونوگرافونو ډېر کم شمېر (يوازې په شمار

خو مونوگرافه، چاپ شوي، خو په دې کې داسې مونوگرافونه هم شته چې په بيا بيا چاپ ارزي. پر (۱۳۷۲ل) کال ما (د ژبو او ادبياتو پوهنځي د پنځوسو کلونو پښتو کتابښود) چاپ کړ او د هغه په ترڅ کې مې د ژبو او ادبياتو پوهنځي ټول ليکل شوي او يا زما لاس ته راغلي مونوگرافونه په ترتيب سره معرفي کړل، زما هدف دا و چې يو خو دا پايلیکونه خلکو ته ور وپېژنم، بل د پښتو څانگې کې کار څرگند کړم، د تکراري مونوگرافونو د ليکنې مخه ونيسم او د دې ترڅنگ د پښتو ادب مينوالو ته د ځينو هغو پايلیکونو څرک ولگوم چې د چاپ اړتيا يې احساسېږي او په چاپ ارزي.

تر هغه وروسته د پښتو څانگې هغو محصلينو، چې له ما سره يې مونوگرافونه نيولي، ما ورته اکثره نوې موضوعگانې ټاکلي چې تر پخوانو هغو يې بشپړ توپير درلود او تر بشپړاوي وروسته يې ځينو د چاپ لاره هم خپله کړې ده. (يو کم شل کاله) کېږي چې زه په پښتو څانگه تدریس کوم، سره له دې چې ما د پښتو څانگې په بېلابېلو ټولگيو او ناپښتو څانگو دواړو کې تدریس کړی، خو زياته هيله مې دا ده چې زه د پښتو څانگې په لومړي ټولگي کې تدریس وکړم، علت يې دادی چې نوي محصلين له نوې روحيې سره راځي، که د دوی هيلې په پيل کې مړاوې شي، نو د تحصيل په بهير او تر هغه وروسته دوی د خپلې ودې او شخصيت جوړونې يوه پاموړ برخه انرژي له لاسه ورکوي. د تېرو لسو کلونو په بهير کې زه اکثره پر همدې لومړيو ټولگيو درس لرم، د درس په پيل کې زما هيله همدا وي چې د دوی هيلې او ټولنيز شعور وده وکړي، د ليکوالۍ

او شاعری، مهارتونه زده کړي، د جرئت وزرونه یې وغورځوي او لکه د طالبانو په څېر د نطق او منطق په وسله سمبال شي، دا مې هم ورته ویلي چې پښتو ژبه کې مادي امتیاز نه شته، خو ستاسو شخصیت په کې جوړېږي، خو دې کې هم شک نه شته که څوک د بل هر مسلک په شان په دې مسلک کې هم ځان ورسوي، نو د لوی خدای (ج) په فضل به په دې مسلک کې هم د ډوډۍ خاوند شي. پښتو ژبې، ملي فرهنگ او ملي هویت ته کار کول پولادي هوډ غواړي، نو که غواړئ چې ځان دنیاوالو سره سیال کړئ، د مایوسی او نهیلی یوې څپې ته به هم په زړه کې ځای نه ورکوی. په پښتني چاپیریال کې مې د شخصیت جوړېدنې پر ستونزو او د ادبي هلو ځلو پر وړاندې د پرتو خنډونو او حل لارو په باب هم ورسره خبرې کړي، د دوی دلایل مې هم اورېدلي او په گډه مو د ستونزو حل لارې هم پیدا کړي دي. ډېر کونښن مې کړي چې د استاد او شاگرد ترمنځ د وهم کوم حد او برید چې دی هغه له منځه لاړ شي او ځای یې صمیمیت او انډیوالي ونیسي، خو ددې ترڅنګ مې ډېره هڅه کړې چې د زده کوونکو طبیعي استعداد په طبیعي ډول وده وکړي او د چا حقوق تلف نه شي. د معمول په څېر مې د سړ کال د لومړي ټولګي په لومړي سمسټر کې دوی ته داسې کورنۍ دندې یا سیمینارونه وسپارل چې دوی پرې لیکنې وکړي او بیا دا لیکنې د خپلو ټولګیوالو مخې ته ولولي او د هغوی پوښتنو ته ځوابونه هم ووايي. دا پروسه که څه هم ټکنۍ وه، خو پر ټولو تطبیق شوه، دې سره د دوی جرئت یو څه زیات شو. زه پر دې پوهېدل چې دوی د لومړي ځل لپاره د گڼو مخاطبینو په منځ کې ودرېږي، د هغوی

پوښتنې ځوابوي، نو څومره رواني فشار به زغمي، خو دا بهير ورځ پر ورځ ښه کېده. د دوی هغه ليکنې يوازې د ټولگي په کچه وې، خو ځينې په کې داسې هم وې چې په چاپ ارزېدلې. د همدې ټولگي په دويم سمستر کې مې ورته وويل: ((کونښن به کوو چې رسمي درس ژر خلاص کړو او تاسو پوره وخت ولرئ چې خپل سيمينارونه برابر کړئ.)) تر امتحانونو يوه مياشت دمخه مو د کړيکولم مطابق رسمي درس ختم کړ، دوی ته مې د پښتو ادب د لرغونې ادبي دورې په باب شپږ پنځوس بېلابېلې موضوعگانې وټاکلې، هر محصل ته مو يوه موضوع غوره کړه او ورته ومې ويل چې په دوو اوونيو کې درنه د يادې موضوع بشپړاوی غواړم. د پښتو ادب د لرغونې دورې په باب بېلابېل اثار ليکل شوي، خو ما چې کوم اثر عملاً تدریس او هغه (د پښتو ادب لرغونې او منځنۍ دوره) د بناغلي سر محقق زلمي هېوادممل اثر دی چې لرغونې دوره يې په ښه منظم او سيستماتيک ډول تشریح کړې او د يوه ښه تدریسي اثر په توگه ورڅخه پوره گټه پورته کېدی شي. څرنگه چې محصلين له لرغونې دورې سره آشنا شوي وو، نو ما هم د دوی د عملي تحقيق او تحليل لپاره په بشپړ ډول همدا دوره وټاکله او د دې دورې د بېلابېلو اړخونو لپاره مې شپږ پنځوس موضوعگانې ورته غوره کړې، دا ټينگار مې هم پرې وکړ چې که چا کورنۍ دنده پوره نه کړه ازموینه ترې نه اخلم. ځينو د يوې اوونۍ، ځينو د دوو اوونيو او ځينو ان د کلنيو ازموينو تر وروستي وخته پورې خپلې دا کورنۍ دندې پوره کړې، ما يې هم د هرې ليکنې له رارسېدو سره سم پر کمپوز پيل وکړ، گران ورور ضياء الرحمن ضياء دې کور ودان

وي، دواړو ورته دفتري کارونه خوشې کړل او د عوامو په اصطلاح همدې کار ته اړم شو. ده کمپوزول، ما ايډېټ کول، د دويم ايډېټ لپاره مې د پښتو خانگي فارغ التحصيل بناغلي مجيب الرحمن اميري ته ورکړل، هغه هم وکتل، درېيم سمون بيا ما وکړ، د تېرېس د کتنې لپاره مې گران ورور وفا الرحمن وفا ته ورکړ، د هغه له خوا په گوته شوې تېروتنې مو بيا سمې کړې او نور نو کتاب د چاپ مزل پيل کړ. په پای کې همدا اثر چې ستاسو په لاس کې دی، ترې جوړ شو.

دې کې شک نه شته چې په دې اثر کې څه ناڅه خامۍ او نیمگړتیاوې لیدل کېږي، خو گټې او بریاوې یې تر خامیو او نیمگړتیاوو ډېرې دي، ځینې مقالې په کې خورا پخې دي او د تحصیل د لومړي کال په بهیر کې د داسې لیکنو لیکل سړي ته دا هیلې په زړه کې روزي چې په نړۍ کې هېڅ داسې طاقت ددې وس نه لري چې زموږ ملت او ژبه د ژوند له بهیره او د تاریخ له حافظې څخه وباسي. څومره بختور وي هغه سړی چې د یوه کال په بهیر کې په خپل لاس د ایښودل شویو نهالگیو مېوه او ثمر ترلاسه کړي، تراوسه پورې به داسې کم مالیاران پیدا شوي وي چې بڼې یې په یوه کال کې ثمر ته ورسې، زه ځان د لوی خدای (ج) له درباره ډېر مشکور گڼم؛ داسې دنده یې راوسپارله چې په یوه کال کې مې مېوه ترې ترلاسه کړه.

زه بیا هم وایم چې زما د دې گرانو محصلینو په ځینو لیکنو کې نیمگړتیاوې شته، لکه د اخځونو ناسمه لیکنه، د مخونو نه یادونه، له ځینو اثارو کټ مټ را اخیستنه، په ځینو برخو کې د

لیکنو ورته والی، شه ناخه موضوعی تداخل او ځینو ځایونو کې ځنگزني څېړنه او ځینې نورې دا ډول نیمګړتیاوې، خو زه وایم چې دا ډول یو اثر له همدې ډول طبیعي نیمګړتیاوو سره خوند کوي؛ ما قصداً ونه غوښتل چې د دوی دا ډول تېروتنې چې طبیعي بڼه لري، په وچ زور سمې کړم، البته ځینې لیکنې مې چې محتوايي ربط یې خطا شوی او لیکنه له خپل مسیره وتله، هغه مې سمې کړي؛ ځینې جملې مې حذف کړي او ځینې نورې مې ورسره تړلي او دا په دې نېټه چې ډېرې محتوايي تېروتنې ونه شي. ځینې لیکنې دومره خوږې دي چې که د محصل نوم ترې حذف کړي، نو فکر به وکړي چې ډېرو پخو څېړونکو لیکلي دي. ددې ټولګې بڼه والی په دې کې دی چې په دې لیکنو کې د تحقیق له بېلابېلو اصولو کار اخیستل شوی، هم د ساحوي تحقیق بېلګې په کې شته، هم د کتابتوني او هم د عملي او تحلیلي تحقیق ټول ډولونه رانغاړي.

زه چې اوس دا لیکنه کوم نو په سترګو کې مې له ډېرې خوښۍ اوبښکې ګرځي، محصلین او زده کوونکي سړي ته د خپل اولاد په څېر وي، زه چې کله په ټولګې کې د دوی پر وړاندې ولاړ یم، نو فکر کوم چې (هیلي، سمسور، سولي او ودان) ته درس ورکوم، د دوی دا لیکنې چې گورم نو هم فکر کوم چې زما خپلو اولادونو لیکلي؛ دومره خوند ترې اخلم. که د محصلۍ د تدریس زماني حدود او زما خپلې ټولنیزې، فرهنګي او سیاسي بوختیاوې نه وای، نو پوره یقین لرم چې دا اثر تر دې هم بډایه کېدی شو، خو اوس هم چې ورته ګوري د داسې یوه ډله ییز تحقیق او تحلیل مجموعه ده چې افغانستان کې یې تر اوسه بېلګه نه ده لیدل شوې.

دا اثر که څه هم یو تدریسي کتاب نه دی، خو د پښتو ادب د لرغونې دورې په باب د یوه ښه مرستندوی تدریسي اثر په توګه کار ورکولای شي، ان که د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د پښتو ادبیاتو د لرغونې دورې کوم مدرس، د لرغونې دورې په باب کوم ښه اثر ونه لري، نوله دې اثر څخه د یوه تدریسي اثر په توګه هم کار اخیستلای شي. زه نه غواړم د دې اثر په باب زیاتې څرګندونې وکړم، ځکه خپله اثر ستاسو مخې ته پروت دی. دا چې دا اثر مې (د پښتو ادب د نیمې پېړۍ ادبي پېښه) بللې، دلیل یې دادی چې ددې زماني واټن په بهیر کې داسې یو اثر نه و رامنځته شوی، چې د نظري تدریس او عملي تحقیق د امتزاج په بهیر کې دې راتوکېدلی وي؛ دا کار د پښتو څانګې په ټول عمر او نه هم تر هغې بهر ترسره شوی و، خدای (ج) دې وکړي چې زموږ د ځوان ادبي پښت له خوا نور هم دا ډول نوښتونه رامنځته شي. په پای کې غواړم یادونه وکړم چې دا اثر لس لس ټوکه له (سي ډي) سره د محصلینو په واک کې ورکول کېږي، د انټرنېټ په څپو کې به هم د مطالعې وړ وي او د افغانستان په بېلابېلو پوهنتونو کې د ادبیاتو پوهنځیو پښتو څانګو ته به هم رسول کېږي.

د لغمان ولایت له قدرمن والي ښاغلي محمد اقبال عزیزي څخه هم ډېره مننه کوم چې زما له وینا پرته یې په ورین تندي د کتاب د چاپ لګښت ومانه، داسې وخت به راشي چې د عزیزي صیب د ولایت مقام به پاتې نه وي، خو دا خدمت به یې پاتې وي. له خپلو ګرانو وروڼو و فالرحمن وفا او ضیاء الرحمن ضیاء څخه چې اوس مهال زما د فرهنګي کارونو دوه متبې دي، هم ډېره مننه کوم چې په

دې لنډ او تنگ وخت کې يې ددې اثر په کمپوز او ايډېټ کې خپله ونډه واخيسته او همدارنگه له گران ورور مجيب الرحمن اميري څخه د هغه د سمون له امله ډېره مننه، گرانو او خوږو محصلينو ته مبارکي او کورنيو ته يې کور ودانۍ وایم، هيله لرم ټول د پښتو د بډاينې او ملي فرهنگ د غوړونې لپاره همداسې يو بل ته لاسونه سره ورکړو.

په فرهنگي مينه او درناوي
پوهندوی محمد اسمعيل يون
ارگ- د جمهوري رياست ماڼۍ
۱۳۸۹ل کال د جدي ۲مه نېټه

محمد الياس - د پښتو خانگي د لومړي کال محصل

د پښتو لرغونې ادبي دورې کرونولوژي

- ۱- د لوی داریوش د اریانا پاچا پروخت (۵۲۲ق.م) څخه تر (۴۸۲ق.م) د بېستون په غره کې یوه اخلاقي حماسه رامنځته شوه.
- ۲- پر (۱۳۹ه.ق) د غور په منډېش کې د امیر کروړ پاچا کېدل.
- ۳- پر (۱۲۳ه.ق) کال د لویکانو د کورنۍ یو بیت د پښتو ادب ته راوړل.
- ۴- (۱۵۴ه.ق) د امیر کروړ وفات او د پښتو لومړنی شعر رامنځته کېدل.
- ۵- د (۲۲۳ه.ق - ۲۹۷ه.ق) کلونو حدودو کې د ابو محمد هاشم ابن زید السرواني د ژوند دوره او له عربي ژبې څخه پښتو ته لومړۍ منظومه ژباړه.
- ۶- (۳۵۰ه.ق - ۴۰۰ه.ق) کال د شیخ رضي او نصر لودي پارکي.
- ۷- پر (۳۵۰ه.ق) کال د بېټ نیکه مناجات.
- ۸- (۴۱۱ه.ق) کال حدود د اسماعیل د ژوند دوره او پښتو ادب ته د لومړیو څلوریزو راتگ او (۴۰۰ه.ق) کال حدود د څرښبون د

- ژوند دوره او پښتو ادب ته د نورو څلوريزو راتگ او پر (۴۱۱هـ.ق) کال د څرښبون مړينه.
- ۹- (۴۲۵هـ.ق) کال حدود د شيخ اسعد سوري د ژوند دوره او پښتو ادب ته د قصيدې راتگ.
- ۱۰- (۵۵۰هـ.ق) کال حدود د شيخ تيمن کاکړ د ژوند دوره او پښتو ته د يو بل شعر راتگ.
- ۱۱- د (۵۸۰هـ.ق) په شاوخوا کې د ښکارندوی غوري د ژوند دوره او پښتو ته د يوې شاهکارې قصيدې راتگ.
- ۱۲- د (۵۸۰هـ.ق) په شاوخوا کې د ملکيار غرشين د ژوند دوره او پښتو ادب کې د يو پارکي ويل.
- ۱۳- د (۵۸۰هـ.ق) په شاوخوا کې د تايمني د ژوند دوره او د تايمني شعر د سلطان غياث الدين په ستاينه کې.
- ۱۴- (۲۰۰هـ.ق) کال حدودو کې د قطب الدين بختيار کاکړ د ژوند دوره او پښتو کې د قطب الدين سندر.
- ۱۵- له (۲۸۸-۲۳۳هـ.ق) کال پورې د شيخ متي د ژوند دوره او دده کتاب (د خدای مينه) او دده شعر.
- ۱۶- له (۷۴۰-۲۲۱هـ.ق) کال پورې د باباهوتک د ژوند دوره او د مغولو په مقابل کې دده شعر.
- ۱۷- د (۷۴۷هـ.ق) حدودو کې د شيخ ملکيار هوتک د ژوند دوره او دده اشعار.
- ۱۸- د (۷۸۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د اکبر زمينداوري د ژوند دوره او پښتو ته د لومړي غزل او مثنوي راتگ.

- ۱۹- له (۸۹۴-۸۵۵هـ.ق) کال پوري د سلطان بهلول لودي د ژوند دوره او د هغه رباعي د خليل نيازي په مقابل کې او د (۸۹۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د خليل نيازي د ژوند دوره او د هغه رباعي د سلطان بهلول د رباعي په ځواب کې.
- ۲۰- د (۸۹۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د زرغون خان نورزي د ژوند دوره او دده دېوان او د ساقي نامې شعر.
- ۲۱- (۹۰۰هـ.ق) کال حدودو کې د زرغونې کاکړ د ژوند دوره او پښتو ته د سعدي د بوستان ژباړه.
- ۲۲- د (۹۰۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د شيخ عيسى مشواني د ژوند دوره او دده يو شعر.
- ۲۳- د (۹۲۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د رابعې د ژوند دوره او ددې دېوان او رباعي.
- ۲۴- (۹۲۰هـ.ق) کال حدودو کې د دوست محمد کاکړ د ژوند دوره او د هغه کتاب (غرغښت نامه).
- ۲۵- د (۹۲۰هـ.ق) کال په شاوخوا کې د شيخ بستان بريخ د ژوند دوره او دده د کتاب نوم (بستان الاوليا) او دده يو شعر.
- ۲۶- علي سرور لودي د (۹۲۰هـ.ق) کال حدود د ژوند دوره او د کتاب نوم يې (تحفة صالح) او دده غزل.
- ۲۷- د (۹۲۰هـ.ق) کال حدود د مېرمن ښکېختې د ژوند دوره، ددې کتاب (ارشاد الفقرا) او ددې د نصيحت شعر.
- ۲۸- د (۱۰۰۰هـ) کال حدود د شيخ محمد صالح الکوزي د ژوند دوره او دده غزل.

مرضیه- د پښتو څانگې د لومړي ټولگي محصله

د پښتو لرغوني ادب د کمیت او کمښت علتونه

د پښتو ادبي تاریخ لومړۍ دوره له دویمې هجري پېړۍ څخه پیلېږي او د یوولسمې هجري پېړۍ تر اوایلو پورې دوام کوي. د پښتو کوم آثار چې په لومړۍ ادبي دورې پورې اړه لري، د کمیت له پلوه ډېر نه دي او د هر شاعر او لیکوال محدودې شعري نمونې تر موره رارسېدلې دي. ددې دورې ډېرو شاعرانو او لیکوالو د کتابونو نومونه موندل شوي، خو زیاتره دا کتابونه او دېوانونه اوس ورک دي.

د پښتو ادب د لومړۍ دورې په آثارو کې یوازې د سلیمان ماکو د تذکره الاولیا د بشپړ کتاب ځینې برخې موندل شوي دي. په عمومي ډول د پښتو ادبي تاریخ د لومړۍ دورې آثار بېلابېل دي. که څه هم د پښتو د لومړۍ دورې آثار د کیفیت له پلوه ډېر لوړ ارزښتي کېدلای شي، خو د کمیت له پلوه ډېر کم دي. دا چې ولې د لومړۍ دورې آثار د کمیت له پلوه له کمښت سره مواجه شوي او څه علتونه لري، چې دا آثار موندل شوي په پوره ډول نه دي رارسېدلي، کوم

مهم مسایل ددې لامل شوي دي چې دغه اثار له منځه تللي؟ غواړم هغو ته نغوته وکړم:

۱- افغانان د اسلامي عصر په بېلابېلو پېړيو کې د پرديو تر يرغلونو لاندې راغلي دي، په دغو يرغلونو کې چې چا د پرديو په مقابل کې زيات مقاومت کړی دی، هومره ضررونه هم ورته زيات متوجې شوي او ټولې مادي او معنوي شتمنۍ يې له خاورو سره خاورې شوې دي. پښتانه د عربو له حملو نيولې بيا د چنگېز، تېمور او نادر افشار او نورو يرغلگرو تر مستقيمو حملو لاندې راغلي دي او ډېر زيانونه يې گاللي، چې د دغو يرغلونو په بهير کې دغه اثار په جگړو او يا هم په قصدي توگه د يرغلگرو له خوا له منځه تللي دي.

د مغولو تر تاراک او چپاول دمخه تر (۲۰۰ هـ.ق) پخوا د پښتو ژبې ادبي مرکزونه غور، هلمند، ارغنداو او د ترنگ ورشوگانې وې چې دغه ادبي مرکزونه د مغولو خونخوارو لښکرو وړان او د مدنيت يوه بېلگه يې هم په کې پرېښوده، داسې ښکاري چې ډېر پښتو کتابونه او علمي اثار هم ورسره تباه او پوپناه شوي وي.

۲- د پښتني ټولني د پوهې د کچې ټيټوالي او له ورته پوهنيزو چارو سره لېوالتيا نه درلودل د دغو اثارو د نه خونديتوب باعث گرځېدلي دي.

۳- د پښتون ولس له يو بله څخه د لرېوالي او نه اړيکو له کبله هم کېدی شي د پښتو د لومړۍ دورې اثار په بېلابېل ډول پاتې شوي وي. بله دا چې ښايي پښتنو د مذهبي تعصبونو له پلوه له شعر سره ډېره مينه نه لرل او شاعرانو ته په درنه سترگه نه کتل او شعر ويلو

ته گناه ويل هم ددې سبب گرځېدلي وي چې دغه اثار يې له منځه وړي وي، چې بڼه بېلگه يې د بنځو د اثارو نه موجوديت دی.

۴- د شرايطو د تنگوالي (د چاپي وسايلو کموالي) له امله هم کېدی شي دغه اثار په ليکل شوې بڼه د ليکوال تر ليکنې محدود پاتې شوي وي.

۵- په مجموعي توگه ددغو اثارو ذخيره کېدو او د دې کتابونو د خونديتوب لپاره د ځای نشتوالي او دې کتابونو د ساتلو په طريقو د نه پوهېدلو، دغه اثار د بهرنيو د يرغلونو له وېرې بڼايي په ځمکو يا دېوالونو کې بنځ کړای شوي وي او هغه اثار هماغسې بنځ پاتې وي او له خاورو سره خاورې شوي وي.

په دې ليکنه کې د پښتو ادبياتو تاريخ (لرغونې او منځنۍ دورې) څخه گټه اخيستل شوې، خو ځينې دلايل ما له خپل فکره ليکلي دي.

هیله- د پښتو خانګې د لومړي ټولګي محصله

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې عرفان او تصوف

د اوومې هجري پېړۍ په دوران کې عرفاني افکارو پښتو شعر او ادبیاتو ته لاره پیدا کړه او حضرت شیخ متي لومړی عرفاني شعر په پښتو کې لیکلی و.

د شیخ متي مناجات په پښتو ادبیاتو کې د عرفاني شعر بېلګه ده، تر دې وروسته بیا له

اوومې پېړۍ نه تر لسمې هجري پېړۍ پورې مور په خپلو لاسته راغلو پښتو متفرقه اثارو کې دغسې د عرفاني فکر لرونکي اثار نه لرو، خو په لسمه هجري پېړۍ کې مور له افغانستان او پښتونخوا څخه لرې د هندوستان په سیمو کې چې کوم پښتانه اوسېدلي، درې پښتانه شاعران پېژنو چې درېواړه یې لوی صوفیان، عابدان او زاهدان وو او کوم اثار چې له دوی څخه پاتې دي د عرفاني افکارو بیانونکي دي. نوموړي صوفیان؛ شیخ عیسی مشوانی، شیخ بستان برېڅ او شیخ علي سرور لودي دي.

شیخ متي:

دا مشهور عارف او شاعر له پښتنو غوریاخپلو څخه دی چې دده لوی نیکه خرنبون هم د پښتو ادیب او شاعر و.

شیخ متي د عباس زوی و، عباس د عمر او عمر د خلیل زوی و.
خلیل د غوریا او غوریا د کند بن خرنسبون زوی و.

شیخ متي پر (۲۲۳هـ) کال زېږېدلی او د (۲۵) کلونو په عمر د
ترنک پر غاړه پر (۲۸۸هـ) کال وفات شوی دی. د شیخ متي کورنۍ
په خلیلو غوریا خېلو کې خورا مشهوره ده، شیخ د پښتو یو خورا
لوی صوفي او عرفاني شاعر دی. شیخ متي بابا د خپلې زمانې په
فرهنگي حلقو کې د مسلطو فکري جریانونو تر اغېزې لاندې د
خپل باطن او خپل ذهن د ضمیر او زړه د صفایۍ لپاره عرفان ته
مخه وکړه او د خدای پېژندنې پر دې باریکه لارې سفر وکړل.
شیخ متي په زهد، تقوا او د عرفاني مدارجو په طی کولو سره
دومره مشهور او محبوب شو چې د خلکو مرجع وه او د یوه ډېر ستر
روحاني شخصیت په توګه یې د شیخ متي په نامه شهرت درلود.

شیخ متي د خپل عصر په تصوف واقف سړی و، دده شعر ثابتوي
چې ده په عرفان او تصوف کې پاڅه افکار درلودل او د پښتو د
متصوفو شاعرانو امام ګڼل کېږي.

شیخ متي خپل اشعار په یوه مجموعه (د خدای مینه) کې کښلي
وو. د (خدای مینه) یې د کلات د غونډان په سیمې کې د خپلو
اشعارو کتاب بشپړ کړ. د شیخ متي اشعار پر وحدة الشهود بناء
دي چې د تصوف یوه طریقه ده.

دا هم د شیخ متي د شعر یوه برخه او دا یوه داسې نمونه ده چې د
عرفاني او تصوفي شعر په دیباچه او پیل کې درېدلې.

پر لویو غرو هم په دښتو کې
په لوی سهار، په نیمو شپو کې

په غاړه ږغ او په شپلو کې
یاد ویرژلیو په شپلو کې
ټول ستا د یاد نارې سوري دي
دا ستا د مینې تدارې دي

شیخ عیسی مشوانی:

مشوانی د پښتنو یو ټبر دی، شیخ عیسی هم له دې ټبره د پښتو د منځنیو دورو شاعر دی، شیخ عیسی مشوانی د هندوستان په (دامله) کې اوسېده او د هندوستان د افغان پاچا (شېرشاه سوري) معاصرو. دده د ژوندانه زمانه یا وخت تر (۹۰۰هـ) وروسته ټاکلای شو. شیخ عیسی په پښتو، پارسي او هندي ژبو یوه ګډه منظومه رساله لیکلې وه. شیخ عیسی د خدای (ج) په توحید کې په پښتو، پارسي او هندي ژبو بڼه شعرونه ویلي دي.

دده د شعر نمونه په مخزن افغاني کې راغلې چې درې بيتي دي. دده له شعر څخه دا معلومېږي چې عیسی له پخو متصوفینو څخه و.

دا هم د شیخ عیسی د شعر نمونه:

په خپله کار کړې، خپله انکار کړې
کله با دار یې کله مې خوار کړې
ته خو قادر یې! په صفتونو
کله مې نور کړې کله مې نار کړې

«عیسی» حیران دی په دې شیونو
کله مې یار کړې کله اغیار کړې.

شیخ بستان برېڅ:

شیخ بستان د پښتنو له ادبي او روحاني مشاهیرو څخه دی. پلار یې د کندهار په بنوراوک کې اوسېده، د پلار نوم یې محمد اکرم و، شیخ بستان په ځوانۍ کې هند ته لاړ او د دغه هېواد په (سامانه) نومي ځای کې اوسېده. شیخ بستان د «بستان اولیا» په نامه یو کتاب هم لیکلی و چې له شور نه ډک او دده له عرفاني جمال سره برابر و. د مخزن افغاني مولف نعمت الله هروي د شیخ بستان ملگری و چې په بحري (سمندري) سفرونو کې ورسره یونیم کال پاتې شوی و.

شیخ بستان د (۱۰۰۲ هـ.ق) کال د ربیع الثاني په دویمه نېټه د گجرات په احمدآباد کې وفات شو. د شعر نمونه یې داده:

د مینې اور دې زما زړگی وریټ په انگار کۍ نا
بڼې تار و نار کۍ نا
خود به ویلېږم چې مې زړه پر تا مفتون کۍ نا
ځان مې زبون کۍ نا
اوبسکې مې څاڅي پر گړپوان یو وار نظر که پرما
راسه گذر که پرما

شیخ علي سرور لودي:

علي سرور په قوم شاهد خېل لودي و. شیخ علي سرور د لسمې هجري پېړۍ په دوران کې د ملتان په (کهرون) نومې سیمه کې اوسېده او استاد حبیبی یې د ژوند زمانه د (۹۶۰ هـ.ق) حدودو کې ټاکلې ده. په پته خزانه کې د شیخ علي سرور لودي له اقوالو او غزلو معلومېږي چې شیخ په اسلامي تصوف کې د زیاتې مطالعې خاوند و او د لویو متصوفینو اثار یې لوستي وو. د شیخ عیسیٰ علي سرور لودي د شعر نمونه په پته خزانه کې راغلې. د پته خزانه مولف د تحفة صالح په حواله دده یو صوفیانه غزل را نقلوي:

د غزل نمونه یې داده:

محبت پیاله مې نوش کړه په مجاز کې
د حق نور وینم په سترگو د ایاز کې
درست وطن راته دریاب شوبې دیدنه
دید مې نه شي مگر خدای مې سبب ساز کې

شیخ محمد صالح اکوزی:

پر پورته یادو شویو درېو وارو عارفو شاعرانو سربېره بل شاعر چې د کندهار په سیمو کې تېر شوی دی، هغه شیخ محمد صالح اکوزی نومېږي. دا شیخ د پته خزانه په روایت د (جلدک) په سیمو کې اوسېده چې ډېر عالم او عابد سړی و. علامه حبیبی دده د ژوند زمانه د (۱۰۰۰ هـ.ق) شاوخوا ټاکلې ده.

د لرغونې ادبي دورې تصوفي ځانگړنې:

د لرغونې دورې د دغو صوفيانو ډېر منظوم او منشور اثار زموږ په واک کې نه شته، يوازې د پخوانيو مورخينو د ليکنو او د دوی د خپلو لږو اثارو له مخې دومره ويلاى شو چې دغه کسان عارفان وو او له دغې پوهې خبر او پر دې لاره روان وو.

لکه څنگه چې پر دغه وخت يا مهال تصوف پښتو ادب ته نوى راننوتى و، نو لا ډېر پېچلى شوى نه و او نه يې د روښانيانو غوندې پېچلې او درنې تصوفي تجربې لرلې، چې پېچلي تصوفي اصطلاحات يې ورته کارولي وای. د دغه مهال تصوف او تصوفي ادب کله دومره ساده شي، چې که پتې خزاني او نورو اثارو د دغو صوفيانو ژوند پېښې راخيستې نه وای، بنايي چا صوفيان نه وای بللي او په دې توگه د لومړۍ دورې تصوف د رحمان بابا د تصوف غوندې فطري تصوف دى او له تکلف او سختو لغاتو او کلمو څخه پاک دى، ځکه چې پر دې مهال تصوف پښتو ادب ته نوى راننوتى او لاکوچنى و، نو د دويمې ادبي دورې د صوفيانه تجربو غوندې تجربې يې لانه وې کړې، خو دې دورې خپل ادبي ارزښت ساتلى او تصوف يې په ښکلې، ساده او هنري ژبه راوړاندې کړى دى. بل موږ د دې دورې صوفيان د راوړوسته صوفيانو په څېر په زغرده د وحدة-الشهود او وحدة الوجود پر ډلگيو نه شو وپشلاى ځکه د شيخ متي له شعري بېلگې پرته نور تصوفي شعرونه دا رنگ او بوى نه لري او نه دومره ژور پرمختگ کولاى شي.

اخځونه

په دې لیکنه کې د اجمل بنکلي: ((تصوف او عرفان))، د پوهاند
عبدالحي حبيبي: ((د پښتو ادبياتو تاریخ)) او د سرمحقق زلمي
هېوادم (د پښتو ادبياتو تاریخ لرغونې او منځنۍ دوره)) له
بېلابېلو مخونو څخه گټه اخیستل شوې ده.

حکمت الله ناشر - د پښتو خانگي د لومړي ټولگي محصل

د پښتو په لرغونې شاعري کې د ځينو متروکو او پېچلو لغتونو ماناوې

په پښتو لرغونې شاعري کې ځينې داسې لغتونه کارول شوي، چې اوس يانې نه استعمالېږي يا په هغه مانا نه کارول کېږي او يا په لرې تغير سره کارول کېږي، په دې کې د لاندې شاعرانو د نظم لغتونه چې په پټه خزانه کې راوړل شوي دي، موجود دي:

- ۱- محمد هوتک - نثر
- ۲- بابا هوتک - نظم
- ۳- شيخ ملکيار - سندرې
- ۴- شيخ خرښبون بابا - نارې
- ۵- شيخ اسماعيل سړبنی - نارې
- ۶- شيخ متي - شعر
- ۷- امير کروړ - شعر
- ۸- شيخ اسعد سوري - قصيده
- ۹- ښکارندوی غوري - قصيده
- ۱۰- ابو محمد هاشم سرواني - ژباړه
- ۱۱- شيخ تيمن بابا - شعر

- ۱۲- شيخ بستان بريخ- بدله
۱۳- شيخ رضي لودي- پارکي
۱۴- نصر لودي- پارکي
۱۵- شيخ عيسى مشواني- شعر
۱۶- سلطان بهلول لودي- رباعي
۱۷- خليل خان نيازي- رباعي
۱۸- زرغون خان نورزي- مثنوي
۱۹- دوست محمد کاکړ- نظم
۲۰- شيخ محمد صالح- غزل
۲۱- شيخ علي سرور لودي- غزل
چې په لاندې لښتليک کې مانا شوي دي:

گڼه	لغات	مانا
۱	اوجار	خراب، ړنگ
۲	اودوم	علاج، چاره
۳	اتل	پهلوان
۴	اغېز	تاثير، اثر
۵	ايواد	هېواد
۶	اوکوب	شان او شوکت
۷	اوخار	مشهور
۸	اشلکونه	شعرونه
۹	ايلايي	اطاعت
۱۰	اير	کښتۍ

استازی	استاخی	۱۱
ارول، تبدیل	اپوته	۱۲
حمله، تبری	اخیسته	۱۳
بنایسته	اغلی	۱۴
بپرته	بیارته	۱۵
پورته باغ	بربنی	۱۶
فایده غوبنتل	باری	۱۷
زولنی	بپری	۱۸
د گل نوم دی	بامی	۱۹
غرمه	بریخر	۲۰
ماسپنین	برمل	۲۱
د بوتانوخی	بودتون	۲۲
د هندوانو پیر	بمبني	۲۳
سیال، مقابل	بدي	۲۴
مقصد	برغه	۲۵
پالم، روزم	بامم	۲۶
فتحه	برل	۲۷
ساتونکی	پاسوال	۲۸
د عزت خاوند	پرتمین	۲۹
خرخول	پلور	۳۰
پیدا اینت، طبیعت	پنخ	۳۱
پیاده	پلن	۳۲

نوبت	پپر	۳۳
تخت	پلاز	۳۴
د شعر ټوټې	پارکي	۳۵
گڼل، سمبالول	پسولل	۳۶
اخيستل	پپرل	۳۷
تجاوز، ظلم	تېرو	۳۸
بغل	ترخ	۳۹
ځای	تون	۴۰
وارخطا	ترار	۴۱
زیاتي	تېرون	۴۲
پول	ترې	۴۳
ماښام	ترمل	۴۴
د زړه غم	تاخون	۴۵
تښتېدل	ترپلل	۴۶
تھمتي	تورن	۴۷
راحت، آرام	ټيکاونه	۴۸
عدالت، انصاف	ټيکنه	۴۹
گلونه	جنډي	۵۰
قافله	جوپه	۵۱
دوزخ	جاندم	۵۲
فکر کوي	جاجي	۵۳
شاعر	چنډې	۵۴

۵۵	چونى	بلبل
۵۶	خورى	د سفر توبنه
۵۷	خوار	صبر
۵۸	خپان	خپه
۵۹	خندونه	غارې، خنډې
۶۰	خورنگ	زخمي
۶۱	خړى	استازى
۶۲	خغلا	تېښته
۶۳	خلا	برېښېدل
۶۴	خونول	شيندل، تيت
۶۵	خاتيخ	لمر خاته
۶۶	خړ	خاكي، بد
۶۷	ختې	جامې
۶۸	درمل	علاج، دارو
۶۹	دېښنه	دېښمنان
۷۰	روده	لاره
۷۱	رپ	رېدل
۷۲	روغي	سلامتي
۷۳	رامشت	ساز او سرود
۷۴	رېي	رېپري
۷۵	رغا	بېزاره
۷۶	رېښتونه	رېښتيا

۷۷	ربل	پېرزوینه
۷۸	زموږ لوي	مړاوي کوي
۷۹	زړن	زړور
۸۰	زرغا	سمسور
۸۱	زغل	تښتېدل
۸۲	زيارنه	زحمت
۸۳	ژوبلور	جنگيالي، عسکر
۸۴	ژوبلله	زخمي کېدل
۸۵	ژبور	تېز ژبی
۸۶	ژوبله	جنگ
۸۷	سوران	توپان
۸۸	سورې	فرياد او نارې
۸۹	سوان	ارامي، سهولت
۹۰	سوب	حاضر
۹۱	سوبمن	فاتح
۹۲	سخ	افرين
۹۳	سين	سيند
۹۴	سوځند	سوځونکی
۹۵	سمي	سم
۹۶	سوبه	فتحه
۹۷	ستا يوال	ستا يونکی
۹۸	سکني	پرې کوي

انصاف	سما	۹۹
اساس، ته‌داب، بېخ	ستیه	۱۰۰
وجه دښته	سورار	۱۰۱
ساری، مثل	سار	۱۰۲
ډبریز، ډبرین	سینګرونه	۱۰۳
هېواد	ستهال	۱۰۴
میده شګه	سال	۱۰۵
دروغ	سوني	۱۰۶
شود یاره ځمکه	سادیڼ	۱۰۷
ویر ماتم	ساندي	۱۰۸
خوښی	سور	۱۰۹
ډاډ، اطمینان	سود	۱۱۰
جګړه	شخړه	۱۱۱
ظلم	شنار	۱۱۲
مست	شني	۱۱۳
مستي	شیا	۱۱۴
سینګار کول	بنکلل	۱۱۵
بښځي	بښځمني	۱۱۶
بښګڼه	بښه‌اڼه	۱۱۷
خبر	غوږن	۱۱۸
عکس العمل	غبرګون	۱۱۹
کلا، قلعه	کوټ	۱۲۰

۱۲۱	کرغه	وچه ځمکه
۱۲۲	کهول	کورنی
۱۲۳	کړونگی	ابشار
۱۲۴	کورول	باطلول
۱۲۵	کاوه	کول
۱۲۶	کروړ	سخت
۱۲۷	کویله	د مرغه نوم دی
۱۲۸	کړېدل	گرځېدل، طواف
۱۲۹	ګانېل	د زبور اتو بندول
۱۳۰	ګوانېل	تهديدول
۱۳۱	ګروهه	عقیده
۱۳۲	لته	سیمه
۱۳۳	لژند	ککړ
۱۳۴	لور	پېرزوینه
۱۳۵	لونل	شیندل، پاشل
۱۳۶	لرغونی	پخوانی
۱۳۷	لرمل	مازیګر
۱۳۸	لمانځنه	ستاینه
۱۳۹	لتار	خراب
۱۴۰	ملونه	ملګري
۱۴۱	مراندې	تنابونه، د زړه رګونه
۱۴۲	مېشت	پراته، ساکن

دنبمن	میرخی	۱۴۳
اراده	من	۱۴۴
بریا لیتوب	مخسور	۱۴۵
ملگریا	ملا	۱۴۶
ساتونکی	مواس	۱۴۷
قبلول	منبنت	۱۴۸
سپلاب	نپز	۱۴۹
خاشی، خس	نپزوری	۱۵۰
احترام، ستاینه	نمنخ	۱۵۱
د شعر یو ډول دی	ناره	۱۵۲
عابد، زاهد	نمنخی چار	۱۵۳
جامی	نمرې	۱۵۴
نابود	نست	۱۵۵
واورېدل شي	نغورېده شي	۱۵۶
نوموړی	نومړ	۱۵۷
جومات	نمزدک	۱۵۸
غمجن	نتلی	۱۵۹
غمخپلی	ویرزلی	۱۶۰
فخریه	ویارنه	۱۶۱
روزنه، پرمختگ	ودنه	۱۶۲
غمجن	ویرمن	۱۶۳
وړانگې لرونکی	وړنگن	۱۶۴

۱۲۵	خلم	خُلپرښم، برېښم
۱۲۶	ورمونه	نصیحتونه
۱۲۷	هېښېږي	حیرانېږي
۱۲۸	هسک	اسمان
۱۲۹	یرغالم	یرغل کوم
۱۷۰	یون	حرکت
۱۷۱	یادي	یادول

د ځینو سیمو موقعیت

گڼه	د سیمې نوم	موقعیت
۱	اتغر	د کلات په جنوب ختیځ کې یوه سیمه ده
۲	ارغستان	د کندهار په جنوب ختیځ کې یوه سیمه ده
۳	اولان	د شاه جوی په شمالي برخو کې یوه سیمه ده
۴	بغین	د غور او زمیند اور په منځ کې پرته سیمه
۵	پښین	په بلوچستان کې یوه سیمه ده
۶	تازی	د کلات په شمال ختیځ کې یوه سیمه ده
۷	توبه	د کندهار په جنوب ختیځ کې پرته سیمه ده
۸	جروم	د کندهار له جنوب لویديځ نه تر سیستان پورې سیمه
۹	جلدک	د کندهار په شمال ختیځ کې پرته سیمه
۱۰	داور	هلمند ته نږدې یوه سیمه ده
۱۱	دیبیل	کراچۍ ته نږدې یو ښار دی

د کندهار په شمال شرق کې یوه سیمه ده	دیراوت	۱۲
د سلیمان د غره په شمالي لمنو کې پرته سیمه	روپ	۱۳
د شاه جوی او اولان ترمنځ غردی	سور غر	۱۴
د هرات له شماله تر امو پورې	غرچ	۱۵
د کلات او شاه جوی ترمنځ غردی	غندیان	۱۶
په بلوچستان کې یو ښار دی	قصدار	۱۷
د سلیمان غر	کسي غر	۱۸
د کندهار په جنوب ختیځ کې پرته ده	مرغه	۱۹
د غزني په جنوب ختیځ کې یوه دښته ده	وازه خوا	۲۰

یادونه: دا لغتونه اکثره د همغو شاعرانو په شعرونو کې راغلي چې پتې خزاني معرفي کړي او د کلام بېلگې یې خوندي کړي دي.

رونا- د پښتو خانگي د لومړي ټولگي محصله

د قصیدې پېژندنه او د شیخ اسعد سوري قصیده

د قصیدې لغوي مانا قصد او اراده ده او په ادبي اصطلاح کې هغه شعري فورم یا کالبدی چې تر یوې مطلع لاندې ویل کېږي، د بیتونو شمېر یې له (۱۵) څخه تر (۷۰-۸۰) پورې او ان تر (۲۰۰) بیتونو پورې رسېدلای شي. ځینې قصیدې دوه او یا تر هغې زیاتې مطلعې هم لري. هره قصیده مطلع، مقطع، تغزل او تشبیب لري.

د شیخ اسعد سوري پېژندنه:

د پښتو تر ټولو پخوانۍ لاسته راغلې قصیده د اسلامي دوران د پنځمې پېړۍ په اوایلو پورې اړه لري او هغه پخوانی شاعر چې د پښتو پخوانۍ لاسته راغلې قصیده یې ویلې ده، شیخ اسعد سوري دی. د شیخ اسعد سوري قصیده د تاریخ سوري مولف راوړې ده او له دې کتاب څخه شیخ کټبه متي زی په لرغوني پښتانه کې اخیستې ده او له لرغوني پښتانه څخه محمد هوتک په پټه خزانه کې خوندي کړې ده. شیخ اسعد سوري د محمد زوی و، په غور کې یې استوگنه درلوده او د غور د سوري شاهانو په دربار کې د عزت خاوند و.

شيخ اسعد د غور له سوري شاهانو څخه د امير محمد سوري معاصر و او د غور په اهنگرانو کې د دغه سوري پاچا په دربار کې اوسېده. شيخ اسعد د امير محمد سوري تر مړينې وروسته هم ډېر کلونه ژوندی و او پر (۴۲۵ هـ.ق) کال په (بغنين) کې وفات شو.

د شيخ اسعد سوري د قصيدې بنکلايز اړخ:

د شيخ اسعد سوري يوه پخه او په تول پوره، په هنري بنکلاوو سمبال قصيده زموږ په واک کې ده چې شاعر دا قصيده د غور د افغان سوري پاچا امير محمد سوري پر مړينه ويلې وه. په دې قصيده کې شاعر خپل غم نه ژاړي، بلکې د ملت، سوريانو او غوريانو غمونه ژاړي او هغه ملي زيانونه چې د محمد پر مړينه د هغه وخت سوريانو او غوريانو ته متوجه وو، هغه بيانوي.

ددې قصيدې ويل له ټولو ادابو سره برابر دي او له فني پلوه کومه نيمگړتيا نه په کې ليدل کېږي. د هنر، بنکلا، انځور جوړونې او د طبيعت د جمال د تصويرولو له پلوه دا قصيده په تول پوره او د هنر په گانه پسولل شوې ده، په دې قصيده کې سره له دې چې ځينې عربي او فارسي لغات هم په کې په څرگند ډول موندل کېږي، خو ځينې داسې پښتو لغتونه هم په کې شته چې اوس په عامه پښتو کې نه دي رواج او بنايي په ځينو غرنيو لهجو کې يې ځينې کلمات رواج وي. په دې قصيده کې ساده گي او رواني موجوده ده، دا قصيده موږ ته رابښي چې په پښتو ادب کې تقريباً تر دې دورې وړاندې هم شعر او نظم پاخه وو، د شيخ اسعد سوري قصيده د پښتو زاړه لغات معرفي کوي، له بل پلوه مرثيه ده. دا قصيده ټول (۴۴) بيته لري او (۱۱) خطابي بيتونه لري. په دې قصيده کې

شاعر په ټولو برخو کې هغه ټکي مراعات کړي چې د يوې ډېرې
بنکلي او د شور او جذبه لرونکې رثائيه قصيدې په لوازمو کې
شمېرل کېږي او د قصيدې وروستۍ برخه شاعر پر يوه داسې
اجتماعي او اخلاقي نتيجه بنا کوي، چې د پښتنو له ملي عنعناتو
سره سمون لري او د پينځمې هجري پېړۍ په پيل کې د غور د
سوري افغانانو د ملي احساساتو ښکارندويي کوي.
دا قصيده د پښتو ژبې لومړنۍ قصيده ده. د شيخ اسعد سوري په
قصيدې کې د بديع او بيان له صنعتونو نه په ښکلي ډول کار
اخيستل شوی دی، لکه:

د فلک له چارو څه وکړم کوکار

زموږي هر گل چې خاندې په بهار

د کوکار او خاندې کلمې د تضاد صنعت پورې اړه لري.

تضاد يا طباق:

هغه صنعت دی چې شاعر خپل شعر کې دوه مقابل او متضاد
لفظونه راوړي.

دويم بيت:

هر غټول چې په بيديا غوړېده وکا

ريژوي يې پانې کاندې تار په تار

د غوړېده او رېژوي کلمې د تضاد صنعت لري.

درېيم بيت:

ډېر مخونه د فلک څپېره شنه کا

ډېر سرونه کا تر خاورو لاندې زار

دا بیت د تشبیهی صنعت لری. د زمانې گردش د فلک له خپېرې سره تشبیهی شوی دی.

تشبیهی: د تشبیهی لغوي مانا د دوو وشیانو په یوه مانا کې گډون دی او په ادبي اصطلاح کې د دوو وشیانو له یو بل سره هم رنگه یا یو ډول کول دي، خو په دې شرط چې دا هم رنگه یا هم مثله کول ادعایي وي نه رښتیني.
خلورم بیت:

د واکمن له سره خول پرېباسي مړسي
د بېوزلو وینې توی کاندې خونخواړ
د واکمن او بېوزلو کلمې د تضاد صنعت لري.
پینځم بیت:

چې له برمه یې زمري رپي څنگلو کې
له اوکوبه یې ډاري تیرو جبار
برمه او اوکوبه دوه مترادفي کلمې دي.
مترادفي کلمې: هغو ته ویل کېږي چې په لیکلو کې سره توپیر لري او په مانا کې یو شان وي.
اتم بیت:

په یوه گردنبت یې پرېباسي له برمه
نه یې غشی نه لیندی. وي نه یې سپار
په دې بیت کې د مراعات النظیر صنعت موجود دی. د غشي،
لیندی، او سپار په کلماتو کې.

مراعات النظير يا تناسب: هغه صفت ته ويل کېږي چې شاعر
په خپل کلام کې داسې کلمې راوړي چې يو له بله تناسب ولري، نو
ځکه دغه صنعت ته تناسب هم وايي.

نهم بيت:

څه تېرى څه ظلم کاندې اى فلکه
ستا له لاس ندى هېڅ گل بې له خار
د گل او خار کلمې د تضاد صنعت لري.

لسم بيت:

په ويرژلو لور نه کړي په زړه کراپه
پر نتيو او روې د غم ناتار
د ويرژلو او لور کلمې د تضاد صنعت لري او کراپه کلمه پخوانۍ
پښتو کلمه ده چې اوس زياته نه کارېږي.

دولسم بيت:

له تېريو دې اوښې څاڅي له ورېځو
چينې ژاړي په ورت ورت ستا له شنار
د اوښې او ژاړي کلمې د استعارې صنعت لري.

استعاره: لغوي معنا يې په سوال او امانت، رعايت يا په پور څه
شي غوښتلو ته وايي او استعاره په اصطلاح کې يوه کلمه په غير
حقيقي مانا استعمالول دي او د حقيقي او مجازي مانا ترمنځ
علاقه مشابهت او ورته والی دی.

استعاره څلور رکنونه لري: مستعار، مستعار له، مستعار منه او
وجه جامع.

ديار لسم بيت:

نه به لاس واخلي له خوره نه به لوري
نه به ملا کړې له بپوزلو له ترار
د زوره او لوري کلمې د تضاد صنعت لري.

پنځلسم بيت:

نه به وصل کړې مين له بل مينه
نه به درملې تپونه د افگار
د مين او مينه کلمې د مذييل زايد تجنيس لري.
مزييل زايد تجنيس: که د متجانسو کلمو د پای توری زیات او
کم وي، مذييل زايد تجنيس بلل کېږي.

اوولسم بيت:

کله غوڅې کاندې مراندې د زړگيو
کله تېر باسي وگړي هونبنيار
د دې بيت صنعت استعاره دی. د مراندې کلمه د استعارې په ډول
استعمال شوې ده.

شپږ ويشتم بيت:

تر نړۍ يې غوره خاورې هديره کا
د زمريو په بېړيو کله وي خوار
په دې بيت کې له تشبيه صنعت څخه کار اخيستل شوی دی.

اوويشتم بيت:

په دې وير د غور وگړي تورنمري سول
په دې وير رڼا تياره سوله د بنار
د رڼا او تياره کلمې د تضاد صنعت لري.

اته ويشتم بيت:

گوره خاخي رنې اوبنې له دې غرونو
دا کرونگی ساندې لي په شورهار
دا بيت د حسن التعليل صنعت پورې اړه لري. رنې اوبنې او ساندې
په کلمو کې.

حسن التعليل: د يوه وصف لپاره د يوه ناحقيقي مگر لطيف او
مناسب سبب راوړلو ته حسن التعليل وايي.
نهه ويشتم بيت:

نه هغه زرغا د غرونو د بېديا ده
نه د زرکيو په مسا دی کتههار
د مسا دی کلمه د استعارې صنعت لري.
د پرشم بيت:

نه غتول بيا زرغونېري په لانبونو
نه بامي بيا مسيده کا په کهسار
د مسيده کلمه د استعارې صنعت لري.
دوه د پرشم بيت:

د پسرلي اوره تودې اوبنې تويينه
مرغلرې به نسيان نه کړي نثار
دا بيت د استعارې صنعت لري. د تودې اوبنې په کلمه کې.
خلور د پرشم بيت:

نه بنکارېري هغه سور د سور په لتو
نه خلېري هغه لمړ پر دې ديار

دا بیت تجنیس صنعت لري، له لومړي سور څخه مراد امير محمد
سوري دی او له دویم سور څخه مراد سوريانو قبيله ده.

تجنیس: د تجنیس لغوي مانا همجنس کول دي او په اصطلاح
کې که چېرې په یو بیت یا یوه نیم بیټي کې دوه یا زیاتې کلمې
داسې راشي چې په لیک او لوست کې سره یو شی او یا څه سره
ورته وي او ماناوې یې سره جلا وي.
شپږ د پرشم بیت:

هغه غور په ویر ناتار د واکمن کنبوت
هغه غور سو د جاندم غوندي سور اړ

دا بیت د مرسل تشبې صنعت پورې اړه لري.
اوه د پرشم بیت:

لاس دې مات سه ای فلکه چې دې وکا
محمد غوندي زمري د مړینې بنکار

دا بیت د استعارې صنعت پورې اړه لري.
څلوېښتم بیت:

چې زمري غوندي او کمن ځي له جهانه
چې څوک نه کړي په نړۍ باندي قرار

دا بیت د تشبې صنعت لري.
یو څلوېښتم بیت:

سخ په تا ای محمد د غور لمروې
په نړۍ به نه وي ستا د عدل سار

دا بیت هم د تشبې صنعت لري، چې امير محمد سوري له لمر سره
تشبې شوی دی.

مسعوده نیازی- د پښتو خانگي د لومړي ټولگي محصله

په لرغونو ادبیاتو کې ساقي نامه

د ساقي نامې تعريف: ساقي نامه د شعر معنوي ډول دی، ساقي نامه فورمونه نه دي، بلکې محتوايي شکل لري چې دا ډول اشعار د مثنوي په متقارب بحر کې ويل کېږي او د خمريه اشعارو په فروعاًتو کې شامل دي. په ساقي نامو کې به د شعراوو مطلب دا و چې دوی به له ساقي څخه د ميو هيله کوله. د ساقي، جام، صراحي او ميو صفات به يې بيانول. د دنيا بې وفايي او د يو څو ورځو ژوندون په خوښۍ تېرول او د بزم تودول د ساقي نامو عمومي مضمون و. دې ډول اشعارو په عربو کې له پخوا څخه رواج درلود، بيا عجمي شاعرانو دغه ډول اشعار وويل او په همدې تقليدي ډول په پارسي شاعري کې د خمريه اشعارو ويل پيل شول او ددغو ژبو د ادبياتو تر تاثير لاندې په پښتو شاعري کې هم ساقي نامه ويل پيل شول. د پښتو په لرغونو ادبياتو کې لومړی نفر چې ساقي نامه يې ليکلې وه، (زرغون خان نورزی) دی. زرغون خان نورزی اصلاً د نوزاد و او د قوم مشري يې کوله، په دغو وختونو کې د ماورالنهر شيباني خان پرهرات او سيستان هجوم وکړ، نوزغون خان د وطن له

مدافعينو څخه گڼل کېده او د متهاجمينو پر وړاندې يې سختې جگړې کړې وې.

داسې معلومېږي چې زرغون خان نورزی يو ملي قايد او د وطن ازاديخواه مدافع او جنگيالی سړی و، سربېره پر دې د علم خاوند هم و او د علم او ادب په ميدان کې پوخ او نوميالی شاعر تېر شوی دی.

نورزی د پښتو ژبې ښه شاعر او د دېوان خاوند دی، چې دده دېوان په کجران کې پر (۹۱۲ هـ.ق) کال له ملا ايوب تيمني سره موجود و او پر دغه کال چې دولت محمد کاکړ هرات ته تللی و، هلته يې دا دېوان کتلی و چې (۳۰۰) پاڼې يې درلودې.

زرغون خان نورزی ډېر عمر ژوندی و او د ډېر سپين ږيرتوب پر وخت پر (۹۲۱ هـ.ق) کال په هرات کې وفات شوی دی.

د زرغون خان نورزي ساقي نامه ټول (۳۹) بيته لري چې زه يې دلته د څو بيتونو يادونه کوم:

ساقی نامه

ساقی پاڅه پیاله راځه	مرور یار مې پخلا کړه
اوبه تویې په لمبو کړه	اور مې مړ په دې اوبو کړه
پسرلی سو غونچه گل کا	زلفې تاوې د سنبل کا
بلبلان شور و فغان کا	کړېدن په گلستان کا
زاهد وځي صومعې څخه	شراب پیري میخانې څخه
هر سړی په میو مست دی	دې بهار کې گلپرست دی
په راغو کې سړې لمبې دي	د غټولو تنډارې دي
جهان ټول سور او زرغون سو	وچ راغه ښکلی گلگون سو

سړي ټول شور و شعب کا
بهار وخت د يارانې دى
نوساقي پاڅه بهار دى
يارانې کاندي طلب کا
بنه موسم د پيمانې دى
نن ژوندون سبا رفتار دى

ددې ساقي نامې له مطالعې څخه داسې معلومېږي، چې زرغون
خان نوروزى د لوړې کچې شاعر و او د ده مثنوي لوړه هنري تومنه
لري چې د پښتويه ډېرو اوچتو مثنويو کې شمېرل کېږي.

اخځونه

- ۱- حبيبي، عبدالحی (پوهاند)، د پښتو ادبياتو تاريخ، دويم ټوک،
دانش خپرندويه ټولنه، ۱۳۸۵ل کال.
- ۲- هېواد مل، زلمی، د پښتو ادبياتو تاريخ لرغونې او منځنۍ
دوره، لومړی ټوک، دانش خپرندويه ټولنه، ۱۳۷۹ل کال.

وسيله بيان-د پښتو څانگې د لومړي ټولگي محصله

پښتو لنډۍ او کاکړۍ

لنډۍ د پښتو د ولسي سندرو يوه ستره او مهمه برخه ده او د خلکو په سندرو کې ځانگړی جوړښت او لار لري. لنډۍ د انسان د غوټه شويو فريادونو ريښو ته ځان رسوي. لنډۍ له سترو زړونو څخه راوتلي چې نمونه يې هم ستره ده.

لنډۍ د عشقونو او رنځونو ژبه ده او په تورو شپو کې سندرې بولي، په گلانو کې ځاندي، په غوټيو کې سپرېږي او د دښتو له بادونو سره ناڅي او ژاري.

د پښتو لنډيو اغېز او تاثير دومره زيات دی چې په نورو شعرونو کې ډېر کم پيدا کېږي، په تېره بيا هغه وخت چې پښتانه زلميان او پښتنې پېغلې او يا پښتانه شپانه په دنگو دنگو غرونو کې گرځي او دغه لنډۍ په خوږو خوږو او ازونو او طبيعي شوق او ذوق سره وايي، نو اورېدونکي ته ښکارېږي چې د خلکو د سندرو اوډل څومره خوند لري او د شعر په نړۍ کې څومره د قدر وړ دي. لنډۍ په پښتو شاعري کې تر ټولو کوچنۍ شعري فورم دی، خو د مانا د ځواک او لېږد له پلوه نه يوازې په پښتو شاعري، بلکې په نړيواله شاعري کې يې ساری ليدل شوی نه دی. لنډۍ هغه ځانگړی دايروي سر ترلی (سربسته) زنځير دی چې هېڅ سر يې په بلې لنډۍ

پورې تړل شوی نه دی، یانې هره لنډۍ پر لومړۍ مسرې پیل او پر دویمه مسرې پای ته رسېږي چې په دې ترتیب یو مستقل او ځانگړی مطلب په لنډ ډول په کې ځای شوی او تمام شوی وي. د لنډۍ کمال په دې کې دی چې مجموعاً په (۲۲) څپو یا دوو مسرو کې دروند مانیز بار او بنکلا لېږدوي، د لنډۍ لومړۍ مسره (۹) او دویمه مسره یې (۱۳) څپې لري، لکه:

لومړۍ مسره

چې	د	خا	لو	لښ	ک	رې	را	غلي
----	---	----	----	----	---	----	----	-----

دویمه مسره

زه	به	گو	مل	ته	د	خپل	یار	دي	دن	ته	خ	مه
----	----	----	----	----	---	-----	-----	----	----	----	---	----

لنډۍ عموماً قافیه نه لري، خو د دویمې مسرې په پای کې یوه اهنګینه کلمه لري چې د لنډۍ ټول اهنګ بشپړوي. هره لنډۍ باید د زور (ه) په واول یا غږن اواز پایته رسېدلې وي او که په پای کې دا زور (ه) رانه شي نو اهنګ یې نیمگړی پاتې کېږي. همدارنگه د لنډۍ په پای کې ځینې حروف او کلمې د اواز اوږدېدو لپاره او یا ځینې ردیفونه لکه (مه، ونه، دینه، مینه، وینه) هم راځي، لکه هغه لنډۍ چې د (مه) په تورو پای ته رسېدلې وي.

ماته گېدی گلونه راوړه

زه د وربل د پاسه څپر جوړومه

هغه لنډۍ چې د پای توری یې (ونه) وي:

په لوړو غرو د خدای نظر وي

پر سر یې واورې وروي چاپېر گلونه

داسې لنډۍ چې په پای کې یې (مینه) راغلي وي:
خدای به په خپله مازیگر کړي

د چینارو سرو ته مه خپره مینه

هغه لنډۍ چې وروستی توری یې (وینه) وي:

د سپینو غاښو دې برېښنا شوه

چا ویل ږلۍ ده په تیرا یې وروینه

او دا هم هغه لنډۍ چې په پای کې یې (دینه) راغلي وي:

یا دې د زلفو خوشبویي ده

یا دې د عطرو په چینه لامبلي دینه

ځینې داسې لنډۍ هم شته چې د دواړو مسریو سېلابونه یې د لنډۍ

په قانون برابر وي، یانې لومړۍ مسره یې (۹) او دویمه یې (۱۳)

سېلابه وي، خو پای یې له پورتنۍ قاعدې او قانون سره سمون نه

خوري، یانې په پای کې یې (مه، ونه، دینه، مینه، وینه او نور) نه

وي راغلي چې دغه لنډۍ که څه هم بشپړ مطلب لري خو د لنډیو د

ویلو په ټولو طرزونو بڼه نه ویل کېږي، په ځانگړې توگه له اکثر و

سروکو سره د ویلو په وخت کې سخته پیدا کوي او وزن له لاسه

ورکوي، خو دغه ډول لنډۍ ډېرې کمې دي، لکه:

د ازل برخې یې وېشلې

د چا یې بڼې کړې د چا شولې لوغرني

د زړه له سوزه به نارې کړم

په اوسپلي به د اسمان ستوري نینې کړم

لنډۍ له سروکو سره هم ویل کېږي او ډېر زوړ او په زړه پورې دود

دی، لکه:

لونگ کرمه که لومې گله کړو
ياره تا به راولمه لونگ کرمه
لاس به دې وترېم په زلفو
لونگ کرمه، په لونگين به دې وهم چې مړ دې کرمه
لونگ کرمه که لومې گله کړو
ياره تا به راولمه لونگ کرمه
همدارنگه د هرې لنډۍ د لومړۍ مسرې څلورمه او اتمه څپه او د
دويمې مسرې څلورمه، اتمه او دولسمه څپه خجنې وي، لکه:
غم دې راځي بې غمه نه يم
بې غمه خداى دى بنده تل په غم کې وينه
لنډۍ ته ورته د نورو ملتونو ولسي شعرونه لکه د دري ژبې
دوبيتې، د روسي ژبې چستوشکى او د اسپانيايي ژبې
(Cante,Jondo) زياتره بې منظري او اوزونه دي، په دې او اوزونو کې د
انسان په تېره بيا د عاشق او رتل شوي انسان او اوزونه راغبرگ شوي
دي. په دې شعرونو کې د منظري او تصوير جوړولو لور ته پاملرنه نه
کېږي، د هغو لپاره نه باران شته، نه رلى، نه توده غرمه، نه شين
سحر، نه غرونه او نه بيا بانونه.
لنډۍ لکه اسپانيايي (Cante,Jondo) مطلق بې منظري او اوزونه نه
دي، بلکې کله کله د انسان په څېرلو کې له طبيعت او د هغه له
بنکلو منظرو څخه مرسته غواړي او د همدې موخې لپاره د منظري
په جوړولو لاس پورې کوي، خو په دې منظرو کې نه حل کېږي او
هغه د انسان د باطني غوښتنو او د نننيو شخړو د افهام د بشپړاوي
لپاره استعمالوي او بنکلي منونکې مجسمه دومره رابرسېره کوي

چې د لنډې، اصلي موضوع (انسان) او د هغه د احساساتو بيان د شکلونو او منظرو تر جسمه جار کړي او فرعي موضوع د اصلي مضمون ځای ونيسي.

همدارنگه د پنجاب (ماهيا) د تحقيق له پلوه تر ډېره حده له (لنډې) سره لگي دا دواړه صنفونه په يوه نيمه مسره کې پوره کېږي. په دواړو کې زيات د مينې اظهار او هم د دواړو موضوع له بنيادي پلوه يوه وي او دواړه اصناف په خپله په عوامو کې له پخوا څخه بې حده بنسکلي دي. د دواړو د وينا طرز هم يو دی خو له دې سره سره په دواړو کې څه خبرې بېلې دي، لکه په پښتو لنډې کې همېشه يوه قافيه چلېږي، خو د پنجابي په ماهيا کې د قافيې هېڅ قيد نه شته، دويمه د لنډې په يوه نيمه مسره کې د لومړۍ نيمگړې مسرې د دويمې پوره مسرې سره تړون وي، خو په پنجابي ماهيا کې په عام ډول د لومړۍ نيمگړې مسرې له دويمې پوره سره هېڅ اړيکه نه شته. په هر حال د پنجابي ماهيا او پښتو لنډې د صنف له پلوه يو تړبله ورته دي، خو د لنډې د قدامت په اعتبار دا ويلاى شو چې پنجابي ژبې دا صنف له پښتو څخه اخيستی دی، نو ويلاى شو چې په کومه زمانه کې چې د پښتو د شاعرۍ ابتدا کېدل په هغه زمانه کې لاد پنجابي ژبې نوم او نښان نه و.

لنډې په پښتو کې په مختلفو نومونو يادېږي او په هر چاپېريال کې بېلابېل نومونه ورته ايښودل شوي دي، لکه: د کندهار او پکتيا پښتانه يې لنډې بولي، چې دا اصطلاح د اکثريت په توگه په دوی کې موجوده ده، دا تسميه بنايي په دې بنا وي چې لنډې خلک يو ډول لويشتکي مارت ته هم وايي او زياتره د پاروگرو تر اودې لاندې نه

کېږي. بل دا چې د لنډې (کوتا) په مانا دی او لنډی. د لنډ مغز دی چې
مونث ته یې لنډی. ویل کېږي او هم ددې ډول نظم لومړۍ مسره په
سېلاب کې تر دویمې مسرې څلور سېلابه لنډه وي:
قلم په لاس گوتې مې رېږدي

د عاشقۍ لنډی. (مار) په زړه وهلی یمه

همدارنگه یوسفزي، پېښوریان او ځینې نور پښتانه مسره او تپه
ورته وایي چې دا نومونه (اصطلاح) سره له دې چې په دوی کې
مروجه هم ده د هر ځای باسواده او تعلیم یافته پښتانه ورباندې
پوهېږي، مسرې ځکه ورته وایي چې مسرې د یو شعر نیم بیتي ته
وایي، لنډی. ته هم پوره بیت نه ویل کېږي، ځکه پوره بیت هغه ته
وایي چې دواړه مسرې یې سره برابرې وي، خود لنډی لومړۍ
مسره (۹) او دویمه یې (۱۳) سېلابه ده یانې د بیت له یوې مسرې
سره تشبې شوې، نو ځکه ورته د مسرې نوم ایښودل شوی دی.

پښتو لنډی. لنډه او غېزناکه ده او د پښتو د لرغوني فولکلور په زړه
پورې برخه ده. څرنگه چې د پښتو فولکلور زیاتره برخه د تنگ او
جنگ پېښې دي او د پخوانیو جنگونو ښه وسله توره وه او بیا
مصری. توره چې د ډېر مشهورتیا له کبله یې د مصری. تورې پر ځای
یوازې مصری. بولي، نو پښتو لنډی. چې تورې ته ورته خاصیت لري
که توره یوازې څرگند تپ جوړولای شي نو لنډی. هم تر تورې کمه نه
ده، لنډی. د پتو او څرگندو تپونو لامل کېدی شي.

زما په زړه دې پرهار وکړ

په تا دې وشي د مصری. تورې وارونه

څرنگه چې لنډې د ولسي سندرو يوه په زړه پورې برخه ده، نو پښتانه هم ورته په زړه پورې اوازونه او طرزونه لري. اکثره وخت يې په لوړ، اوچت او اوږده اواز وايي چې په دغسې ويلو اړومرو اواز ټيپېږي، نو ټپ ورته وايي او هم دا چې لنډې د ټپو او څرگندو ټپونو لامل کېدلای شي، نو له همدې کبله په ټپه نومول شوي ده او همدارنگه څنگه چې مور په ټپولو خپل ماشوم ويده کوي، د دغسې ټپو په واسطه ويونکي خپل درد بدلې زړه قراروي او ده ته تسلي او سکون وربښي. په کورنيو مجلسونو يا اتڼونو کې له ټپو ويلو سره لاسونه هم پرکول کېږي او له دغسې ټپ ټپ اواز سره چې کوم ساز پيدا کېږي هغه د ټپې له روح سره ډېر لوی تړون لري. بېلتون ټوپک شوراته ډک شو

ناڅاپه ټک شو په تندي يې وويشتمه

همدارنگه د وردگو، ننگرهار او د کابل شاوخوا پښتانه ټيکې ورته وايي څرنگه چې لنډې عموماً له ډېرو اوږدو پېښو، سوچونو، خيالونو او تصوراتو هغه د مقصد ټکې په لنډو ټکو کې څرگندوي نو له همدې امله په ټيکې نومول شوي ده.

ټيکې مې ډېرې ورته وکړې

په لاله الا الله يې ختمومه

ډېرې پښتانه چې کله د لارې ملگرې ورسره نه وي او يا يوازې کار کوي، نو ښه ملگرې يې همدغه د پښتو لنډې ده، بيا نو له ځانه سره په ورو او ټيټ اواز لنډې وايي چې ځينې خلک يې غږانگې بولي. کله چې غم او اند پښنه ډېر زور پرې وکړي نو بيا د خپل غم

غلطولو لپاره يې په يوه خاص غمجن او تپت او از خان سره زمزمه کوي چې دې ډول ويلو ته يې غريبې وايي. ځينې پښتانه لنډيو ته سندرې او بدلې وايي خو سندرې او بدلې د لنډيو لپاره ځانگړی نوم نه شو بللی، ځکه چې دغه نومونه د پښتو د ټولو ولسي شعرونو لپاره استعمالېږي، نو يوازې د لنډۍ لپاره يې خاصولای نه شو.

لنډۍ زياتې د پښتنو مېرمنو د جذباتو اظهار دی او هم دوی ويلې دي، خو هر کله چې پښتنه مېرمن د خپلې حيا پرونی نه غورځوي په دې وجه دا ټولې ټپې د چا نوم ته نه شي منصوبدلای دا په دې خاطر چې د ويونکي د زړه د کيفيت له تاثر او درده څوک خبر نه شي. د دوی پر څولو د پښتو مهرونه لگېدلي وي، د پېغور له وجې يې د داسې قسم د خيال اظهار سره خپل نوم تړل مناسب نه دي گڼلي. پښتنه مېرمن د نړۍ د ټولو مېرمنو په څېر د احساس، وجدان او ذوق مېرمن ده او د ښه، مناسب او نامناسب لپاره معيارونه او قضاوت لري، خو د فيوډالي او ماقبل فيوډالي شرايطو چوکاټ هغې ته ددې موقع نه ده ورکړې چې د خپل وجدان حکم او قضاوت د خپل ژوند په عمل کې څرگند او اغېزمن کړي، نو د خپلو لنډيو (بنځمنو لنډيو) يوه مهمه برخه د (نرينه سالارۍ) پر ضد او د ښځې د اوږده اسارت او بېواکۍ د بيان په باره کې وايي او په بېلابېلو مواردو کې ددې ناروا (سالارۍ) د افشا کولو او رسوا کولو لپاره خاص اصطلاحات او سمبولونه استعمالوي او په دې وسيله د ازادۍ او ځانواکۍ پر لوري د خپلې تندې او تلوسې افاده ښيي. ددغو مصطلحاتو له جملې څخه يو هم د (موزي) او

(موزيگي) کلمات دي، دا سمبولونه په لنډيو کې د بې غيرت، نامرد، ډارن، بې پښتو، بې وجدان، بې انصاف، دسيسه کار او شيطان نرينه په مانا استعمالېږي او زياتره په بنځمنو لنډيو کې د استعمال موارد لري او په هغو بنځمنو لنډيو کې چې د (موزي) او (موزيگي) پر ضد ويل شوي دي د محکومې او اسيرې پښتنې مېرمنې نهايي نفرت، بېزاري او حسد انعکاس مومي او په عمومي توگه د (پلارواکۍ) د ستم د پاتې شونو ضد انساني او د وحشيانه تتيجو خيرونه او ناپاکه خپره بڼي، لکه:

که مې نصيب د بدو نه وای

چېرې موزي چېرې د لگو صورتونه

همدارنگه د (ستي) د دور له احکامو سره سم به هره کونډه بنځه د خاوند له مړينې سره يوځای ژوندی، اور ته اچول کېده، په ځينو نورو لرغونو مذهبونو کې د مړي د سوځولو پرځای د خښولو عنعنه دود وه، هغوی به بنځه له خاوند سره ژوندی، گورت ته سپارله، دې عنعنو غالباً په هندي اريايي قبایلو او مشايرو کې زيات دوام کړی دی. د پښتو په عاميانه شعر په تېره بيا په لنډيو کې د (ستي) د لفظ او دود انعکاس او پراخ استعمال دا اټکل منځته راوړي چې د پښتنې بنځې لرغونې ميندې هم (ستي) شوې دي او ددې بشري ضد منسوخ درد رنج يې گاللی دی.

گودر دې ونيو تومتي شوم

په اور ستي وای تومتي مه وای مينه

د ستي کېدلو او ژوندی، بنځېدلو احکام يوازې او يوازې بنځې ته اړم وو او نرينه پر دې احکامو محکوم نه وو، خو په وروستيو پېړيو

کې د (ستي) کلمې له عاميانه ادبياتو نه خاصو ادبياتو ته لار کړې ده. د لنډيو اساسي مضمون انسان دی، لنډۍ له (انسان) څخه ځان نه بېلوي هغه موضوع چې لنډۍ له خپل اصلي مضمون (انسان) نه بېلوي، لنډۍ هغه یسته غورځوي او نه يې زغمي. لنډۍ يوازې د انسان د غمونو، ناهيليو، بارانونو او برېښناوو نړۍ ته پاملرنه کوي، انسان تصويروي او د هغه د هيجان توپانونه، د هغه د اوبنکو بارانونه د هغه د قهر او غوسې تندرونه او د هغه د صبر او زغم سمندرونه بنسکاروي، نوله همدې امله لنډۍ د انسان د احساساتو، عواطفو، دردونو، رنځونو او انگېرنو ډېره عالي او دقيقه درجه بندي کړې ده او هغه يې د ډېر خواږه او ظريف بيان په موسيقۍ کې بيان کړي دي، په لنډۍ کې د محروم انسان غم د اوبنکو د ناپايه سين مساپر دی، داسې غم چې د انسان د غريزې بنسکلا او دده د ازادۍ پر خلاف پر ده باندي تپل شوي دي اوبنکې د همدې اوږده او ناپايه غمونو د اسانولو او حلولو په خاطر د لنډيو څپو ته ځان سپاري او په دې توگه د پېړيو په اوږدو مزلونو کې د ځپل شويو او رتل شويو انسانانو د ژوند تراژيدي له لومړيو څخه وروستيو ته او له پېړيو نه پېړيو ته رسېږي.

زما د زړه ناپايه غمه

اور دې چې هر څو پتوم لوگي دې ځينه

لنډۍ د اهنګ يا غږ د هر ډول وزن تابع وي، په هر ډول چې يې اړوي اړول کېږي. غالباً د پښتونخوا په هر گوټ او په هره قبيله کې بېلابېل اهنګ او وزن لري، لکه تيرايي، شلگري، گرم سيري، پېښوري، کندهاري، وردگي او داسې نور او هم په مختلفو سيمو

کې دا په بېلابېلو طرزونو ویل کېږي چې تقریباً شاوخوا (۵۰) طرزونه لري، لکه: (یکه زار)، (یا قربان)، (راځه راځه) او داسې نور، د لومړۍ مسرې د لنډوالي د دویمې مسرې له اوږدوالي سره د برابرولو لپاره ویل کېږي او دا یې یو قسم د پیژندنې لار هم ده. په لنډیو کې (باد) شخصیت پیدا کوي داسې شخصیت چې کولای شي اوږدې لارې په لنډ وخت کې پرې کړي، هغه کولای شي د گلونو وږمې او د لوبگو خوشبویی د نړۍ یوې برخې ته ولېږدوي او یا دا چې له هر ځایه هر ځای ته، له هرې خوا خځه هرې خواته د غرونو، بیابان، سین، سمندر، صحرا د لوړو څوکو له لوري زموږ خواته او زموږ د کلیو کېږدو، کروندو خواته تلای او راتلای شي هغه نه ستومانه کېدونکي وزرونه لري، د مینې او رفا استازی دی او د هر چا محرم گڼل کېږي، له هغه نه هېڅوک خپل راز نه پټوي او هر څوک رښتیا ورته وایي له همدې کبله (باد) په ولسي ادب کې د انسان د ټولو اسرارو عشقونو، غمونو او خوښیو شریک او شاهد دی.

یو وارې بیا په دې لار راشه

د سهار باده غرمې مراوي کرل گلونه

همدارنگه د تورو شپو او بې خراغه کېږدو او جونگرو شاعران تر هر چا د سپوږمۍ او ستورو د رڼا او ځلا په ژبه بڼه پوهېږي، نو له همدې امله په عاشقانه لنډیو کې سپوږمۍ هم د باد په خپر ژوند پیدا کوي او د لنډیو د بې نومه شاعرانو د عواطفو نړۍ ته لار باسي او د عواطفو لطیفو انځورگريو په افاده او شکل موندلو کې مرسته کوي.

زما او ستا ترمنځ شول غرونه

سپینې سپوږمۍ ته سلام کړه سلام به کړمه
د لنډیو د زېږېدو او مرگ د چټکتیا او پراختیا اندازه د ټولنې د
اجتماعي اقتصادي بدلون په سرعت او وسعت پورې اړه لري؛ هر
څومره چې اجتماعي اقتصادي وده گړندی او انقلابي وي
هماغومره د نویو لنډیو د راپیدا کېدو او د زړو لنډیو مرگ او یا
بدلون هم گړندی کېږي، خو ددې خبرې مانا دا نه ده چې لنډۍ په
مشخص تاریخي فورماسیون کې په یوه میزان او بې بدلون پاتې
کېږي، البته دا یوه اصلي او قانونمنده خبره ده چې کله یو
اجتماعي اقتصادي فورماسیون بل اجتماعي اقتصادي
فورماسیون ته ځای پرېږدي، د ټولنې په روڼایي قلمرو کې د ژورو
انقلابي بدلونونو او غیراتو لپاره زمینه برابروي، خو دا حتمي نه
ده چې په اجتماعي سیمه کې دې ټول تغیرات حتی سطحي او
جزیي تغیرات یوازې او یوازې هغه وخت منځته راشي چې یوه
تاریخي مرحله بلې تاریخي مرحلې ته ځای پرېږدي. د فولکلور د
ټولو برخو په ځانگړې توگه لنډیو په دې مشخص دوران کې د
راز پرېدو له وخته بیا ترننه پورې د یو روڼایي تابع جز په توگه پرله
پسې تغیر موندلی دی. په دې مشخص فورماسیون کې ډېرې لنډۍ
هست شوي او ډېرې نشته شوي دي، نوي مضمونونه لنډیو ته
نتوتې او ډېر زاړه اصطلاحات او لغات او ژبني علایم له لنډیو څخه
لویدلي او پر دې سربېره هغه لنډۍ چې مدلول بهایې له منځه تللي
او یا د خلکو له نظره لوېدلې دي په خپله هم هېرې شوي او مړې
شوې دي. په دې جریان کې د ځینو لنډیو د ساقطېدو پروسه اوږده

شوي او تر قطعي مرگ پورې يې اوږده لازه وهلې ده. په همدې
رديف کې په قوي احتمال هغه لنډۍ شاملې دي چې د لنډيو
هستوونکو او يا د غاړو ايجادگر اخلافو د هغو په لومړۍ يا دويمه
فقره کې تغير راوستی دی او د اصلي لنډۍ يوه مهمه برخه يې
غورځولې ده، لکه:

زما د زړه صدف دې مات کړ

ځکه مې وينې په سينه وهي موجوده

زما د زړه صدف دې مات کړ

زه به تر سترگو مرغلرې تويومه

په دې دوو لنډيو کې چې واحده لومړۍ مسره لري يوه خامخا تر
بلې مخکې ويل شوې ده او د دويمې لنډۍ خپله لومړۍ مسره له
هغه نه اقتباس کړې ده، دا احتمال ډېر کمزوری دی چې دواړه
لنډۍ دې د ويلو شاعرانو په عين وخت کې ويلي وي او که چېرې
دغه مهال فرض ددې دوو لنډيو په باره کې ومانو، نو دغه دوه لنډۍ
خو په خپله نوع کې يوازېنۍ دوه جوړه شوې لنډۍ نه دي، بلکې
داسې لنډۍ ډېرې دي چې دوه دوه، درې درې او حتی څلور يا تر
هغو زياتې په لومړۍ يا دويمه فقره کې سره يو دي. پر يادو شويو
مثالونو سربېره داسې لنډۍ هم شته چې په دويمه مسرې کې سره
يو شوي دي، لکه:

سترگې دې دواړه رانږدې کړه

چې په ژړا شي مرغلرې تويينه

تر خماری سترگو دې جار شم
چې په ژړا شي مرغلرې تويينه
عالمه سترگو ته يې گورئ
چې په ژړا شي مرغلرې تويينه

له دې مثالونو څخې معلومېږي چې دا يو تصادفي شاعرانه توارد نه دی، بلکې ددې راوړل شويو فقرو مانا داده چې د هر مثال او هرې نمونې په لنډيو کې يوه لنډۍ تر نورو پخوا ويل شوې ده او دويمه، درېيمه، څلورمه او نورې لنډۍ وروسته راپيدا شوي دي. د وروستيو لنډيو شاعرانو د لنډۍ لومړۍ برخه راخيستې ده او د لنډۍ دويمه برخه يې حذف کړې او په خپله يې له خپل ذوق او غوښتنې سره سمه هست کړې او وراچولې ده. ددې تصرف لپاره ډېر علتونه اټکل کېدی شي، مثلاً د لنډيو هستوونکو د ذوق توپير، د ټولنيز موقف توپير، د دردونو او اجتماعي کورونو توپير، د زمان توپير، د عمومي ټولنيز انکشاف توپير، د کلي او کېږدۍ، فقر او رفاه او د طبيعي چاپېريال توپير او داسې نور ددې سبب شوي چې د لنډيو په دويمه مسره کې لاس ووهل شي او ددې منل شوي علمي اصل پر بنا چې انسان د خپل مادي چاپېريال مخلوق او د هغو طبيعي او اجتماعي مظاهرو بيانوونکی دی چې دی يې راچاپېر کړی دی په پخوانۍ لنډۍ کې لاس وهي او هغه د خپلې مشاهدې او تجربې او روحي غوښتنو د بيان چوپړ ته راکاږي، کله کله د لنډيو په فقرو کې توپير او بدلون د محلي او قبایلي يا داسې

نورو توپيرونو او ملحوظاتو په رعايت منځته راځي او قانوني عمق
نه لري، لکه په دغو لنډيو کې:

يار مې د خوست زه د تيرا يم

خدايه خوست وران کړې چې جوړه تيرا له ځونه

او يا:

يار مې د کوټ زه د تيرا يم

خدايه کوټ وران کړې چې جوړه تيرا له ځونه

په دې لنډيو کې (خوست) د (کوټ) ځای نيولی يا ددې برعکس،
خو په دې راز تصرف کې د لنډيو د هستوونکو محلي تمايلات
داخل دي او د داسې ترميمونو په لړۍ کې ناسخ او منسوخ د نوي او
زاړه، د راتلونکي او تلونکي د تسلسل قانونيت نه شي مطالعه
کېدی. دا ډول لنډۍ ډېرې دي چې خلکو د اصلي لنډۍ په اعلامو
او نومونو د خپلو محلي تمايلاتو پر بنا بدلون راوستی دی او ددغه
راز بدلون د لنډيو د مرگ او ترک کېدو په چاڼولو او حتمي کولو
کې اغېزه نه لري. ځينې داسې لنډۍ هم شته چې سره ورته مضمون
لري خو الفاظ او ترکيب يې توپير ښيي، يانې داسې توپير چې په
محلي قبایلي او ټولنيزو مشخصاتو پورې اړه نه لري، بلکې داسې
ښکاري چې دا توپيرونه د لنډيو د شاعرانو له ذوق، ادبي سليقې او
ذهني انگېرنو څخه راپيدا شوي او دا تغير او بدلون که څه هم د
بشپړې فقري (مسرې) تر بدلون محدود او جزيي دی، خو د لنډيو د
تاريخي او نه درېدونکي تحول د پروسې يوه جلوه اټکل کېدی
شي، لکه:

نصیب تقدیر ته گناه نه شته

بخت چې کوټه شي تندى تل ډغرې خورينه

عالمه ماته گناه نه شته

بخت چې کوټه شي پاچاهان ډغرې خورينه

کاکړۍ غاړې (کاکړۍ):

کاکړۍ غاړې چې کاکړۍ لنډۍ يې هم بولي، د پښتو ولسي ادبياتو يو خوږ ډول دی، چې راز راز موضوعات (رزم او بزم) د پښتو ټولنيز، اقتصادي شرايط، کولتوري پابندي، ديني او عقیده يي مسایل، ساده ولسي افکار، ټوکې او ټکالي او د پښتني کولتور بېلابېل اړخونه، خيونه او رواجونه په خپله لنډه غېږه کې رانغاړي.

کاکړۍ لنډۍ که څه هم له نامه څخه يې له کاکړو سره تړلې معلومېږي، خو د ټولو پښتنو اصیل مال دی او په پښتو کې داسې قبيله نه شته چې د دې لنډيو په جوړولو کې يې لږه يا ډېره ونډه نه وي اخيستي، دغه ډول له نورو ټپو څخه يو جلا او بېل شی دی، چې لومړی وار کاکړو نښلولي دي او ترننه به زيات و کم پنځوس زره کاکړۍ لنډۍ جوړې شوې وي. کاکړۍ لنډۍ له دوو مسرو څخه جوړې وي، چې کله کله يې د دواړو برخو سېلابونه سره برابر او کله کله توپير سره لري او د دواړو برخو وروستي توري يې سره يورنگ وي. هغه کاکړۍ غاړې چې هره مسره يې اته اته سېلابه وي:

بنايستي که ستا رضا ده

ستا د قام بدي پر ما ده

د جوړښت د څرنگوالي له مانا دغه غاړې پر پنځه ډوله وېشلای شو:

۱- کړې غاړې: دا يې هغه ډول دی چې نه ردیف، نه قافیه او نه هم د څپو برابروالی په کې مراعتېږي، لکه:

زه نړۍ پاتوله ځمه

د ډوب لوړې که دي ليار راکه

۲- هغه ډول غاړې دي چې د څپو شمېر يې برابر وي او ردیف هم لري خو قافیه نه لري، لکه:

ازلې قلم مې خوار دی

سپينه ژوند مې په زوال دی

۳- هغه ډول غاړې دي چې د څپو شمېر يې برابر وي او قافیه هم لري خو ردیف نه لري، لکه:

په اور دي ستي کورونه

خدای دې ژلگي کې لوی نذرونه

۴- هغه غاړې دي چې قافیه او ردیف دواړه لري او د څپو شمېر يې هم سره برابر وي، لکه:

په ربه ارمان به مړه سو

که به گل په پښتانه سو

۵- ازادې غاړې دي چې پرته له وزن څخه، نه قافیه لري او نه هم ردیف، لکه:

ترساره شمال دې جار شم

ترپي پورته خراسانه

بايد ووايو چې ولسي ادب ټاڪلي تاريخي بنسټ نه لري او د ژبې،
كلمو، رواجونو، انځورونو او يادولو څخه يې د وخت او لرغونتوب
بڼه اټكل كېږي. لكه مورچې په لنډيو كې نمونې لرو.

كه د خالو لښكري راغلي

زه به گومل ته د خپل يار ديدن ته ځمه

څنگه چې خالو د غزنوي محمود يو سر لښكر و او د گومل پر لاره
هند ته تلو راتلو او د خالو د لښكر پر يوه سرتېري مينه د خپل اشنا
د ديدن لپاره گومل ته ورتله، نوله دې څخه څرگندېږي چې دا
لنډي د غزنوي محمود په زمانه كې جوړه شوې ده. دغه ډول ولسي
ادب نور ژانرونه او كاكري غاړې هم په دې توگه پېژندل كېدلای
شي، د بېلگې په توگه يوه غاړه:

ونه كېږېږي د منو

تېر شول ډيلي له براسو

دلته د ډيلي د كلمې په يادونه كې ډيلي ته د لوی اتل احمدشاه بابا
د تگ يادونه شوې ده، يانې دا غاړه هماغه مهال ويل شوې ده. په
كاكړيو غاړو كې د خبرو اترو او ډراماتيکو غاړو ترڅنگ كله كله د
يوې موضوع په اړه څو غاړې پرله پسې هم راځي لكه د كاكړو د يوه
اتل او د انگرېزانو په مقابل كې د تكړه جنگيالي شېرجان كيسه
چې د هر كاكړ تر غوږونو رسېدلې او تر خولې وتلې ده:

چې پاسني تې خېژاوي

شېرجان سگرېټ ولگاوي

شېرجان خوی د غازي وکئی

د کاکړو رنگ يې ښه کئی

د نورو پښتو ولسي شعري ژانرونو په څېر په کاکړيو غاړو کې هم د
ښځې ونډه ډېره ده، دا ځکه چې له يوې خوا په پښتني ټولنه کې
ښځې ډېرې محکومې او خوارې دي، له بلې خوا په کاکړيو نارو
کې د شاعر نوم ته د يادولو اړتيا نه شته.

مجبوري ده ناست يم

زړگی مې غوټ پرې کي ستا غم

له جانانه بېله سومه

لکه گل ورژبدمه

په عمومي ډول ددې ډول فورم هندسي جوړښت داسې دی:

يو ډول:

=a _____

=a _____

بل ډول:

a _____

a _____

اخځونه

- ۱- کوهار- د بوريوال کاکړو وېبلاگ.
- ۲- ستاسو نړۍ خپرونه- بي بي سي راډيو د صادق ژرک، غفور
لېوال او حبيب الله رفيع مرکه.
- ۳- د لنډيو په هکله د هارون حکيمي ليکنه.
- ۴- پښتو متون- د صابر خان خویشکي اثر.
- ۵- د پښتو ټپې- د سلمی شاهين اثر.

- ۲- پښتو لنډۍ- د سليمان لايق اثر.
- ۷- ښوونه- د علامه پوهاند استاد عبدالشکور رشاد اثر.
- ۸- د پښتو ځانتني ادب او موسيقي- د مرحوم غلام جيلاني جلالی اثر.
- ۹- د پښتو ادبياتو تاريخ- د سرمحقق زلمي هېوادميل اثر.
- ۱۰- د پښتو شعر هندسي جوړښت- د محمد اسمعيل يون اثر.

يادونه: ما په خپله ليکنه کې د پورتنیو يادو اثارو مطالعه کړې، د هغو له بېلابېلو مخونو څخه مې مانا او مفهوم را اخیستی او بيا مې خپله ليکنه پر هماغو اساساتو درولې ده.

فرزانه نوري- د پښتو څانگې د لومړي ټولگي محصله

په پښتو ادبياتو کې لومړنۍ ژباړه

په لومړۍ او دويمه اسلامي پېړۍ کې د پښتونخوا غربي خواوې او د غور ځمکې د پښتو ادب د پرمختگ او ودې زانگو وه او دغه سوري کورنۍ وه چې له دوی څخه د غور د شاهنشاهي مشهوره کورنۍ پيدا شوه او ډېر مشهور شاهان او فاتحان لکه: سلطان

غياث الدين او معزالدين محمد او نور په کې راووتل او ددغې کورنۍ په وخت کې بيا غور د پښتو شعر او ادب ټاټوبی و، چې د دوی د دربار شاعران وروسته تاسې ته دريېژنو. له ټولو ادبي څېرو څخه داسې بنکاري چې د پښتو لومړني اثار هم په دغو سيمو پورې اړه لري. محمد هوتک په پټه خزانه کې ليکلي:

((په لرغوني پښتانه کې هسې حکايت کا شيخ کټه رحمه الله چې ابو محمد هاشم د هلمند په سروان کې پر (۲۲۳هـ.ق) زېږېدلی او په بست کې يې له علماوو او فقهاوو لوستنه وکړه او وروسته ولاړ په عراق کې يې په کلو کلو د لويو امامانو څخه سمع وکړه او ابن خلاد چې څرگند و په ابي العينه سره يې په بغداد کې عمرونه تېر کړل او له هغه يې د عربي بلاغت او اشعار ولوستل او په (۲۹۴هـ.ق) کې له عراقه بېرته راغی، درې کاله وروسته په بست کې وفات شو، نقل

کا: چې ابو محمد په عربي او فارسي او پښتو شعرونه ويل او هغه وخت چې دده استاد ابن خلاد روڼ شو، نو ده به يې خدمت کاوه او د هغه څخه به يې خواږه شعرونه په ادب کې د عربو اورېدل.

ابو محمد له عربي څخه په پښتو د خپل استاد ډېر شعرونه هم را اړولي دي.) د لرغوني پښتانه اسناد دا بيان د ابو محمد هاشم علمي او ادبي ژوندون ښکاره کوي او داسې څرگندېږي چې د (۳۵۵هـ.ق) تر حدودو پورې د عربو مدنيت د عربي ژبې سلطه او د عربي ادب او علومو اثر د پښتونخوا په اکثره برخو کې خپور شوی و او ددې ځمکې عربي خوا تر ډېره تر دغه اثر لاندې وه، که څه هم په دغه عصر کې د بري پښتونخوا خلکو د ال طاهر (۲۰۵-۲۵۹) تر بيرغ لاندې استقلال وموند او څه ناڅه د پارسي ژبې ادب هم په دغو زمانو کې ژوندی شو، خو عربي علمي، ادبي او درباري ژبه وه او پوهانو خپل آثار پر دغه ژبه ليکل. په خراسان کې د عربي ژبې ډېر ليکوال او پوهان وو، چې دوی د عربو د مدنيت او ادب په خپرولو کې ښه خدمتونه وکړل. مثلاً صالح بن عبدالرحمن سيستاني د حجاج بن يوسف په امر له (۸۱-۸۷)، دواوين او دفاتر له پارسي څخه عربي ته نقل کړل او ډېر علما پر عربي علومو بوخت شول، لکه ابو خالد وردان کابلي موسوم په (کنکر) چې د علي بن حسين (۴۶-۷۴هـ) له ملگرو څخه و او د حجاج له ظلمه مکې ته وتښتېده يا شاد بن برد د عباسي دربار روڼ شاعر چې اصلاً د تخارستان او په (۱۲۷هـ.ق) کې وژل شوی دی. پټه خزانه چې وايي په کلو کلو د علم او ادب د زوکړې لپاره په بغداد کې مېشت و او د

عربو د ادب له هغه مشهوره استاذه يې استفاده كوله، كوم چې ابن
خلاد نومېده او په ابى العينا معروف و.

ابو هاشم په سروان كې زېږېدلى او په بست كې يې ژوند تېراوه او
هم هورې پر (۲۹۷ هـ.ق) كال مړ دى. د پتې خزانې له ليكه بنكاري
چې دا سړى د پښتو ژبې ليكوال هم و او ده په پښتو يو كتاب كښلى
و چې په هغه كې يې د عربو د اشعارو فصاحت او بلاغت بيان كړى
و او نوم يې د (سالو وړمه) و، متاسفانه چې دا كتاب اوس نه شته
او د پښتو په منثور ادب كې چې د كوم لومړني كتاب نوم موږ ته
معلوم دى، همدغه د (سالو وړمه) ده چې د (نسيم ريگستاني) مانا
لري او داسې بنكاري چې دا كتاب به له عربي څخه د پښتو له
لومړنيو تاليفاتو څخه و.

د ابو هاشم اشعار:

ددې عالم او اديب سړي كوم شعر چې زموږ په لاس كې دى، د پتې
خزانې په واسطه له (لرغوني پښتانه) څخه رانقل شوى دى، لكه دا
كتاب چې تصريح كوي هاشم سرواني د درېيو ژبو شاعر و. هم يې
په پښتو هم په عربي او فارسي اشعار ويل، خو دده عربي يا فارسي
كوم شعر د پتې خزانې مولف نه دى رانقل كړى. كه يې فارسي شعر
زموږ په لاس كې واى، نو يقيناً به ددې ژبې له لومړنيو شاعرانو
څخه هم واى. پتیه خزانه ليكي: (ابن خلاد چې يو ظريف او اديب
سړى و، په يوه شعر كې يې درهم ستايلى دى او ابو محمد هاشم
دغه شعر داسې په پښتو را اړولى دى:

ژبه هم بڼه وينا کاندې چې يې وينه
د خاوند په لاس کې زړ او درهمونه
ژبور ورله ورځي وينا يې اوري
د درهم خاوندان تل وي په وياړونه
درهم ژبه ده که څوک ژبور کېږي
ده وسله که څوک په کاندې قتالونه
که درهم يې ځينې ورک سي سي تتلی
بې درهمو يې وي په خړو پېژوندونه
که بډای سونۍ وبولي خلک وايي
دا وينا ده رښتياڼه له رښتونه
که پوزلي ووايي رښتيا خبره
نور ووايي دا خو سونۍ دی تېرونه
هو درهم بڼدي هر چاله لويه برخه
د درهم د خاوند هر ځای پرمونه.

دا اوه بيته چې زموږ لاس ته راغلي دي، په درېيمې هجري پېړۍ
کې د پښتو ادب ډول، صبغه او رنگ رانښيي که موږ د عربو د ادبي
تاريخ کتابونو ته رجوع وکړو، نو هلته د ابن خلاد ذکر هرو مرو
گورو.

دا سړی د عربو مشهور اديب او ظريف سړی و، چې نوم يې محمد
بن القاسم يا ابن خلاد بن ياسر بن سليمان او نيکه يې ابو عبدالله و.
دی له لويو استادانو څخه روايت کوي او ډېر مشاهير لکه سولي او

ابن نجیح او احمد بن کامل دده ادبی شاگردان دي. پر (۱۹۱هـ.ق) کال په اهواز کې وزېږېد او پر (۲۸۲ یا ۲۸۳) په بغداد کې مړ شوی دی. په ځوانۍ کې ژوند شوی و، د عربي ډېر پاخه اشعار لري او ډېر حکامي اشعار او مضامين له ده رانقلېږي. سروان دهلمند د غاړې مشهور ښار و چې اوس يې ساروان کلا بولي او د هلمند پر شرقي څنډه د يوه کلي په ډول شته. ابن حوقل وايي چې د سيستان يو وړوکی ښار دی، مېوې، خرما او انگور لري.

نثار احمد - د پښتو خانگي د لومړي ټولگي محصل

په پښتو لرغونو ادبياتو کې قصيده

سريزه:

دا موضوع (په پښتو لرغونو ادبياتو کې قصيده) د نورو موضوعگانو ترڅنګ د گران استاد له خوا ماته د کورنۍ دندې په شکل راکړل شوي او ما هم د امکان تر بريده هڅه وکړه ترڅو په دې اړه معلومات راغونډ او بيا وروسته پرې خپله ارزونه وکړم. په دې هيله چې راتول شوي معلومات دقيق زما او زما په شان د نورو زده کړيالانو په گټه وي.

قصيده چې په پښتو کې ورته بولله وايي يوه عربي کلمه ده، چې مانا يې قصد کړای شوې ده او قصيده هغه شعري فورم دی چې غزل ته ورته دی خو په دومره توپير سره چې د غزل بيتونه کم او د قصيدي بيتونه بيا تر (۱۶-۱۷) څخه زيات او اخري حد يې معلوم نه دی. د قصيدي لومړی بيت مقفی او د نورو بيتونو لومړی مسره يې بې قافيې او دويمه مسره يې د مطلع قافيه تعقيبوي او د موضوع له پلوه په کې هر ډول موضوعات راغځول کېږي.

په پښتو لرغونو ادبياتو کې دوه داسې قصيدي چې يوه يې د پينځمې هجري پېړۍ او بله يې د شپږمې هجري پېړۍ په اوایلو کې ويل شوي تر دې دمه زموږ لاس ته راغلي دي. دغه قصيدي د تاريخ

سوري په حواله شيخ کټه په خپل (لرغوني پښتانه) او له هغه څخه محمد هوتک (پټې خزاني) ته نقل کړې چې اوس پرې د پښتو ادب چمن شين دی.

په دې قصيدو کې يوه د اسعد سوري قصيده ده چې په غور کې اوسېده او هلته يې د سوريانو د شاهي خاندان د پادشاهي په دوران کې ډېر عزت درلود. شيخ اسعد د محمد زوی چې وروسته بيا پر (۴۲۵هـ) کال په بغنين کې وفات شو، دغه قصيده د امير محمد سوري پر مړينه، چې د محمود غزنوي د لښکر له خوا بندي او وروسته بيا مړ شو ويل شوې او مرثيه يې بللای شو.

د ابن اثير په وينا دغه جنگ پر (۴۰۱هـ) په اهنگران کې واقع شوی و او شروع هم په داسې انداز کوي چې لومړی له فلک څخه شکايت کوي. د شيخ اسعد سوري دغه قصيده لومړی (۱۹) تمهيدی بيتونه لري او مطلع يې دا ډول ده:

د فلک له چارو څه وکړم کوکار

زموږ لوي هر گل چې خاندی په بهار

شيخ اسعد وروسته بيا فلک مخاطب گرځوي او فلک ته دغه ډول خطاب کوي:

څه تېری څه ظلم کاندې ای فلکه

ستا له لاسه نه دی هېڅ گل بې له خار

په ويرژلو، لور نه کړې په زړه کراپه

پر نتلیو او روې د غم ناتار

ددغو خطابي بيتونو شمېر ټول (۱۱) دی او تر دغو خطابي بيتونو وروسته شيخ اسعد په ډېر ماهرانه او استادانه ډول خپل اصلي

مطلب ته راځي چې هغه د امير محمد سوري پر مړينه ويرنه او ماتم
کول دي:

کله غورځوي واکمن له پلازونو
کله کېنوي په خاورو کې بادار
زموږ په زړونو دې نن بيا يو غشي وويشت
ودې ژوبلله په دې غشي هزار
شيخ اسعد په دغه قصيده کې د هغه وخت د سوريانو وضعیت چې
د خپل امير د مړينې له امله پر دوی راغلی و او دوی يې ډېر
ځورولي او کړولي وو، ډېر په لور او هنري انداز سره انځور کړی او
ترسيم کړی:

په دې وير د غور وگړي تور نمرې سول
په دې وير رڼا تياره سوله د بنار
گوره څاڅي رڼې او بڼې له دې غرونو
دا کرونگی ساندي لي په شورهار
ددې علت داسې بيانوي:

دا په څه چې محمد ولاړ له نړيه
په ويرنه يې سو غور ټول سوگوار
شاعر په ټوله قصيده کې په ټولو برخو کې هغه نکات په ډېر بڼه
انداز سره مراعات کړي چې د يوې بڼې قصيدې لپاره اړين دي.
شاعر په پای کې دغه قصيده په دعایه سره پایته رسوي:
په جنت کې دې وتون زموږ واکمنه
هم په تا دې وي ډېر لور د غفار

تحليلي کتنه:

قصيده چي يو مشهور شرقي شعري فورم دی او پخوا ډ پر مروج و او داسې نښې نښانې هم ليدل شوي چې دغه شعري فورم تر اسلام دمخه په اريايانو کې هم و او له عربي ادبياتو څخه فارسي ته را انتقال شوی دی.

د پښتو په لرغوني ادب کې شيخ اسعد سوري لومړنی سړی دی چې مور ته معلوم دی، دده شعر د پارسي د همغه وخت د همعصرو شاعرانو له اثارو سره نږدېوالی، ادبي رابطه او قرابت لري.

دا خو ښکاره ده چې د (۴۰۰ هـ.ق) په حدودو کې پارسي ادب د ساماني شاهانو په دربارونو کې ډ پر ښه روزل شوی و او بيا وروسته د سلطان محمود غزنوي پر وخت قصيده ويل خپل عروج او د اوج نقطې ته رسېدلي وو او پر دغه وخت دغه ادبي فن پوخ او بشپړ شو. پر دغه وخت د عنصري او فرخي او نورو پارسي ژبو شاعرانو له قصيدو سره که د شيخ اسعد قصيده پرتله شي نو دا په گوته کوي چې په هغه وخت کې ددې دوو مدنيتونو يانې غزني او غور ترمنځ ضرور اړيکي موجود وو، ځکه د قصيدې ويلو اثر او ادبي ميلان په غور کې هم ليدل کېږي.

دا قصيده ډ پر خصوصيات لري چې ځينې يې دلته ذکر کوو:

- ۱- دا قصيده د پښتو له خپلو اوزانو سره ډ پر فرق لري البته د وزن او عروضي کيفيت له پلوه او د فارسي اوږدو قصيدو ته ورته ده.
- ۲- دا چې د پارسي په قصيدو کې د گريز (اصلي مطلب ته گرځېدل) ځانگړنه موجوده ده. دا قصيده هم د امير محمد سوري د وير په

بیانولو سره خپل اصلي مطلب ته ګرځېدلې او په لومړي سر کې یې د فلک غندنه کړې ده.

۳- په دغه قصیده کې که څه هم ډېر عربي او پارسي لغات په کې شته خو له دې سره سره ډېر پخواني او متروک پښتو لغاتونه هم ډېر دي چې اوس له استعماله غورځېدلي او داسې څرګندوي چې په لرغوني دوره کې موږ په خپله ژبه کې ډېر لغات درلودل چې اوس مو له لاسه ورکړي او ځینې یې اوس هم د استعمال وړ دي.

۴- ددې قصیدې له سلاست، بلاغت او ادبي بنسټونو څخه دا څرګندېږي چې اسعد سوري یو ډېر ښه مقتدر او زبردست شاعر و، چې د محمد د مرګ او پر هغه د خلکو د ماتم تصویر یې په ډېر ښه او لوړ هنري انداز ترسیم کړی او په ډېر ښه شان سره یې په قصیده کې ځای کړی دی.

۵- دا چې شیخ اسعد په دې مرثیه کې د امیر پر مړینه غم ښکاره کوي او د یو ډول ماتم څرګندونه کوي، خو ترڅنګ یې بیا د غور د هغې طبیعي ښکلا یادونه هم کوي چې غور یې لري او هغه طبیعت په دې غم کې د غور له خلکو سره شریک ګڼي چې غرونه یې سپینې او ښکې څڅوي او اېشارونه یې د غم او ماتم سندرې وایي او هغه زر کې چې د غور په شنو ورشوګانو کې به یې د خوشالی او نشاط نغمې ویلې هغه هم د امیر پر مړینه خپه او پر زړه سوې انځوروي او د غاټول د ګلونو د نه شنه کېدو خبره کوي. شیخ اسعد دغه ټول انځورونه په ډېر ماهرانه ډول انځوروي.

۶- دا چې هغه مهال به شاعرانو او قصیده سرایانو ډېر کوښښ کاوه چې د خپل ممدوح ډېره ستاینه وکړي او د خلکو په نظر د هغه

مقام ډپر لور وښيي، نو له رنگ رنگ مبالغو څخه به يې کار اخيست، چې کله کله به داسې هم کېدل چې د زيات افراط له وجې به يې ځينې کېدونکې کړنې د معجزو درجو ته رسولې خو شيخ اسعد سوري د خپلې ځيرکتيا او هوښياري په وجه له دغه ډول بې ځايه مبالغو څخه ځان ژغورلی دی.

۷- شيخ اسعد سوري که څه هم د امير پر مړينه د خپگان څرگندونه کوي خو د پښتو له عنعنوي او کولتوري بريد ه ځان نه اوباسي او د امير مړينه د ننگ او غيرت مړينه بولي او د هغه پر نامه د افتخار خبره کوي.

۸- شيخ اسعد سوري د امير مړينه د خلکو او وطن لپاره يوه ضايعه گڼي، خو بالمقابل فرخي چې تر ده وروسته يې د غزني د تباهي په باب قصيده ويلې او د قصيدې په اخر کې د ځان په اړه فکر کوي چې د غزني دربار تبا ه شو اوس به شاعران څه کوي.

شعرا را بتو بازار بر افروخته بود

رفتی و باتو بيکبار برفت آن بازار

۹- اسعد سوري په دغه قصيده کې له غيا به څخه د مخاطب پر لور ډېر ښه التفات کوي، چې دې التفات يې دې قصيدې ته لاسکلا ورکړې چې دا په هغه وخت کې ډېر مروج و.

په پښتو لرغوني ادب کې يوه بله مشهوره قصيده د ښکارندوی قصيده ده چې په پښتو ادب کې د يوشهکار حيثيت لري.

ښکارندوی د غور و او پلار يې چې احمد نومېده د فيروز کوه کوټوال و، په خپله ښکارندوی به کله په غور کې اوسېده او کله به په غزني او کله په بست کې اوسېده. په هر حال د ښکارندوی

کورنی د سلطان غیاث الدین او سلطان شهاب الدین په ستاینه کې چې ډېرې قصیدې یې ویلي دي او د غور د سلاطینو د دربار پښتون شاعر و او محمد بن علي د تاریخ سوري مولف لیکلي دي چې ما په بست کې د ښکارندوی د اشعارو او بوللو غټ کتاب ولید.

دا د پښتو قدیم قصیده ویونکی شاعر به تل د غور له سلاطینو سره په جگړو او جنگي سفرونو کې ملگری و او هم د دېوان خاوند دی.

دا قصیده هم هغه د سلطان شهاب الدین غوري په ستاینه او مدحه کې ویلې چې له هغه سره په یو جگړه ییز سفر کې چې د هند پر لوري یې کړی و، ملگری و.

دغه قصیده د قصیدې له هغو درېیو ځانگړنو څخه برخمنه ده چې پر درېیو برخو وېشل کېږي چې لومړی تشبیب، دویم د ممدوح توصیف او درېیم یې دعایه ده.

ښکارندوی هم د قصیدې په لومړي سر کې د یوه قوي تشبیب په راوړلو سره قصیده پیلوي او په لومړي سر کې د پسرلي د ښکلاوو او ښکلو طبیعي منظرو، په غرونو کې د گلونو او د ښپرازه دښتو تصویر انځوروي.

د پسرلي ښکلونکي بیا کره سنگارونه

بیا یې ولونل په غرونو کې لالونه

مخکه شنه لښونه شنه لمنې شني سوي

طیلسان زمردی واغوستل غرونه

چې وروسته بیا په ډېر ځانگړي انداز سره د گڼز مرحلې ته ځي:

نه به چونی په ستایه د گلو مور سي
نه به مور سم د سلطان په صفتونه
او په اخر کې يې په دعایه سره پایته رسوي:
ستا په زېرمه دې خاونده لوی څښتن وي
مورږ خو ستا په مرسته یونه خو چې یونه
څېړنه او کتنه:

بنکارندوی په خپله قصیده کې د طبیعت د بنکلاگانو ذکر کړی
چې په هغو کې د غرونو، دښتو، گلانو، بلبانو د مستو او سرشارو
سیندونو چې په دې ټولو کې يې د وطن له بنکلو او په زړه پورې
منظرو څخه الهام اخیستی او پر ده يې تاثیر کړی او بیا يې دغه
بنکلاوي په خپل قوي تخیل او په ټول ادبي قوت له استعارو او
نازکو تشبیهاتو سره یوځای کړي او د قصیدې په امپل کې يې
اچولي دي.

د بنکارندوی د قصیدې د سلاست او بلاغت او په هغې کې له
استعارو او تشبیهاتو څخه دا په زغرده څرگندېږي، چې
بنکارندوی په ادبي فنونو او د بلاغت په علم پوه او یو مقتدر شاعر
و.

بنکارندوی که څه هم یو درباري شاعر و او د غور د ښار
اوسېدونکی و، خو شعري ژبه يې غرنۍ، پخه او کلکه کارولې او
په قصیده کې يې ډېر پخواني پېچلي لغاتونه استعمال کړي چې دا
د پښتو ژبې د شتمنوالي یوه لویه بېلگه ده.

بنکارندوی د پښتنو زلمیانو د غیرت او مېړانې کیسه او ددوی
خدمتونه او سربښندنې چې د اسلام سپېڅلي دین لپاره يې کړي او

قربانی یې ورکړې، په دې قصیده کې په ډېر ښه شکل انځور کړې
او په ډېر صراحت او وضاحت سره یې بیان کړې دي.
په پای کې ویلای شو، دغه دوه قصیدې چې د پښتو لرغوني
ادبیاتو پورې تړلې قصیدې دي د هغه وخت درباري احترام په کې
په ډېر ښه ډول مراعت شوی او دغه قصیدې په پښتو ادب کې
داسې دوه غمي دي چې ځلا به یې تر ډېره وخته تته او کمه نه شي
او تل به پرې ویاړو.

شاهد الله - د پښتو ځانگړې د لومړي ټولگي محصل

د پښتو لرغونو ادبياتو ځانگړي اثار

((د سالو وړمه)):

ابو محمد هاشم سروانی د زید سروانی زوی دی. دا سړی د پښتو پخوانی شاعر او عالم هم دی چې په ځانگړې توگه یې په عربي ادب کې لوی لاس درلود او د عربو د مشهور استاد (ابن خلد) شاگرد و، په کلو کلو په عربي هېوادونو کې اوسېدلی دی.

هاشم پر (۲۹۴هـ) له عراقه راغی او په بست کې اوسېده او یو کتاب یې د عربو د اشعارو د بلاغت او فصاحت په بیان کې وکښ چې نوم یې (د سالو وړمه) و، یانې د (رېگستان نسیم) چې په پښتو کې (سالو) (ریگ) ته وایي او (وړمه) د نسیم په مانا ده. زموږ د اوسنیو معلوماتو له مخې دا د پښتو پخوانی کتاب دی، چې تر اوسه پورې موږ ته معلوم دي.

د پټې خزاني مولف یې د لرغوني پښتانه په حواله نوم اخلي او د هاشم سروانی له مولفاتو څخه یې گڼي. نور نو موږ معلومات نه لرو چې ددې کتاب نشر څرنگه و او څومره و او نظم یې څومره و، خو یوازې د پټې خزاني د مولف له دغې لیکنې څخه داسې نتیجه

اخيستلاى شو چې په پښتو ژبه قدماوو کتابونه ليکل او دا ډول په خپل وخت ډېر کتابونه موجود وو. هاشم سرواني پر (۲۲۳) هـ کال زېږېدلى او پر (۲۹۷) هـ وفات شوى. ((تذكرة الاوليا)):

سليمان ماکو د پښتو ژبې له پخوانيو ليکوالو او نثر ليکونکو څخه دى چې تراوسه معلوم شوى، دى يو لوى مقتدر ليکوال دى. دى د بارک خان صابزي زوى و چې د کندهار په ارغستان کې اوسېده، د ماکو قوم تراوسه هم لږ تعداد هلته اوسي او په ابداليو کې دا نوم شاملېږي.

سليمان ماکو له دې قوم څخه يو پوه ليکوال راوتلى دى او د پښتونخوا په غرونو کې يې سياحتونه کړي او د خپل وخت مشهور روحاني او ادبي رجال يې ليدلي دي. دى په خپله وايي چې پر (۲۱۲) هـ تللى وم او د پښتونخوا پر غرونو او رغونو گرځېدم او د لويانو مراقده مې ليدل او پلټل. داسې ښکاري چې سليمان تر دغه مهم او گټور سفر وروسته موفق شو چې د پښتو د نوموړو بزرگانو په باب يوه تذکره (تذكرة الاوليا) وليکي او د دوى ويناوې او اشعار په دې کتاب کې خوندي کړي. دا کتاب متاسفانه اوس ورک دى، خو استاد عبدالحى حبيبي يې لومړي (۷) مخه پر (۱۳۱۹) هـ کال په کندهار کې موندلي وو او د هغو مخونو عکسونه يې د کابل په کالنۍ کې پر (۱۳۱۹ هـ.ش) او بيا په پښتانه شعرا لومړۍ ټوک کې خپاره کړي دي.

سليمان ماكو د پښتو پخوانی مورخ او نثر لیکونکی دی او دده د دغه گټور کتاب خو مخه د پښتو ژبې او د ادبیاتو د تاریخ لپاره داسې گټور ثابت شول چې د ادب او پښتو تاریخ یې تر ابدې مرهون دی.

((د خدای مینه)):

شیخ متی یو زاهد، عابد او تصوفی شاعر و، ده خپل لوړ او جمالي اشعار په یوه ټولگه کې کښلي وو، چې نوم یې د (خدای مینه) و. د محمد هوتک په قول شیخ متی دا کتاب په غونډان کې کښلی او خپل شعرونه او مناجات یې په کې راټول کړي وو. کله چې شیخ متی وفات شو، نو دده ارادتمندانو هغه کتاب دده پر مزار کېښود چې د کلات د غونډۍ پر سر واقع دی.

کوم خلک چې به دده د مرقد زیارت ته ورتلل، نو له هغه زیارته به یې دا کتاب اخیسته او د شیخ متی مناجات به یې لوستل. وروسته څرگنده نه شوه چې کتاب څه شو، خو ویل کېږي چې د مغولو د تاراک له وجې دا کتاب ورک شو. د شیخ متی دا کتاب اوس ورک دی، یوازې یو عرفاني شعر له هغه څخه په پټه خزانه کې موندل شوی، له دې شعر څخه ښکاري چې دغه کتاب د (خدای مینه) یوه مجموعه وه، چې ډېر موثر اشعار په کې غونډ شوي وو.

محمد هوتک وايي: ((وگرېو به هغه پارکي غږول او هر چاته به یې چې ویل، نو هغوی به ژړل.)) د مغولو تاراک ډېر علمي او ادبي ذخایر زموږ له لاسه ایستلي دي، دا کتاب هم د هغه عصر له

ضايغاتو څخه دی او که محمد هوتک په خپله خزانه کې نه وای یاد کړي نو اوس به یې نوم هم ورک و.

لرغوني پښتانه:

دا د موفق مورخ او د پښتو ژبې لوی لیکوال شیخ کتبه اثر دی چې د مرحوم شیخ متي له علمي او ادبي کورنۍ څخه و، چې د شیخ یوسف زوی او د شیخ متي لمسی و.

شیخ متي (کلات بابا) خپلې کورنۍ ته علم، تقوا، عرفان او ادب په ارث پرېښودل او ډېر علما، مورخان او عارفان په کې پیدا شول، چې شیخ کتبه په دوی کې ډېر مشهور و.

د شیخ کتبه مور بي بي (مراد بخته) نومېده چې په خټه زمنده وه، نوموړي عالم د پښتو د رجالو او مشاهیرو په تاریخ کې یو مهم کتاب وکښ چې نوم یې (لرغوني پښتانه) و.

دا کتاب پښتو و او د پټې خزاني مولف محمد هوتک ډېر ځله دا کتاب یادوي او داسې ښکاري چې ددغه مورخ مهم ماخذ هم دغه و او د پټې خزاني د لیکلو پر وخت یې دا کتاب په لاس کې و. له (لرغوني پښتانه) کتاب څخه د پټې خزاني په ذریعه دغه مغنم مواد موږ ته پاتې دي.

۱- د امیر کروړ احوال او اشعار چې شیخ کتبه هم له تاریخ سوري څخه اقتباس کړي دي.

۲- د شیخ اسعد سوري احوال او اشعار چې شیخ کتبه هم له تاریخ سوري څخه اقتباس کړي دي.

۳- د بنکارندوی احوال او اشعار چې شیخ کتبه هم له تاریخ سوري
څخه اقتباس کړی دی.

۴- د هاشم سرواني احوال او اشعار.

((تاریخ سوري)):

ددې اثر لیکوال محمد بن علي البستي دی. احتمالاً چې د مغولو د
تاراک په ابتدا کې به ژوندی و. دده په باب ډېر معلومات نه لرو.
پرته له دې چې د هلمند د غاړو یو سړی و او د تاریخي بست
اوسېدونکی و، پلار یې (علي) و او ده یو کتاب لیکلی و، چې د
سوریانو پاچاهانو احوال یې له قدیمه په کې ضبط کړي وو.

((تاریخ سوري)) اوس ورک دی، یوازې د پتې خزاني مولف یې د
شیخ کتبه متي زي د (لرغوني پښتانه) په حواله نوم اخلي او داسې
بنکاري چې دا کتاب د شیخ کتبه په لاس کې و، او په (لرغوني
پښتانه) کې یې ډېر مواد له دغه کتابه رانقل کړي دي.

د (تاریخ سوري) یو څه اباحت او محتویات مور ته په دوو واسطو
لاسته راغلي دي؛ شیخ کتبه په (لرغوني پښتانه) کې ځینې رانقل
کړي دي او له (لرغوني پښتانه) د پتې خزاني مولف محمد هوتک
په خپل کتاب کې رااخیستي دي. هغه مواد او پاتې اثار دادي:

۱- د امیر کروړ احوال او دده یو قدیم حماسي سفر او ویارنه.

۲- د اسعد سوري احوال او دده قصیده.

۳- د بنکارندوی احوال او دده قصیده.

له دغې پاتې اثارو څخه بنکاري چې محمد بن علي په تاریخ او
پښتو ادب کې ښه او ثقه معلومات درلودل.

لکه (لرغوني پښتانه) چې له ده څخه روايت کوي. دی يو اديب او څېړونکی سړی و او په بست کې يې د ښکارندوی د قصايدو يو غټ دېوان موندلی دی او له هغه څخه يې دده يو غرا قصيده په خپل (تاريخ سوري) کې رانقل کړې ده.

داسې ښکاري چې د محمد بن علي (تاريخ سوري) مشهور و او شيخ کټه هم دا کتاب د غور په (بالستان) او (الستان) کې موندلی و او تر دغه عصره د (۷۵۰هـ) حدودو کې لا دا کتاب موجود و.

په پښتو لرغونو ادبياتو کې نور ځانگړي کتابونه هم ليکل شوي، چې اکثره يې د زمانې ناخوالو له منځه وړي دي. دا څو يې چې ما ياد کړل، دا هغه کتابونه وو چې د زمانې بادونو يې اکثره څه برخه له منځه وړې، خو بيا يې هم تر موره څرک رارسېدلی او يو څه برخه يې لا خوندي پاتې شوې ده. ښه به وي چې دلته د پښتو لرغونو ادبياتو د وتلو څېرو نومونه واخلو. دوی هر يو پر خپل وخت ځانگړي اثار ليکلي خو بېلابېلو ناتارونو يې اثار له منځه وړي دي. د پښتو لرغونو ادبياتو شاعران، ليکوال او اديبان:

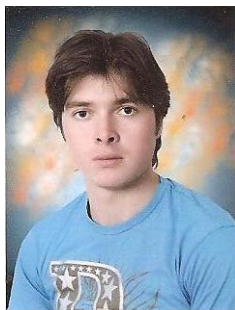
۱. امير کروړ پهلوان	۸. شيخ اسعد سوري
۲. هاشم زيد سرواني	۹. شيخ تيمن کاکړ
۳. شيخ رضي لودي	۱۰. ښکارندوی غوري
۴. نصر لودي	۱۱. ملکيار غرشين
۵. بېټ نيکه	۱۲. تايمني
۶. اسماعيل سړبن	۱۳. قطب الدين بختيار
۷. خرښبون	۱۴. شيخ متي

۱۵. باباهوتک
۱۶. شیخ ملکیار هوتک
۱۷. اکبر زمینداوری
۱۸. سلطان بهلول لودی
۱۹. خلیل خان نیازی
۲۰. زرغون نورزی
۲۱. زرغونه کاکړ
۲۲. رابعه
۲۳. دوست محمد کاکړ
۲۴. شیخ عیسی مشوانی
۲۵. شیخ بستان بریخ
۲۶. علي سرور لودي
۲۷. مېرمن نېکبخته
۲۸. شیخ محمد صالح الکوزی
۲۹. سلیمان ماکو
۳۰. محمد بن علي البستي
۳۱. احمد لودي
۳۲. شیخ کته
۳۳. شیخ ملي
۳۴. زرغون خان

او داسې نور شاعران او ادیبان، خو ما یې دلته د ډېرو مهمو او مطرحو هغو یادونه وکړه.

سمیع الرحمن حبیبزی- د پښتو خانګې د لومړي ټولګي محصل

په لرغونو ادبیاتو کې پښتو غزل

زموږ په پښتو ادبیاتو کې غزل نږدې اوه سوه کلن تاریخ لري. د پښتو لومړنی لاسته راغلی غزل د اکبر زمینداوري دی، د اکبر زمینداوري د دېوان په لاسته راغلو پاڼو کې د پښتو دوه غزلې هم شته.

غزل د شرقي شاعری ترټولو غوره او منل شوی شعري فورم دی چې د اکبر زمینداوري تر غزلو دمخه په پښتو کې موږ د غزلو بېلګه نه لرو. که چېرې موږ په پښتو ادب کې د غزل تاریخ په اړه څه لیکو، نو پیل به یې د اکبر زمینداوري له غزلو کوو، چې په اتمه هجري پېړۍ کې ویل شوی دی. د اکبر زمینداوري غزلې په ټول پوره او د شرقي غزل کره وړه لري، د اکبر زمینداوري غزلونه یو یې پنځه بیتیزه او بل یې اووه بیتیزه دی. د شرقي شاعری شعر پېژندونکي عقیده لري چې زیاترو شرقي ژبو د لومړنیو غزلو بیتونه کم وو او تر اوو بیتونو یې تجاوز نه کاوه. (د پښتو غزل) د کتاب مولف پروفیسور افضل رضا په قول د اکبر زمینداوري د غزلو ژبه یې خوږه او خیالات یې ژور دي، د اکبر زمینداوري له دوو لاسته راغلو غزلو څخه یو دلته راوړو:

د خپل ځان له حیرانۍ څه ویل کړم
د عشق ویر به تل په خپله پتول کړم
ما مدام لکه بورا پر گلو گشت کړ
اوس به ځم په سر تور سر فراق د گل کړم
د غماز لرمون به زه په لمبه کېږدم
ځنې هېر به د یار بزم گل او مل کړم
زما د یار د مینې اور په زړه کې بل دی
زه به سر او مال بنسندم دید به حاصل کړم
د بېلتون له ویره ژاړم او بڼکې وینې
زه اکبر په خپل اشنا د سر بنسندل کړم.

تر دې مخکې په درېیمه هجري پېړۍ کې د ابو محمد هاشم سرواني البستي ژباړه ده چې د خپل استاد ابن خلاد شعريې پښتو ته ژباړلی دی چې د فورم له مخې غزل او قطعي ته ورته شعر دی خو محتوا یې د غزل نه ده، ځکه چې د غزل موضوع کې عشق، مینه او داسې نور مسایل راغښتل کېږي.

په لسمه هجري پېړۍ کې مور له افغانستان او پښتونخوا څخه ډېر لري د هندوستان په سیمه کې درې پښتانه شاعران پېژنو چې درېواړه لوی صوفیان، عابدان او زاهدان وو او کومې غزلې چې له دوی څخه راپاتې دي، د تصوف او عرفاني افکارو بیانوونکې دي. له دغو شاعرانو څخه شیخ عیسی مشواني چې د هندوستان په (دامله) کې یې ژوند کاوه د افغان پاچا شېرشاه سوري معاصرو، ده

په پښتو، پارسي او هندي ژبو يوه گډه رساله ليکلې وه چې دا رساله منظومه وه او يوه درې بيتيزه کوچنۍ غزله يې دلته راوړو:

په خپله کار کړې په خپله انکار کړې
کله بادار يم کله مې خوار کړې
ته خو قادر يې په صفتونو
کله مې نور کړې کله مې نار کړې
عيسى حيران دى په دې شيونو
کله مې يار کړې کله اغيار کړې.

له دغو څو محدودو بيتونو څخه دا راڅرگندېږي چې غزل د مينې او عشق له محتوا څخه د تصوف او عرفان موضوع پر لوري گام اخيستی او د شيخ عيسى مشواني وينا د خواجه عبدالله انصاري پير هرات مناجاتو ته نږدېوالی بڼې او بل عارف شاعر شيخ علي سرور لودي دى چې محمد هوتک په پټه خزانه کې د تحفة صالح په حواله دده يوه صوفيانه غزل را اخيستی دى:

محبت پيالې مې نوش کړه په مجاز کې
د حق نور وينم په سترگو د اياز کې
درست وطن راته درياب سوبې ديدنه
ديد مې نه شي مگر خداى مې سبب ساز کې
که زه مې شم هم له گوره کړم سر پورته
ناگهانې چې دلبر راته اواز کې
که مې سر غوڅ د رقيب په تېره تېغ سي
هم به ځم که دلبر غوښت په مهرو ناز کې

زه ويار مدام ناست وويو لسه بله
پر غماز دي باري کائي د غم ساز کي
گران بيلتون به د هغو مينو وينه
چي تل ناست وي په خلوت کي سره راز کي
اي (سروره) غمازان سوه بي حسابه
پاک الله دي صورت تش بي مغزه پياز کي.

په پورته غزل کي هم د تصوف او عرفان مضمون پروت دی، چي د
شيخ علي سرور لودي له عرفاني اشعارو څخه بلل کيږي. د شيخ
محمد صالح يو غزل دی چي د کندهار د هغه وخت د صوبه دار (شاه
بېگ د غوښتنې په ځواب کي يې ليکلی او ورلېږلی دی، دده په
غزل کي يو ډول عارفانه استعمال ليدل کيږي، چي دلته د شيخ
محمد صالح د غزل راوړل ضروري بولم:

د لیلی د مینې فیض هر سبا وړم
بېهوده منت به ولي د بل چا وړم
چي اشنای د شيپي ناڅاپه په لاس کښېوت
روښان زړه په گوگل پتې لمر په سما وړم
پر دنيا که تجارت څوک د دنيا کي
زه د زړه په بازار بار د عشق سودا وړم
که پر تخت مې د سلیمان سپور کړې سرپه
عاقبت خاورو ته بنه عمل پيشوا وړم
بي له عشقه خوشحالي پر ما حرامه
زه صالح که په خوله خوښ په زړه ژړا وړم.

د پښتو ادب تاریخ لومړۍ دوره (لرغونې دوره) له دویمې هجري پېړۍ څخه پیل او د یوولسمې هجري پېړۍ تر لومړیو پورې رسېږي. په دې دوره کې مورچه په شکلي او موضوعي لحاظ د غزل د انکشاف څرک ایستلای شو. د مضمون له پلوه هم غزل په دې دوره کې پوره پرمختیا موندلې ده؛ د ژوند بېلابېل موضوعات په کې بیان شوي دي، لکه د رزم او بزم خبرې، دیني او عرفاني موضوعات، عشقي او داسې نور.

عتیق الله - د پښتو څانگې د لومړي ټولگي محصل

پر پښتو لرغوني ادب د عربي ژبې اغېزه

پر پښتو لرغوني ادب باندې د عربي ژبې اغېزې شته او ددې اغېزو مهم لاملونه په لاندې ډول ښودل کېږي:

الف- په هغه زمانه کې چې عربو په نړۍ کې ځواکمني درلودله، نو طبعاً يې پر پښتو ژبه هم خپل تاثیر لرلی دی.

ب- د عربي خلفاوو يرغلونه پر افغانستان باندې.

ج- نورې نړۍ ته د اسلام خپرېدل چې په دې کې د افغانستان پښتني سيمې هم شاملې وې.

د- عربي نړۍ ته د پښتنو شاعرانو سفرونه، چې دې هم پر پښتو اغېز لرلی دی او همدغو شاعرانو ځينې عربي کلمې زده کړي او بيا يې په خپلو ادبي اثارو کې استعمال کړي دي.

ه- پر هغه وخت د عصري زده کړې نه شتون او د ديني زده کړې پرمختگ چې په جوماتونو او مدرسو کې ترينه او بنځينه ورباندې بوخت وو، دې هم پر پښتو لرغوني ادب باندې اغېز لرلی دی.

اوس د ځينو هغو کلمو چې له عربي څخه پښتو لرغوني ادب ته راغلې دي، يادونه کوو.

درهم: عربي کلمه ده او د پيسو په مانا ده، خو دلته ابو محمد هاشم بن زيد سرواني البستي چې د (۲۹۴ هـ.ق) په شاوخوا کې يې په خپل ژباړلي شعر کې راوړې ده.

قتالونه: دا هم عربي کلمه ده، چې ابو محمد هاشم سرواني په خپل ژباړل شوي شعر کې راوړې ده.

الحداد: عربي کلمه ده چې نصر لودي په خپل پارکي کې خپل تربور شيخ رضي ته ليکلې.

ملحد: دا کلمه هم په دې پارکي يانې د نصر لودي په پارکي کې راغلې ده، عربي کلمه ده.

سنتي: دا کلمه هم په همدې پارکي کې شيخ رضي راوړې ده او يوه عربي کلمه ده.

مومن: کلمه په همدې پارکي کې يوه عربي کلمه ده چې د پښتو مانا يې مسلمان ده. دې ته ورڅېرمه د تايمني په سندره کې چې په ۵۸۰ کال شاوخوا کې يې ليکلې وه هم ځينې عربي کلمې شته چې په لاندې ډول يې بنودلې شو.

صفت: دغه کلمه تايمني په سندره کې راوړې ده چې يوه عربي کلمه او پښتو مانا يې ستاينه ده.

ملک: دا هم يوه عربي کلمه ده چې تايمني په خپله سندره کې راوړې ده.

همدارنگه د بنکارندوی قصيده کې هم عربي کلمې شته چې بايد يادونه ترې وکړو:

مسیح: عربي کلمه ده چې بنکارندوی په خپله قصیده کې راوړې
۵۵.

همدارنگه بنکارندوی په دې قصیده کې ځینې نورې عربي کلمې
هم راوړې دي لکه (جنت، سلطان، اسلام، دین، شهاب) چې ټولې
عربي دي.

پر دې قصیدې سربېره د شیخ اسعد سوري په قصیده کې چې د
درېیمې هجري پېړۍ په درشل کې ویل شوې ده، هم عربي کلمې
پرته دي، لکه: (فلک، ظلم، امیر، قبر، جنت، غفار). ټولې عربي
کلمې دي چې په دې قصیده کې پرته دي. همدارنگه تردې
وروسته د خلیل نیازی او بهلول لودي په رباعیانو کې هم ځینې
عربي کلمې تر سترگو کېږي، لکه: (مرحبا، عدل) کلمې چې عربي
دي.

همداراز که له نظم او شعر څخه تېر شو د پښتو لرغوني ادب په نثر
کې هم ځینې عربي کلمې شته چې باید سترگې ترې پټې نه کړو،
ځکه چې زموږ ادیبانو یا لرغونو ادیبانو تر ډېره حده دیني زده کړې
کړې وې او زیاتره یې علما او متصوفین وو، نو ځکه یې په خپل
نثر کې ځینې عربي کلمې هم راوړې دي، لکه د سلیمان ماکو په
تذکره الاولیا کې هم ځینې عربي کلمې تر سترگو کېږي چې په
لاندې ډول یې بنودلی شو: د (حمد، کونین، ثقلینو، رحمتونه، آل،
امابعد، مراقد، اولیاء) ټولې عربي کلمې دي چې په دې تذکره کې
یې راوړي.

ډېر نور داسې نثرونه هم شته چې په هغو کې له عربي کلمو څخه کار اخیستل شوی دی. په پټه خزانه کې هم عربي کلمې شته چې په لنډ ډول به ورته اشاره وکړو، (حقیر، فقیر، مولف، معمر، علیین، مکان) چې ټولې عربي کلمې دي. همدارنگه څو نورې کلمې چې عربي دي:

(معرفت، جنت) هم عربي کلمې دي. دا چې په دې اندازه عربي کلمې په پښتو کې شاملې دي، نو په واضحه توگه ویلای شو چې پر لرغوني ادب باندې عربي ژبې خپل اغېز لرلای دی.

اکرام الله اسرار- د پښتو څانگې د لومړي ټولگي محصل

په پښتو لرغوني ادب کې ملي وزنونه او فورمونه

دا چې موږ په لرغوني ادب کې پر ملي وزنونو او فورمونو خبرې کوو، باید ملي وزنونه او فورمونه تعریف کړو. څېړونکو د ملي وزنونو او فورمونو تعریف داسې کړی: ((ملي وزنونه او فورمونه هغه دي چې ځانگړې طرز او طریقه لري او د عربي وزنونو تابع نه وي او دې ته ملي وزنونه هم ویل کېږي.)) په لاندې ډول ورباندې خبرې کوو:

۱- لنډی: لنډی د وخت په تېرېدو سره خپل ویونکي له لاسه ورکړي دي، نو ځکه یې ویونکي معلوم نه دي، خو پر هماغه وخت د یو چا له خوا ویل شوي ده او تر موږه رارسېدو پورې یې خپل ویونکي ورک کړي دي.

لنډی د پښتو د لرغوني ادب هغه بډایه برخه ده چې ټول پښتانه یې پېژني او بلدتیا ورسره لري. په لنډی کې دومره قوت او زور پروت دی چې په نورو ملي وزنونو کې نه شته او دا ملي نظم یوازې پښتو ژبه لري او د نړۍ نورې ژبې یې نه لري. د څېړونکو له خوا لنډی داسې تعریف شوی ده: ((لنډی یوه دوه مسریزه منظومه ده، چې لومړۍ مسره یې لنډه (نهه) سېلابه او دویمه یې دیارلس سېلابه

(هجا) ده او پر هر څلورم سېلاب يې خج راځي). لنډۍ د خلکو له خوا په (ټپه، مسره، ټيکۍ) هم ياده شوې ده، لنډۍ د مانا په لحاظ زيات ډولونه لري، لکه عشقي، پسرلنۍ، د بېلتون، مساپرۍ، حماسي، د خوشالي لنډۍ او داسې نورې...
لنډۍ ډېر لرغونې تاريخ لري، خو دلته موږ يوه لنډۍ د نمونې لپاره راوړو چې د اريايانو په وخت کې ويل شوې ده:
سپورميه کړنگ وهه راخېره
يار مې د گولو کوي گوتې ربينه

۲- بگتۍ: دا هم د پښتو د ادب يوه غوره برخه جوړوي. بگتۍ د پښتو د ولسي نظم يوه خوندوره او ښکلې برخه ده. د بگتيو وزن هم د لنډيو په شان ښکلی او خوندور دی او دا داسې يو ساده، چست او روان شعر دی چې د اورېدونکي او ويونکي وجود په حرکت راولي او يو هيجان په کې پيدا کوي. زياتره په ټيټ او تېز اواز سره ويل کېږي، د بگتيو کسر د ځينو چاربيتو او ځينو بدلو پر خلاف اکثره يو بيت (دوه مسرې) وي او اکثره وخت په قافيه کې هم دواړه مسرې سره برابري وي. د بگتۍ هر بند غالباً څلور مسرې وي چې د هر بند دوه لومړۍ مسرې يې په خپل کور کې بېله قافيه لري او څلورمه مسره يې له کسر سره موافقه وي او زياتره بگتۍ د ولس او خلکو په سندرو کې ستره ونډه او لوړ مقام لري.
دلته به د طالب جان بگتۍ د نمونې په ډول راوړو:

دا تورې سترگې سره تېرېږي
له حاله زما کله خبرېږي

دا توري سترگي سره لاسونه
په بام ولاړه کوي سيلونه
وربل کي اينبي تازه گلونه
موزي دله خان به تري جار پري
تومت د جيني کرمه بيمار
د خياله کوي ډول او سينگار
خرک ورپسي گرځي د پلار
ورځي طالب جان، نه ايسار پري.

۳- بدلې: عموماً پښتانه ورته غزلې وايي او په همدې نامه يې شهرت موندلی دی. بدلې د پښتو د ولسي نظم او د خلکو د سندرو يوه اغېزناکه او زړه وړونکې برخه ده. بدلې په ډېرې چستۍ او توندۍ سره ويل کېږي او د اواز سستي او د اهنګ اوږدوالي په کې نقصان پيدا کوي. د بدلو موضوع غالباً د مينې او محبت موضوع ده او هر ورو د مينې کلام دی. بدلې په خپل قالب کې د مسرियो د شمېر او د مسرियो د اوږدوالي، لنډوالي او برابروي پر اساس په ډېرو نورو برخو وېشل کېږي، چې مهم ډولونه يې په لاندې ډول دي:

الف- هغه بدلې چې هر بند يې دوه دوه مسرې لري، لکه د زرجان د بدلې نمونه:

تور بخمل د تورو ورپخو پر سر خور کړه
د سهار شبنم ورپري بلبل شور کړه

د خزان گل غوندي شومه هسي مړاوي
يا مي مور که په ديدن يا مي خاي گور کره
په ارمان ارمان به لار شم گورستان ته
شاه صني نور بس له تيري زور کره
ب- هغه بدلې چې هر بند يې خلور لنډې او په يوه وزن مسري
ولري، لکه د خسرو يوه بدله:
مجنون په شاتته گرځم
د ليلا پسي دېوانه
ځنگل په ځنگل سر شوم
هېڅ اگاه نه شوم له ځانه
ترپايه...

ج- هغه بدلې چې هر بند يې خلور مسري وي، چې لومړۍ مسره يې
نهه يا لس سپلايه، دويمه يې همدومره سپلايه په هماغه وزن او
هماغه قافيه، درېيمه مسره يې پنځه سپلايه په بېل وزن او بېله
قافيه او خلورمه مسره يې خوارلس يا پنځلس سپلايه په بېل وزن او
د کسر په قافيه کې وي، لکه د عبدالسلام بدله:
په دواړو لاسو مي نيولې ستا لمن محبوبا
په دواړو لاسو محبوبا
منگول به ستا په لمن کېږدم، وطن به واړه تاته پرېږدم
که مي روزي شوه
هغه وعده چې کرې تا د انجمن محبوبا - ترپايه...

پېزوان دې زانگي په سرو لېانو
لې دې خوراک دي د ميخوارانو
که دې رانه کړه

ناره به واورې په زرگي يمه خوږمن محبوبا
د بدلو ډولونه تقريباً پنځلسو ته رسېږي:

سندرې: سندرې هم د پښتو ادب يوه مهمه او غوره برخه ده چې
زياتره د بېسواده خلکو او وگړو له خوا ويل شوې دي. سندرې د
پښتو په منظمو ادبياتو کې راځي چې استاد حبيب الله رفيع پر دوو
برخو وېشلي دي:

۱- عامې سندرې: هغه سندرې چې ويونکي يې د وخت په
تېرېدو سره ورک او نا معلوم دي او په گړد ولس پورې اړه لري،
لکه (لنډی، سروکي، نارې، لنډکی، د بنادۍ بدلې او نور).

۲- خاصې سندرې: دا هم د بېسواده وگړو له خوا ويل شوې دي،
چې شاعران يې معلوم دي، لکه چاربيتې، بدلې، بگتۍ، لوبې،
داستان، مقام، کسرونه او نور. پرته له دغو څخه نور ډولونه هم
لري، لکه د ميندو سندرې، د ماشومانو سندرې.

د ميندو سندرې چې اکثره وخت يې ميندې د خپلو ماشومانو د
روزلو، ویده کولو، کرارولو په وخت کې ورته وايي، لکه د ماشوم د
ويده کولو په وخت کې:

اللو-للو، پيشو-پيشو مه رآه له غرو، پلانکی جان داسې ویده
دی لکه گوډی د رنجو.

د ماشومانو سندرې چې کله ماشومان لږ غوټکي او پر خبرو راشي
نو دوی هم یو لږ سندرې لري چې نمونه یې داده:
لادي پری، دوه دي رځری
څو نیسي؟ وچه، درغلم په پیچه
څو نیسي؟ لنده، درغلم په بنده
او داسې نورې د میندو او ماشومانو سندرې شته.

لوبې: لوبې هم د پښتو نظم یوه خوږه، خوندوره او زړه وړونکې
برخه ده. لوبې هم ساده دي او هم خوږې، هم ولسي مینه تمثیلوي او
هم د ساده او کلیوال ادب غوره نمونې دي، چې لومړی یو سروکی
(نیمکی) ویل کېږي او وروسته بیا ورپسې درې مسریزه بند ویل
کېږي او په اخر کې د سروکي اخر بند ورسره تکرار راځي، لکه د
محمد نور لوبه:

غمونه لري کره له ما عاجز غمگینه

راتاوشه لونگینه

ودې ویشتم روغه دې نه کرم

نوره یاري درسره نه کرم

او داسې نورې لوبې.

نیمکی (سروکی): نیمکی هم د پښتو ادبیاتو یو ډول دی چې
عموماً د لنډیو په واسطه بشپړېږي، نو له دې څخه معلومېږي چې
د سروکي بشپړونکي لنډی دي.

سروکي د شکل او جوړښت له مخې بېلابېلې بڼې لري، ځینې
سروکي یوازې یوه مسره، ځینې دوه مسرې لري... حتی لاریاتي

مسرې لري چې زموږ فولکلور خپرونکو د پارکو په نوم هم ياد کړي دي.

د سروکي موضوع زياتره د عشق او مينې مسايل دي، سروکي پر دوو برخو وېشل شوي دي، چې يو يې عام سروکي دي، چې له هر ډول ساز او سرود سره په محافلو کې ويل کېږي، لکه دا سروکي:

پسې ورجگ کره سره لاسونه

لنډ کره د ټيکي مزی دې

خال به دې وړان شي

او ځينې سروکي دي چې د خاص اتن په ميدانونو کې ويل کېږي، لکه دا سروکي:

تا ويشتلی يمه وا بې غوره ياره

خوب خوب مې وړينه

نارې يا غرونه: نارې هم د پښتو شفاهي ادبياتو يوه غوره برخه تشکيلوي. فولکلور خپرونکو نارې د پښتو شفاهي ادبياتو د ځانگړو ډولونو په توگه معرفي کړې دي، لکه د اتن نارې، د هوتکو نارې، سنځر خېلی نارې، د نکلونو نارې او داسې نورې. نارې پر درېيو عمده برخو وېشل کېږي:

الف- د اتن نارې: چې په عام ډول د اتن په ميدانونو کې د بنځو او نرو له خوا ويل کېږي او د جوړښت له مخې دوه مسريزې، درې مسريزې او څلور مسريزې وي او تر دې د زياتو مسرو لرونکي هم وي. قافيوي جوړښت د مسريو لنډوالی او اوږدوالی او هجايي سيستم يې هم ډول ډول دی.

د بنځینه اتن د سندرو نمونه داده:

لونگینه، پر څنگ څنگ راوړه
چې دې شرنګ د بنگړو شینه لونگینه
د نرینه وو د اتن سندرې:

دا پورې په دامن توره کېږدیه

کېږدی، مې اوبو یو وړه

د ژمي شپې به چېرې تېرومه

دا نارې د موضوع په لحاظ ډول ډول دي، د توکو او مسخرو
مطالب هم د خلکو د تفریح لپاره په دغو نارو کې ځای شوي دي.

ب- تاریخي نارې: دا ډول نارې د پښتنو له ټولنیز او سیاسي
تاریخي سره اړه لري. ددې نارو جوړښت په عام ډول دوه مسریز دی
چې یوه مسره یې لنډه او بله یې اوږده وي، خو د دواړو قافیه یوه
وي، ددې نارو نمونه په لاندې ډول ده:

که تېری گورجي بیا کړي تېری نارې

یو میرخان و ځنې پاتې

میرخان هم اوس کندهار ته گرگین غواړي

ج- د نکلونو نارې: دا نارې هم د پښتو د نالیکلو ادبیاتو یوه
غوره برخه تشکیلوي، دا نارې زیاتره د بیانونو او کیسو په ترڅ کې
ځینې منظومې ټوټې هم لري، چې دا ټوټې د نکل په بېلابېلو برخو
او ټاکلو واقعو کې ځای لري. دا نارې دوه مسریزې او درې
مسریزې دي. د نکلونو دوه مسریزې نارې کله هم قافیه وي او کله
نه وي، په درې مسریزو کې په عام ډول لومړۍ او دویمه مسره یوه

قافيه لري دويمه يې قافيه يې هم اهنګي نه ساتي په ځينو درې
مسريزو کې قافيه ځانته ځانته وي.

دا لاندې نمونې وګورئ:

سر د سره پالنگه هسک کره فتح خانه

ياغي سوی هندوستان رعيت ملکونه

کرميه چې غم نه وي ته غم راوړې

کرميه که زما په دعا کېږي

کرميه په لمر غوټه سپرو واوړې

که اور ګډ کړې د بړېڅو په سپين ږيرو

مرور يې پخلا نه کړل

لاد لاسه ورنښيي، ورنښيي ياغي ملکونه

بابولالې: بابولالې هغو ځانګړو او ولسي سندرو ته وايي چې د

بنځو له خوا جوړې شوې دي او بيا د همدوی له خوا د واده په

ځانګړو ورځو او په مختلفو وختونو کې ويل کېږي. په واده کې د

بابولالو د ويلو وختونه لکه (د ستني راوړل، د پوښ ورځ، د مال د

حلالولو وخت، د سر خلاصولو وخت، د جامو بدلولو، د نکريزو

شپه، د سرجوړولو سهار، د بنځو ګډېدل، د ورايزو د راتګ وخت،

د ناوې د رايستلو وخت، د خسر کور ته د ناوې راوړلو وخت). په

دغو وختونو کې بېلابېلې بابولالې ويل کېږي دا لاندې يوه نمونه د

بابولالې ده د ستني د راوړو وخت کې:

راغی رومال راغی رومال پت دی په قبو کې

د (پلانکي) په کې ايښی سر يې لوړ دی تېرو کې

روماله په جوپو - جوپو دې وړمه
روماله د لوتوپه زور دې وړمه
لمر او خوت په چنارو پورې
رومال مور او ورو کلي کې گوري.

چاربيتي: چاربيتي هم د ولسي ادب غوره او مهمه برخه
تشکيلوي او هره چاربيته د پښتو په موسيقي او ساز کې ځان ته په
زړه پورې اهنګ، وزن او زړه وړونکې نغمه لري. په چاربيتو کې
زياتره نکلونه او کيسې ويل کېږي. چاربيتي عموماً پر دوو برخو
وېشل کېږي:

الف- ساده چاربيتي

ب- زنځيري چاربيتي

د ساده چاربيتو د مسرو شمېر له څلورو مسرو څخه پيل تر شلو
مسرو څخه زيات دی او د زنځيري چاربيتو د مسرو شمېر له شپږو
مسرو څخه شروع تر اتو مسرو، نهه مسرو او داسې نورو پورې
رسېږي.

د ساده چاربيتو او زنځيري چاربيتو نمونې دادي:
ساده چاربيته:

توره ده نجلۍ تور يې په غاړه لونگين دی
تور زړوکی کړي، تور کميس يې کمرچين دی
تورې سترگې راغله تور وړبل خو يې رنگين دی
تورې لېونی کړم، تور د زلفو يې ټالونه دي

زنخيري چاربيته:

بڼه سينه، رنگينه، سنگينه د ليلې
شين يې خال دى دلال دادى حال د ليلې
قلندر ستا د دره هر سهار دى جانان
تيك د سردې سره زر، بڼه نظر د جانان
خزانسه، نازدانسه، جانانسه، كه گيلې
بڼه سينه، رنگينه، سنگينه، د ليلې
نن يې شال، دى كشال، زانگي خيال د ليلې
شين يې خال دى دلال، دادى حال د ليلې
ترپايه...

د يادونې وړ ده چې د چاربيتو ويونكي معلوم دي.

كيسې: كيسې هم د پښتو د ولسي ادب يو په زړه پورې برخه
تشكيلوي، تقريباً درې نيم زره كلن تاريخ لري. د كيسو منبع د
اريايي قومونو د شمېر دوام او پيروي ده، خود كيسو د شروع
كېدو نېټه نه ده معلومه. د اكثره كيسو ويونكي معلوم دي او
زياتره كيسې د ولسي شاعرانو له خوا په نظم شوي ډول ويل شوي
دي، چې د عبدالغفار كيسه دلته د نمونې په توگه راوړو:

د نمرود په زمانه كې راغلى په كيسه كې
پيدا شو ابراهيم خليل الله دوست د اكبر و بېشكه پيغمبر و
ترپايه...

د پښتو په ولسي ادب كې ځينې نور ملي وزنونه هم شته چې يوازې
نومونه يې را اخلم، لكه: فالونه، نكلونه، متلونه او داسې نور...

ملکه وزیری- د پښتو څانگې د لومړي ټولگي محصله

د میندو سندرې او پښتو نکلونه

پښتنې میندې چې کله له خپلو کارونو څخه وزگارې شي، نو بیا ماشوم کله په غېږ کې او کله هم په زانگو کې واچوي او د ماشوم ویده کولو، په خبرو راوستلو او کرارولو لپاره په خپل خواږه اواز او خاص اهنګ ځینې سندرې خپل ماشوم

ته وایي او په دې توګه د مورولۍ فطري مینه د سندرو په جامه کې ماشوم ته وړاندې کوي، د دغو سندرو له ویلو سره میندې خاص اکتونه کوي چې ماشومان یې اکتونو ته متوجه کېږي، ژړا بس کوي او پر خندا پیل کوي. د پښتنې فولکلور لیکوال د میندو سندرو په باب وایي: «د پښتنې مور مینه ناکه غېږ په حقیقت کې د شعر او ادب د زده کړې لپاره هغه ابتدایي مکتب دی چې ملاله، نازو، ایمل خان او خوشال خان په کې روزل کېږي چې بیا وروسته څوک په کې د علم او ادب اتلان او څوک په کې د جگړې باتوران شي.» (د پښتو شفاهي ادبیات ۳۳-۳۲ مخونه)

د میندو سندرې سپلابوتونیک او څپه ییز اوډون لري، د مسرو څپې یې لږې او ډېرې وي او جوړښت او سکښت یې له پخوانیو لرغونو اریایي سرودونو سره سر لګوي، په دې سندرو کې پر

للوگانو سربېره نوري وړې وړې منظومې هم شته چې کله کله ځينې کوچنۍ روزنيزې کيسې هم په کې وي.

د ميندو ځينې للوگانې، اللو، ټاټۍ او ځينې نورې سندرې د لومړي ځل لپاره ډارمستتير (د پښتونخوا د شعر هارو بهار) کې خپرې کړې، بيا وروسته ځينو نورو پوهانو ډېرې دغه سندرې راټولې او خپرې کړې، بناغلي ډارمستتير په هارو بهار کې ليکلي: «نقل دی چې د سکانو د پاچاهۍ په دوران کې يو سک له يوسفزو خڅه يوه پېغله لاهور ته وتښتوله، يو کال وروسته چې د هغې نجلۍ وروڼه خبر شول، ورپسې ورغلل هلته د نجلۍ يو زوی هم پيدا شوی و. کله چې دغې ښځې خپل وروڼه وليدل څښتن يې شراب څښلي وو او نشه په کت کې پروت و، دغې ښځې خپل ماشوم په زانگو کې واچاوه او ددې سندرې په ويلو يې هغوی پوه کړل چې دننه راشي.» (پښتو شفاهي ادبيات ۳۴-۳۶ مخونه).

ټاټۍ زنگوتۍ مه راځۍ غلو
په کوزې لارې مه ځۍ، په برې لارې ورو
دنته دواړه سپي دي هغه مې ترلي په نارو
په کرونجي باندي منگۍ دی هغه پټ په کټورو
دنته پروټۍ دی هغه ډک په اشريو
اير دلي ويده دی تاسو راشۍ په ورو ورو
کافر شراب خوړلي خبر نه دی په راتلو
اوس که دی خبر شي خلاص به نه شي په خوارو
کافر دی شراب خور، نه خبرېږي په نارو
ماشوم په دلي پردم نه به ژاړم په زارو

دغه سندرې چې يوي تاريخي زمانې ته اشاره کوي او هغه پر پښتنو باندې د سکانو د يرغل او تېري زمانه ده، ددغې سندرې زمان او مکان نه دی څرگند چې څه وخت او د چا له خوا په کوم ځای کې ويل شوي، خو د سکانو پر ضد د پښتنو د مبارزې غږ زموږ غوږونو ته رارسوي.

د ماشوم پر کرارولو او ويده کولو سربېره بله گټه داده چې ماشوم د خپلې مور له خبرو سره آشنا کوي او ژر پر خبرو راځي. لکه دا سندرې:

يو يې سپينکې مخ دی لکه پوڅه د چوپان
يو يې لوړه پوزه ده لکه پوله د ديگان
دوې يې غټې سترگې دي که گاتي د ميدان
دوې يې نرۍ وروځې دي که توکې د کوران
دوې يې نرۍ شونډې دي که مزي د گربوان

ميندې له ماشومتوبه خپلو ماشومانو ته د دوی د پلرونو او نيکونو د تورو ستاينه کوي او له ټوپک او وسلې سره يې بلدتيا او آشنا کول غواړي لکه:

پلانکي جانه بنايسته بڼه دې توره بڼه وسله
په بنايسته نيلى سپره چې نيلى دې تماشي کا
تور نازيان دي ورسره

اللو اللو-اللو پلانکي جان داسې لودى لکه گوډى د رنجو
چا وهلى، چا وهلى هلکانو جنکيانو په صحرا وهلى

مور او پلار نیا یې په غلا وهلی

اللو للو-للو خوب دې درشي په لېمو، خوږ دې لري له هډو.

پښتو نکلونه:

نکلونه د پښتو ولسي ادبياتو يو ځانگړی صنف دی، کله چې په انساني ټولنه کې د پېښو منځته راتگ د انساني ژوند بڼه واروله او انسان د ژوند له سړو تودو سره مخامخ شو او د طبیعت د معماوو په باب یې ځان د فکر په سمندر کې ډوب ولیده، نو د خپل وجود تر توان زیاتې هیلې او تلوسې ورسره پیدا شوې، نو له دغو ټولو څخه یې نکلونه جوړ کړل، چې دغه نکلونه ځینې خوله په خوله او سینه په سینه تر موږه راوړسېدل او زیات شمېر یې د نېستۍ غېږې ته لاړل، د مرگ وروستۍ سلگۍ یې ووهلې مړه شول او خاورې ځینې جوړې شوې او «ځینو یې لاییا د مدرسو درسونه جوړ کړل او د اووم هنر یا د سینما د ځوان هنر پرده یې ونيوله»

د هر ولس له نکلونو څخه د هغه ولس د بېلو تاریخي او کولتوري دورو د ژوندانه وضعه او ټولنیز مناسبات څرگندېږي او په هغو کې له تصویري او خیالي افسانو څخه چې د راویانو او لیکوالو له فانتازيو او فکري روشونو څخه راوځي او د ناحقې موجوداتو لکه ارباب الانواعو، دېوانو، پېریانو، بښاپېریو او کله کله سحر، جادو او منتر او خیالي دنیاوو او داسې نورو نامرېي شیانو څخه نیولې بیا تر واقعي پېښو او جریاناتو پورې ټول په کې وي. په هغو زمانو کې چې انساني ټولنه، کولتور او ثقافت په لومړنیو دورو کې و، نو د داسې ټولنو طبیعي او ټولنیز شرایط بېخي محدود و او هر

څه يې په رښتيني توگه نه پېژندل، نو له افسانو او خيالي نکلونو څخه يې د شيانو په پېژندلو کې انتباهات اخيستل. پښتو نکلونه هم چې د پښتون ولس د حيات، ټولنيز ژوند او ټاکلو کولتوري شرايطو استازي او د دوی د ژوندانه د ټولو تاريخي او کولتوري دورو او د ټولنيزو اقتصادي مناسباتو څرگندوی دي. مهمه ځانگړنه يې داده چې په نکلونو کې د بادارۍ او مريتوب صحنې نه ليدل کېږي دا ځکه چې د ځينو پوهانو په عقیده، پښتنو د مريبي ساتنې اجتماعي، اقتصادي فورماسيون نه دی تېر کړی، خو د قبایلي نظام د مېړانې، وطنپالنې او ولس دوستۍ جذبي زياتي په کې شته او له همدې امله ده چې په مېړانې، زړورتوب او رښتينولۍ او مېلمه پالنه کې يې زيات شهرت موندلی دی. ملي کولتور او ملي تاريخ پرې تر هر څه گران دي او د تاريخ په ډېرو نازکو او حساسو واقعو کې يې د پرديو د يرغلونو پر وړاندې درېدلي دي.

پښتو نکلونه د شکل او مضمون له مخې ازاد دي، د کوم ځانگړي ليکوال له خوا نه دي تهيه شوي چې ځانته د ليکنې او افادې خاص اسلوب او قوانين ولري او يا دې پر يوه خاص سبک روان وي، نکل د خلکو له خوا ويل شوی او د زمانې په تېرېدو سره په کې تغيرات راځي، هره تاريخي دوره او هر تمدن خپل خاص مهر او نښان ورباندې ږدي او د خلکو له ژوند سره يوځای ژوند کوي له خلکو سره يوځای حرکت کوي، مختلفې تاريخي پېښې او مختلف حالات د مختلفو ضرورتونو له مخې منظموي.

نکل کې هر څه په مجرد شکل خپرل کېږي، بنایست، زور، لښکر، پیسې، جگوالی او هر څه یې مجرد دي او د ذهني پاچا نوم اخیستل کېږي خو د دربار د عظمت په باب څه په کې نه شته. د لښکر نوم اخیستل کېږي، خو له دې لښکر سره په کې یو کس مقاومت کوي بنایست په کې یادېږي، خو د ترسیم درک په کې نه وي.

د نکل ویونکي معلوم نه وي او د زمانې له تېرېدو سره یې سم تغیر کېږي وي، وړې پېښې پر لویو او بنسټې وي او کرار کرار یې د مسابقي پله درنېږي، معمولاً د تجارتي اړیکو، مهاجرتونو او یو بل ته د قومونو د نږدېوالي په نتیجه کې د یوې حوزې فولکلور او نکلونه بلې حوزې ته نفوذ کوي، د خپل سفر په بهیر کې کله خپل اصلي ټاټوبي ورک او په هره ژبه ژباړل کېږي او هرې کولتوري حوزې ته چې ننوځي هغه ژبه او هغه کولتوري حوزه یې د شکلیت دعوه کوي. همدغه ده چې هغه بله ژبه او کولتور پر دغو نکلونو اغېز بنسټي او فولکلوريک نکلونه له خپل سوچه والي څخه راباسي. د بېلگې په توګه د لیلی او مجنون نکل چې هره کلتوري حوزه پرې خپله ټاپه لګوي او خپل یې بولي، خو پښتو نکلونه د بنامارانو، پېري، دېو، جادوګرانو او نورو خارق العاده وسیلو راتګ د دې مانا نه لري چې دغه نکلونه دې پردي اوسي، دا د پښتو خپل فرهنگي میراث دی چې سینه په سینه ورته رانقل شوی. د نکلونو پېښې او ټولنیز حالات کاملاً د پښتنو د ژوند د یوې خاصې تاریخي زمانې نمایندګي کوي، ځکه نکل که هر څومره بدلون ومومي او تر هر تاثیر لاندې راشي بیا هم پر خپل ځان باندي

د یوې ټاکلې او مشخصې کولتوري حوزې مهر او نښان لري، د بېلگې په توګه د مومن خان او شرینو نکل ته که هر څه ښامار او د پوان وړ داخل شي او د یوې ښاپېرۍ پر ځای سلګونه ښاپېرۍ او د پوان وړنځي بیا هم د نکل مضمون چې پر ولور او تربور ګلوی ولاړ دی او د پښتنو د یوه خاص ټولنیز اقتصادي حالت نماینده ګي کوي پر خپل ځای ولاړ دی.

د پر داسې پښتو نکلونه شته چې د پښتني فولکلور نماینده ګي نه کوي او د نکل له مانا او وسایلو څخه له ورايه دا برېښي چې دا نکلونه باید د ګاونډیو د کولتور او فرهنگ نماینده ګي وکړي او یا دې ګاونډیانو له خوا د پښتنو کولتوري حوزو ته راننوتی وي او د پښتنو د خپلو ځانګړو ټولنیزو او تاریخي شرایطو پر بنا په کې خپل ټولنیز مسایل څرګند کړي او د خپل فولکلور مشخص اتلان یې ورباندې تپلي خو ددې خبرې مانا دا نه ده چې موږ دې فولکلوریک نکلونه تصفیه کړو او یا دې په خپل لاس فرهنگي میراث نورو ته ور وښو، ځکه دغو نکلونو د پښتنو د ژوند په خاصو ټولنیزو او اقتصادي شرایطو کې ټاکلي رولونه درلودلي دي. پښتنو په خپل وار د دغو نکلونو په بشپړولو کې رول درلودلی دی، دې نکلونو د ژوند د همسفر په توګه له دوی سره یوځای ژوند کړی دی او د دوی د ادبیاتو اصطلاحاتو، ټولنیزو هدفونو، د بیان طرز، لهجو او ژبې څخه یې اوبه څښلې دي. د بېلګې په توګه د فرهاد او شیرینو کیسه، د لیلی او مجنون کیسه، د سیف الملوک او بدری جمالي کیسه ټولې هغه کیسې دي چې پښتنو د خپل کولتور اغېزې باندې بندي دي، چې هېڅوک به دا فکر ونه کړي

چې دا دې گوندې د بلې کولتوري حوزې څخه دلته راغلي وي دا خبره به سمه او رښتيا وي چې فولکلوري نکلونه د اوسنيو ريالستيکو نکلونو او داستانونو او لنډو کيسو پر سبک نه وي ترتيب شوي چې بېلابېلو ټولنيزو نيمگړتياوو او ستونزو ته په منطقي توگه گوته ونيسي او د بېلابېلو ټولنيزو پېچلو مسئلو رېښې دې وښيي او د حل منطقي لاره دې ورته پېشنهاد کړي. نکلونه د ټولنيزو نا انډوليو، د زمانې له ناخوالو، استبداد او تېري څخه د خلکو د خلاصون لپاره مهمې او له خوشبينيو څخه ډکې لارې پېشنهادوي.

بناغلی سلطان محمد صابر وايي: ((نکلونه ځکه چې زموږ د خپلو اذهانو پيداوار دي او موږ د خپلو پخوانيو عاداتو، خيالاتو، رواياتو او مزاج پر اساس تخليق کړي او تراشلي دي ځکه نو په هغو کې زموږ د ژوند يوه فلسفه پټه ده، هغه ساده او صفا فلسفه کومه چې زموږ په ساده او سوچه او اسانه ژبه بيانېږي، زموږ روحي تنده داسې ماتوي لکه د اوږي د روژه دار تنده چې په سړو او بو ماتېږي او له همدغه امله زموږ مخصوص قومي ذهنيت پخپلې کوم چې د يو قوم د بقا لپاره ضروري دی.

نکلونه چې اکثره يې د يوه خاص منظور لکه خیر او شر ترمنځ د مبارزې په منظور منځته راغلي، خو هېڅ وخت د خیر د برياليتوب لپاره له منطقي وسيلو څخه کار نه اخلي، نکل ويونکی د خیر او شر ترمنځ په مبارزه کې هېڅوخت بې طرفه نه وي، که د شر د ماتولو لپاره منطقي وسايل په لاس کې نه وي، نو بيا هغه دي چې نکل ويونکی د ملنگ دعا، د زمريانو مرستې، د سيمرغ دوستۍ

او نورو ته مخه کوي، لکه د سيف الملوک او بدری په کیسه کې چې سيف الملوک د بنامار له پنجد سيمرغ بچي ژغوري او بيا يې همدغه سيمرغ د ډبرو غرونو گړنگونو او سيندونو څخه پورې باسي او منزل يې وړلندوي، د پښتو نکلونو يو ستر او ځانگړی خصوصيت دادی چې د نکل اتل په کې تل د مېراني او حماسې د سمبول او بڼه په کې د وفا د سمبول په توگه ستايل شوي او بڼه يې تل يا خو د خپل ملگري او مېره په نامه سر سپين کړی او يا ورپسې مړه شوي ده.

بل خصوصيت يې دادی چې پښتو نکلونه تل د هلک او نجلۍ په مېرانه په ډبره تراژيد يکه بڼه پای ته رسېدلې دي. حال دا چې د نورو ولسونو نکلونه او يا پېښې زموږ کولتور ته له نورو حوزو څخه راغلي. نکلونه اکثره د هلک او نجلۍ په يوځای کېدو او وروسته تر ډبر اخو ډب په برياليتوب پای ته رسېږي. لکه د سيف الملوک او بدری، جلالت او محبوبې نکلونه چې په پای کې يې کاميابي حاصلېږي او د ادم او درځانی، مومن او شرينو، رابيا او فتح نکلونه چې اصیل پښتو نکلونه دي او د مين او مينې په مړينه پایته رسېږي، البته استثنائات به وي مگر پښتو اکثره نکلونه تراژيدیک دي او د اتل او اتلې په مړينه پایته رسېږي.

بل دا چې پښتني نکلونه د پښتني ټولني د کولتوري اصولو پر اساس ترتيب شوي او هغو سوالونو ته ځواب وايي چې ټولنه يې غواړي.

پښتو نکلونه په لومړي سر کې پر دوو برخو وېشل کېږي؛ يوه برخه يې هغه نکلونه دي چې زموږ د ولس له زړه څخه يې الهام اخيستی

او رامنځته کوونکي او اتلان يې ددې خاورې بچي دي او بل هغه چې د نړيوال فولکلور د لېږد په سلسله کې بېلابېل ملتونه سره نښلوي. د بشري نړۍ گډ فولکلوري ميراث دی او زياته برخه يې د دېوانو او پېريانو الوتنې او د کوه قاف او باغ ارم ليدنه د سترگو په رڼه کې وهي.

د موضوع له مخې د پښتو خپل نکلونه چې اکثره واقعي دي او د نکل په بڼه راپاتې دي پر دوو برخو؛ رزميه او بزميه باندې وېشل کېږي او په خپله ارته لمن کې د پښتنو د مينې، تنگ، غيرت، مېړانې، پښتو او د افغاني ټولو وياړونو او پښتني قانون ډېرې بڼې بېلگې رانغاړي. اکثره د فيوډالي نظام عکاسي کوي، مور ته زموږ زور او پخوانی تهذيب رانښيي او ددغو نکلونو په واسطه موږ د خپل ولس ذهني وده په ډېره بڼه توگه معلومولای شو او په زړه پورې تاريخي مواد را په گوته کوي او زموږ د ملت ټول روايات، عقيدې، دودونه او ملي عنعنات خوندي کوي، خو ځينې نکلونه بيا خيالي او وهمي مطالب او موجودات ډېر لري.

د جوړښت له پلوه پښتو نکلونه کله اوږده وي او کله د ننني ناول غوندې په کيسه کې کيسه راځي او ځينې يې بيا لکه د اوسنيو لنډو کيسو غوندې خصوصيات لري.))

بناغلی سيال کاکړ (د پښتو نکلونه) نومي کتاب په يوه برخه کې د پښتو نکلونو په باب ليکي: «ځينې وايي چې د پښتو ادبياتو اوسني شکلونه لکه ناولونه، ډرامې او افسانې د نکلونو پرمختللي بڼې او بېلابېل شکلونه دي او له ولسي نکلونو څخه زېږېدلي دي. پښتو نکلونه له پښتني محيط څخه رنګ اخلي او د پښتني ټولني

ډېر بڼه استازى يې بللای شو، دغه نکلونه د خلکو په ژبه جوړ شوي، په زړه پورې ربط، لوړ تخيل او خوندور تنظيم په کې په نظر راځي او زيات شمېر فولکلوري پانگې لکه اصلاحات، محاورې، پښتني نومونه او تکيه کلامونه په خپله ارته لمن کې رانغاړي. دغه نکلونه له فني نظره ځای ځای نارو ته هم ځای ورکوي چې په ملي اوازونو جوړې شوي دي.)) (پښتو شفاهي ادبيات، ۱۱۰-۱۱۹ مخونه)

د نکلونو د ټولولو په برخه کې استاد محمد گل نوري لومړی پښتون دی چې پښتو نکلونه يې په کتابي بڼه خوندي کړي. ده د دغو نکلونو لومړی ټوک د (ملي هندارې) د لومړي ټوک تر سرليک لاندې پر (۱۳۱۷ل) کال د پښتو ټولني له خوا، دويم ټوک يې هم د (ملي هندارې) تر سرليک لاندې پر (۱۳۲۵ل) کال خپور کړ او درېيم ټوک يې هم د (ملي هندارې) تر سرليک لاندې پر (۱۳۵۲ل) کال هغه وخت چې دده د ژوند وروستۍ شپې ورځې وې، د کندهار د احمد شاه بابا د کتاب چاپولو موسسې له خوا خپور شو.

بيا نو دلته پر (۱۳۲۳ل) کال بناغلي مير احمد گربز په (۱۷۵) مخونو کې (د گوربزو کولتور او فولکلور) تر سرليک لاندې مجموعې په يوه برخه کې يو شمېر کيسې خپرې کړې. بناغلي گوربز اوس هم د نکلونو پر راټولولو لگيا دی، هيله منه يم چې دغسې سلسلې ته دوام ورکړي.

ضیاءالاسلام شیراني - د پښتو خانگي د لومړي ټولگي محصل

په لرغونې دوره کې د افسانوي کيسو اخلاقي بڼه

سرريزه:

دا لنډه ليکنه يا مقاله مې د محترم استاد اسمعيل يون په لارښوونه چې د کورنۍ دندې لپاره يې راته کړې وه، د لرغونې دورې د افسانوي کيسو پر اخلاقي بڼه ترتيب کړې ده. افسانوي کيسې به د ساعت تېرې لپاره ويل کېدې او په رښتيا او دروغو پسې يې چا سر

نه گرځاوه، په دې کيسو کې ډېر مبالغه اميز مسایل شته، خو اخلاقي او روزنيزه برخه يې هم د پام وړ ده. په دې ډول کيسو کې د پېريانو، بښاپېريانو، دېوانو، جادو، مداريتويونو، غرېدونکو ځناورو، مارانو، مرغانو او داسې نورو شيانو په باره کې زيات مواد او معلومات شته او د خلکو پر ذهنونو يې ډېر بڼه او مثبت اثر کاوه.

مخکې تر دې چې په لرغونې دوره کې د افسانوي کيسو پر اخلاقي بڼه خبرې وکړو، بايد لومړی د افسانو او کيسو په اړه يو څه پوه شو. افسانې او کيسې هغه فولکلوري مواد دي، چې د اړوندې ټولنې کولتوري ايډيالونه او ژور عمومي احساس په کې ځلېږي او د ايډيالوژۍ هېنداره يې ده. له هنري ليکنو سره يې توپير دادی، چې

افسانې او کيسې له عمومي دودونو او دستور سره سم متن، موضوعگانې او سبک کاروي او زيار باسي، چې د ښکلا په غرض پر ژبه باندي يو خاص شکل تحميل کړي.

له تاريخ سره څلور توپيرونه لري:

لومړی دا چې تاريخ د څرگندو نېټو په ترتيب پر زماني تسلسل ولاړ بيان دی، خو افسانې او کيسې زياتره نېټې نه لري.

دويم دا چې د تاريخ کرکټرونه معقول او د افسانې او کيسې کرکټرونه ډېر ځله نامعقول وي.

درېيم دا چې تاريخ ليکنه نوې ده او په مدني مرحلې پورې اړه لري، مگر افسانې او کيسې زياتره تر مدني مرحلې پخوا د وحشت او بربريت په مرحلې پورې اړه لري.

څلورم دا چې په تاريخي ليکنه کې د پېښو ترمنځ اړيکي جوخت او ټينگ وي، خو په زياترو افسانو او کيسو کې د پېښو ترمنځ اړيکي سست او ډېر ځله شلېدلې وي.

افسانې او کيسې د يوې ټولني د معلوماتو هغه مجموعه ده چې د يو منشور حيثيت لري او ډېر ځله له کوډو او جادو، دودونو، غير اسلامي مذهبي مراسمو، ټولنيز جوړښت او داسې نورو شيانو څخه د مخابراتي وسيلې او عملي لارښود په توگه دنده سرته رسوي. افسانې او کيسې د خلکو عقيدې بيانوي، ټينگوي او سمبالوي يې، تقوا او فضيلت بابوي او څاري يې، مذهبي دودونه او عقايد تبليغوي، ځکه نو د بشري مدنيت ارزښت ډېر ارزښت ناک توکي بلل کېږي.

افسانې او کیسې د ځینو خلکو د فکر او عقیدې پر خلاف هېڅکله بې ارزښته مواد نه دي، بلکې هره افسانه او کیسه د انساني ژوند په ارگانیزم کې یوه فعاله قوه ده که څه هم د یو روښنفکرانه او هنري تخیل زېږنده به نه وي، خو د لرغونو انسانانو د ایمان او عقیدې او اخلاقي حکمت ډېره بڼه نمونه یې بللای شو.

په زیاتره افسانو او کیسو کې یو لږ ابهامونه، بې ربطې او ځینې چټیات موجود وي، خو سره له دې هم دا افسانې او کیسې کوښښ کوي چې نړۍ ته یو شکل او صورت او انساني ژوند ته یوه مانا او مفهوم ورکړي.

په لرغونې دوره کې به کیسې او افسانې په کلیو کې د نکل چیانو له خوا خلکو ته اورول کېدې او خلکو به په ډېره مینه اورېدلې، خصوصاً د ژمي په لویو شپو کې. دې کیسو او افسانو که څه هم واقعي بڼه نه درلوده، خو بیا هم د خلکو پر ذهنونو یې ډېر مثبت اثر کاوه، دا ډول کیسې د یوې ټولني ارزښتونه بیانوي او فرد د خپل کولتور له هدفونو او معیارونو سره اشنا کوي، دا کیسې په دې غږېږي چې سړیتوب او مېړانه څه شی ده، ستر شخصیتونه څنګه زېږي، څنګه ژوند کوي او څنګه مري. په همدې توګه انسانانو ته لارښوونه کوي، ژوند ته مانا ورکوي او د حرکت سمت یې ټاکي.

اخځونه

- ۱- د فولکلور تاریخچه، حبیب الله جاج پښتون زوی.
- ۲- د پښتو ادبیاتو تاریخ، لرغونې او منځنۍ دوره سر محقق زلمی هېوادم.

خاطرہ حیا - د پښتو څانگې د لومړي ټولگي محصله

په لرغونو ادبیاتو کې ملتپالنه

ملتپالنه یا ولسپالنه داسې روحیه ده چې په طبیعي ډول په هر چا کې وي، خو په ځینو کې لږه او په ځینو کې ډېره. له نېکه مرغه د پښتو ادب په ټولو دورو کې د ملتپالنې روحیه زموږ په لیکوالو او شاعرانو کې لیدل کېږي. څنگه چې ماته ملتپالنه د پښتو ادب په لرغونې دوره

کې د کورنۍ دندې په هکله راکړل شوې ده، نو ما هم په همدغې دوره کې ملتپالنه چې په کومو اشعارو کې ځلېدلې ده، راټوله کړې او څېړلې چې په لاندې ډول یې وړاندې کوم: هغو شاعرانو چې په لرغونې دوره کې په خپلو اشعارو کې ملت پاللی دی په لاندې ډول دي:

۱ - بېټ نیکه: بېټ بېټنی او بټین د بېټ نیکه له نامه سره تړلي نومونه دي. په تذکره الاولیا کې دا څرگندېږي چې ممکن بېټ نیکه دده د هغه شعر چې (لویه خدایه) نومېږي، د تحلیل له مخې نوموړی بنسایي د (۳۵۰ هـ.ق) په شاوخوا کې مړ وي او دده دا مناجات د ویدا او اوستا له سرودونو سره پرتله کېدی شي، دده مناجات داسې دي:

لوييه خداييه لوييه خداييه
ستا په مينه په هرځايه
غر ولاړ دی درناوي کي
تولسه ژوي په زاري کي
دلته دي د غـرو لمنـي
زموږ کيږدي دي په کي پلني
دا وگري ډبر کري خداييه
لوييه خداييه لوييه خداييه
دلته لـر زموږ اور بل دی
وور کورگي دی وور بورجل دی
مينه ستا کي موږ مېشته يو
بل د چاپه مله تله نه يو
هسک او مخکه نغښته ستاده
د مـرو وده لـه تـاده
دا پالنه ستاده خداييه
لوييه خداييه لوييه خداييه.

که څه هم دا يو مناجات دی خوبيا هم په حقيقت کي دا ملتپالنه ده، يانې بېت نيکه د خپل اولاد او ملت لپاره دعا کړې ده چې په حقيقت کي دا دعا او ملتپالنه ده.

۲- د اميرو کروړ ويارنه: کروړ د سهاک له پښته دی، دده مشر نيکه شنسب نومېده، د شنسب د پلار نوم خرنگ و، د شنسب د زوی نوم امير پولاد و چې امير پولاد د امير کروړ پلار دی. امير

کروړ پر (۱۳۹ هـ ق) د غور په منديش کې پادشاه شو او پر (۱۵۴ هـ ق) کال د پوشنج په جنگ کې شهيد شو.

زه يسم زمري په دې نړۍ له ما اتل نسته

په هند و سند و پر تخار او په کابل نسته

بل په زابل نسته

له ما اتل نسته

غشي د من مې ځي برېښنا په ميرخمنو باندي

په ژوبله يونم يرغالم په تبتېدونو باندي

پر ماتېدونو باندي

له ما اتل نسته

زما د بريو پر خول تاوېږي هسک په نمځ په وياړ

د اس له سو مې محکمه رېږدي غرونه کاندې لتاړ

کړم ايواونه او جاړ

له ما اتل نسته

زما د توري تر شپول لاندي دي هرات و جروم

غرج و باميان و تخار بولي نوم زما په اډوم

زه پېژندوی يم په روم

له ما اتل نسته

پر مروه زما غشي لوني ډاري دېښن راڅخه

د هريو رود په څنډو ځم تبتې پلن راڅخه

رپي زړن راڅخه

له ما اتل نسته

د زرنج سوبه مې د تورې په مخ سور و کړه
په باداری مې لوړاوی د کول د سور و کړه
ستر مې تربور و کړه
له ما اتل نسته

خپلو وگړو لرده لور پيرزوينه کوم
دوی په ډاډينه بڼه بامم بڼه يې روزنه کوم
تل يې ودنه کوم
له ما اتل نسته

پر لويو غرو مې وينا درومي نه په ځنډو په تال
نړۍ زما ده نوم مې بولي پر دريځ ستايوال
په ورځو شپو مياشتو کال
له ما اتل نسته

د امير کروړ دا شعر وياړنه ده چې په حقيقت کې يې د خپل ملت
ستايڼه کړې ده، د خپل ځان د مثال په ورکولو سره يې همغه د خپل
ملت د شجاعت، دلاورۍ او ټينگې ارادې ستايڼه کړې ده.

۳- د بابا هوتک سندرہ: هوتک بابا د غلجې کړوسې دی، د
پلار نوم يې بارو او د نيکه نوم يې تولر دی او شجره يې بېټ نيکه
پورې رسېږي. پر (۲۲۱) کال په اتغر کې زېږېدلې دی.

پر سور غر بل راته نن اور دی
وگړي به جوړ راته پېغور دی
پر کلي کور باندي مغول راغی
هم په غزني هم په کابل راغی

xxx

غښتلیو تنگ کړی دا مو وار دی
مغل راغلی په تلوار دی
په پښتنخوا کې یې ناتار دی
پر کلي کور باندي مغل راغی

xxx

آدمرغې غښتلیو راسی
پر تنگ ولاړ د پښتنخوا سی
تورې تېرې غشي تر ملاسی
پر کلي کور باندي مغل راغی

xxx

زلمو په غشیو کړی وارونه
د تېرو تورو گوزارونه
ور وړاندي کړی خپل تېرونه
پر کلي کور باندي مغل راغی

xxx

زما د زلمو وینې بهېرې
ځمکې او غرونه په سره کېرې
میرڅی ځغلی او ترهېرې
پر کلي کور باندي مغل راغی

xxx

پښتنو هلی په غره جنگ دی
سور غر په وینود دوی رنگ دی
مهال د تورې دی د تنگ دی
پر کلي کور باندي مغل راغی

xxx

زلمو پر تنگ خانونه مږه کړئ
 د بنن په غشيو مو پييه کړئ
 د پښتنخا ځمکې ساته کړئ
 پر کلي کور باندي مغل راغی.

د بابا هوتک دا سندره په حقيقت کې د خپل ملت او خپل ملک د ستاينې او ساتنې لپاره ويل شوې ده، چې د خپل ملت احساسات راوپاروي او خپل ملت او خپله خاوره له نورو څخه وژغوري چې دا پخپله ملتپالنه ده.

۴- ملکيار غرشين: د بنکارندوی او د شيخ ابوبکر طوسي همعصر دی. غرشين د پښتنو يو مشهور ستانه قوم دی چې پخوا يې يو وچ غر سرسبز او اباد کړی و، نو ځکه دی غرشين بولي.

اوس مو يرغل دی	اښاد د بل دی	
غازيانو گورئ		
څښتن مو مل دی		
د بنن مو پرې کړئ	منگولې سرې کړئ	تورې تېرې کړئ
څه له به تښتو		
څښتن مو مل دی		
پر بري يونه	چې زمري يونه	که ټينگ کړو زړونه
اسلام راڅخه دی		
څښتن مو مل دی		
ټول شاوخوا سئ	د شهاب په ملا سئ	غازيانو راسئ
څښتن مو مل دی		

ملکيار غرشين دا شعر د ملتپالنې يا ولس پالنې لپاره ويلى دى
چې د خپل ملت د جرئت د ډېرولو او د هغوى د رزمي روحيې د
تقويه کولو لپاره يې ويلى دى.

اخځونه

- ۱- د پښتو ادبياتو تاريخ، شهسوار سنگروال نيازي اثر
- ۲- لرغونى متون، د پوهندوى ډاکټر محمد اجان حقپال اثر
- ۳- د پښتو ادبياتو تاريخ لرغونې او منځنۍ دوره، د سرمحقق
زلمي هېوادملى اثر.

غفران الله شمس - د پښتو خانگي د لومړي ټولگي محصل

پښتو غزل د خپل پيدايننت او پايښت په لور و ځور کي

غزل د شرقي شاعري يو ډېر منلی او پېژندلی شوی ډول دی، چې د شرقي شاعري د زیاترو دېوانونو یوه درنه برخه په غزلو پورې اړه لري. زموږ په ادبیاتو کې هم غزل کابو اووه سوه کلن تاریخ لري. د پښتو لومړی لاسته راغلی غزل د اتمې هجري پېړۍ دی.

د پښتو لاسته راغلي غزلي همغه د اکبر زمينداوري غزلي دي چې د پښتو ادبياتو په لومړۍ دورې پورې اړه لري، خو زه غواړم د همدغې لومړۍ دورې په امتداد د پښتو غزل لوړې ژورې وڅېړم. که څه هم زموږ بحث او کورنۍ دندې اکثره پر لرغونې دورې راڅرخي، خو څرنگه چې غزل تر بل هر شعري فورم په پښتو کې زیات مطرح دی، نو غواړم چې تر لرغونې دورې وروسته هم د غزل پر څرنگوالي او څومره والي رڼا واچوم.

په دویمه ادبي دوره کې چې د پښتو ادبیاتو منظم اثار زموږ په واک کې دي او پښتو ادبیات چې په دې دوره کې تر بېلابېلو فکري او ادبي جریانونو لاندې ایجاد شوي او وده یې موندلې ده په دې ټولو جریانونو کې چې څومره ادبي اثار ایجاد شوي دي، په هغو کې د

غزل ونډه او برخه درنه ده. پښتو غزل په دغو جريانونو کې ډېرې لورې او ځورې ليدلې دي، چې په دې برخه کې موږ د پښتو غزل هغه پالونکي او روزونکي يادوو چې د پښتو ادبياتو تر لومړۍ دورې وروسته يې غزلونه ليکلي دي.

موږ د غسې غزل ويونکي ډېر زيات لرو، چې يوازې د نومونو لړليک راوړل يې خبره اوږدوي، خو زه به په دې برخه کې د پښتو د دغه کتگورۍ ويونکو ځنې ډېر عمده کسان دلته ياد کړم:

۱- شيخ فريد: د پښتو يو غزل ويونکی شاعر دی. دده په باب زيات معلومات نه شته، يو غزل يې په ((تېر هېر شاعران)) نومي تذکره کې خوندي دی، دده غزل عرفاني رنگ لري او هنري پرداخت يې هم بد نه دی. دده غزل مقطع داده:

نور عالم دې حورې جنتونه غواړي

دا شيخ فريد دې طمعدار ستاله ديداره گرځي

دده غزل په خوند او رنگ کې د روښانيانو د معاصرو صوفيانو غزلو ته پاتې کېږي.

۲- امير خان هجري: دا سړی د دېوان خاوند شاعر دی، دېوان يې په دوو جلدو کې ترتيب شوی دی، دا دېوان تراوسه پورې نه دی چاپ شوی، په خپلو اشعارو کې يې هجري تخلص کړی دی، دی د دولسمې هجري پېړۍ شاعر معلومېږي. دده غزل هنري بنسټگنې لري او عالي تخيلات روزي، دا يې هم دوه بنکلي بيتونه:

گل په لږه ژړا وځاندي شبنم ته

يار مې ونه بنود د اوبنکو په باران مخ

چې زما د زړه آهـونـه ورته رسي
ځکه هسې رنگ کېود شه د اسمان مخ

۳- قنبرعلي خان اورکزی: د سرور خان زوی و، د تیرا په کلايه کې اوسېده، صوفي مشر او عالم سړی و، د انور شاه مرید و، قنبرعلي خان پر (۱۲۰۷ هـ.ق) کال د رجب پر میاشت په پېښور کې وفات شوی او هملته ښخ شوی دی. دی د اشعارو د پوان او د (اشک قنبر) په نامه یو ځانگړی اثر لري. په دې دویم کتاب کې یې د کربلا د پری سوزناکې پېښې راوړې دي. د قنبرعلي خان اورکزي غزلې او نور اشعار د پری خواږه او سوزناکه دي. دده غزل او نور اشعار د هنر لوړه مایه او ځینې اشعار یې لوړ فکري ارزښتونه هم لري، ده د پښتو د پری شاعرانو په ځواب کې غزلې ویلې دي او د پښتو اشعارو د مطالعې خاوند سړی و، د رحمان بابا د یوې غزلې په ځواب کې یې داسې ویلې دي:

کړی چې رحمان مومند سوال ددې غزل و
دا ښکلی غزل مې په ځواب راسره یوړ

۴- محتشم: د دولسمې پېړۍ غزل ویونکی شاعر دی، دده په باب د پری معلومات نه دي ترلاسه شوي، د غزل نمونه یې ترلاسه شوې ده، دومره ښکاري چې د غزل په ویلو کې یې روانه طبعه درلوده. د ترلاسه شوي غزل مقطع یې داده:

پاڅه وخت د صبحدم شه محتشمه
محبوبیا خوته بللی په چربانگ یې

۵- سرور شاه: د ده حالات هم معلوم نه دي، (د پښتو غزل) مولف يې يو غزل موندلی دی. غزل يې رنگيني او جذابيت لري، دده د غزلي مطلع داده:

چې مې نوش کرله پيال له د عشق له جامه
خبر نه يمه هر گز له صبح و شامه

۶- شاه غريب: د ميا حبيب گل په بياض کې يې شعرونه راغلي دي، د ديارلسمې پېړۍ د اواخرو غزل ويونکی شاعر دی.

۷- غلام محمد خټک: دا شاعر د پښتونخوا د جهانگيري په سيمو کې اوسېده، پر (۱۹۱۹م) کال مړ دی. د اشعارو مجموعه يې د (رموز خټک) په نامه چاپ شوې ده، ده قصيدې او غزلې ويلې دي.

۸- امگل جان خټک: دا شاعر د پښتونخوا د سيمو شاعر او د خوارلسمې پېړۍ په لومړيو لسيزو کې ژوندی و، د شعر مجموعه يې د (گلشن امگل جان) په نامه چاپ شوې ده.

۹- محمد نصين: دی هم د ديارلسمې هجري پېړۍ غزلبول شاعر و، ځينې غزلې يې په (گلزار روه) کې چاپ شوي دي، د يوې غزلي مطلع يې داده:

چې مدام مې فريادونه کره اغاز
الوتلی مې طوفان دی په شهناز

۱۰- روشن الدين خټک: د خټکو په اکوړه کې يې ژوند کړی دی، د ژوند زمانه يې د خوارلسمې پېړۍ او ايل اټکل شوي دي. د

پښتو غزلبول شاعر و، غزل يې د قدماوو د غزل رنگ اوخوند لري. په (گلزار روڼه) کې يې ځينې غزلې چاپ شوې دي، د يو غزل مطلع يې داده:

همېشه د يار له غمه په کوکار گډ

چېرې نه شوم د وصال په نوبهار گډ

۱۱ - شېر محمد: د پښين د سيمو د پوان لرونکی شاعر و، په غزل کې يې د نشې سوز ليدل کېږي، د ژوند زمانه يې ديارلسمه هجري پېړۍ بنودل شوې، د پوان يې تر اوسه نه دی چاپ شوی، د يوې غزلې يو بيت يې دادی:

الهي د حقيقت په شنه پيالو کې

دا رنگين شراب د عشق په ميخانه کې

۱۲ - حمد الله کاکړ: دی هم غزلبول شاعر تېر شوی دی، د جنوبي پښتونخوا بلوچستان د سيمې د پښين اوسېدونکی دی، د ((رساله دلنشين)) په نامه د شعر مجموعه لري چې شېر سوه بيته ده، دا مجموعه نه ده چاپ شوې او په دې بيت پيل شوې ده:

منور په نور د ځان دی يار زما

لمر ختلی پر جهان دی يار زما

۱۳ - جام محمد کاکړ: د دولسمې پېړۍ د اواخرو او ديارلسمې پېړۍ د اوایلو شاعر و، دی د ږوب د شامزو په کلي کې اوسېده. تر (۱۲۵۰ هـ.ق) دمخه تېر شوی دی. د اشعارو د پوان يې پاتې دی. په دې پوان کې يې غټه برخه د غزلو ده، غزلې يې زياتره د مينې اخلاقي رنگ لري. د وعظ او نصيحت خبرې هم په کې شته. پر

ځينو غزلو يې د عرفان مالگه دورې بدلې ده، د ده دېوان نه دی چاپ شوی، دا يې د يوې غزلې يو بيت دی:

بې حسابې يم په مينه د خپل يار خوښ
داسې شان به بلبل نه وي په گلزار خوښ

د غزل دې بهير ته يوه کتنه:

موږ د همدې بحث په مقدمه کې ولوستل، چې پښتو غزل په پښتو کې کله پيدا شو او د پښتو ادبياتو د تاريخ په لومړي پړاو کې يې څنگه پايښت وموند. په دويمه ادبي دوره کې غزل له نويو تمايلاتو سره څنگه ځان په روښاني اثارو کې څرگند کړ.

په دويمه ادبي دوره کې موږ ته تر (۱۰۰۰) زياتو پښتو شاعرانو نومونه څرگند دي، دا به مبالغه نه وي که ووايو چې له زرو تنو څخه اتوسو تنو په پښتو غزل ويلی دی. په دغو غزل ويونکو کې د ځينو بشپړ دېوانونه او د ځينو متفرقې غزلې تر موږه رارسېدلې دي. ددغو غزلبولو غزلې د بېلابېلو فکري او ادبي هنري جرياناتو تر اغېزې لاندې ايجاد شوې دي، لکه: د پير روښان غزل، د اخوند دروېزه د پيروانو غزليات، د هندي سبک تابع غزل، د احمدشاهي عصر پورې مربوطې غزلې.

په پورته ټولو يادو شويو جريانونو کې پښتو غزل د فکر او هنر له پلوه يو ډول انکشاف نه دی کړی، بلکې له لوړو ځورو سر مخ و، د بېلگې په توگه په روښاني اثارو کې ډېر محدود غزلونه د هنر مالگه لري، زياتره غزلونه يې يوازې تبليغي اهدافو ته وقف شوي دي.

د دروېزه په پيروانو کې غزل سره له دې چې عرفاني او تبليغي اهداف هم لري، خو ورسره شريعت په کې د روښانيانو د زياترو غزلو په پرتله په اوچت معيار کې ځای لري. د صوفيانه حلقو غزل تر يوې داسې جذبې لاندې ويل شوی ښکاري چې خاصه روحاني جذبه او خاص کشش لري او پر لوستونکي او اورېدونکي اغېزه کوي. د خوشال بابا او دده د پيروانو په اثارو کې غزل د موضوع له پلوه وسعت وموند، هر ډول مسايل په کې بيان شول او هنري ښېگڼې يې هم د توجه وړ دي. د رحمان بابا په دېوان او دده د پيروانو په اثارو کې پښتو غزل د خپل انکشاف لوړو پوړيو ته وخوت او د هندي سبک په پيروۍ ويل شويو غزلو کې پښتو غزل نوي هنري کره وړه خپل کړل.

د پښتو د دغو متفرکو غزلو ويونکو په باب بايد ووايو، کوم پښتو غزلونه چې دغو غزلبولو ايجاد کړي دي، د پښتو ادبي تاريخ په کوم خاص ادبي جريان پورې اړه نه لري. د دغو خلکو په غزلو کې هغه که د دولسمې پېړۍ دي او که د ديارلسمې او څوارلسمې د اوایلو ډېری محدودې غزلې هنري او فکري ارزښتونه لري، زياتره غزلې هغه شور، مستي او کشش نه لري چې د پښتو غزل د يوولسمې پېړۍ، د دويمې نيمايي او د دولسمې پېړۍ د خوشال، رحمان او حميد په سبکونو پورې اړوندې غزلې يې لري.

په ديارلسمه پېړۍ کې د غزل پرځای په پښتو ادبياتو کې داستان ته زياته پاملرنه ليدل کېږي. د ديارلسمې پېړۍ په دويمه نيمايي

کې، زیاتره شاعران د شرقي ادب ځینې داستانونه او حکایات په پښتو نظموي، دا کار په هند او پښتونخوا کې د چاپ د وسایلو په پرمختیا سره زیات بابېږي او په سلگونو داستانونه پښتو ته اوږي او د تاجرانو له خوا چاپېږي او خلکو ته وړاندې کېږي. ددې کار یو علت دادی چې عام خلک له داستاني اثارو سره زیاته علاقه ښيي، نو ځکه تاجرانو به ددغسې اثارو له چاپ سره زیاته مینه ښودله او شاعرانو هم د غزل او دېواني ادبیاتو پر ځای داستاني ادبیاتو ته پاملرنه کوله.

شفيع الله حسني - د پښتو خانگي د لومړي ټولگي محصل

د سليمان ماكو تذكرة الاولياء

په دې ليکنه کې لومړی د سليمان ماكو پېژندنه او بيا په ترتيب سره د تذكرة الاولياء معرفي او د هغې محتوا په تفصيل سره شرحه شوې ده. اول تذكرة الاولياء په دوو برخو وېشل شوې ده، چې يوه د نثر برخه ده يانې د سليمان ماكو خپله ليکنه او دويمه د نظم

برخه ده چې د شاعرانو شعرونه او نظموونه دي. همدارنگه د سليمان ماكو نثر په ترتيب سره، په هغو کې د پښتو، عربي او فارسي ژبې لغاتونه او اغېزې چې په دې نثر کې دي، تفصيل او تحليل شوې دي. همدارنگه د سليمان ماكو د نثر مميزات هم تشریح شوي دي.

سليمان ماكو او تذكرة الاولياء:

د پښتو ژبې له پخوانيو ليکوالو څخه يو هم سليمان ماكو دی، دی د بارک خان صابزي ماكو زوی دی، چې د کندهار په ارغستان کې اوسېده، د ماكو قوم تر اوسه هم په لږ تعداد هورې اوسېږي او په ابداليو (درانيو) کې شاملېږي. سليمان ماكو له دې قومه يو پوه

ليکوال راوتلی دی او د پښتونخوا په غرو کې يې سياحتونه کړي او د خپل عصر مشهور روحاني او ادبي رجال يې کتلي دي.

دی په خپله وايي چې پر ۲۱۲ هـ تلی وم او د پښتونخوا په غرو او رغو گرځېدم او د لویانو مراقد مې لیدل او پلټل، داسې ښکاري چې سلیمان تر دغه مفید او گټور سفر وروسته بريالی شو چې د پښتنو د نوموړو بزرگانو د حال او احوال په باب يوه تذکره وليکي او د دوی ویناوې او اشعار په دې کتاب کې خوندي کړي.

په خواشینۍ سره چې دا کتاب لاتر اوسه ورک دی، خولومړي مخونه يې چې اته مخه دي، هغه پوهاند عبدالحي حبيبي پر (۱۳۱۹ل) کال په کندهار کې وموندل او د هغو مخونو عکسونه يې د کابل په کالنۍ (۱۳۱۹ل) او پښتانه شعرا لومړي ټوک کې خپاره کړل.

د تذکرې يو څو پاڼې چې پيدا شوې دي، يانې څلور پاڼې چې اته مخه کېږي او اووه ډک مخونه دي، ځنې معلومېږي چې سلیمان د پښتنو مشاهيرو احوال په داسې ډول ليکل چې د هغو د ژوندانه وقایع ثبت شي او دا خبره هم څرگنده شي چې پلاني سړي څنگه ژوند کاوه، چېرې اوسېده، پلار نيکه او کورنۍ يې کومه او چېرې وه او له هغه سړي څخه د خلکو په خولو او زړو کې کومه وينا او کوم شعر پاتې دی؟ دی په خپل سفر کې د کاملاتو حضور ته رسېدلی او کوم مشاهير چې مړه وو د هغو مراقد يې موندلي او ليدلي دي او د تاريخي وقایعو په ضبط کې يې ډېر دقت کړی دی چې د تذکرې په ديباچه کې دی په خپله وايي:

((په سنه دولس او شپږ سوه د هجري تللی وم او د پښتونخوا په راغو او کلیو گرځېدم او مراقد د اولیاوو او اصلینو مې پلټل او په هر لوري مې کاملان موندل او د دوی په خدمت خاکپای وم او هرکله په سلام ورته ولاړ چې له دې سفره په کور کېناستم او تناکې وچاودلې د پښو بیا پاڅېدلېم او د څښتنه مې مرستون شوم چې احوال د هغو کاملانو وکارم او دوی چې هغه ویناوې پاتې کړي دي او پښتانه یې لولي.)) اوس له دې څخه ښکاري چې سلیمان ماکو په تذکره کې خپل مشاهدات او د سیاحت لیدل شوي او کتل شوي معلومات کښلي دي. د سلیمان ماکو تذکره الاولیا د پښتنو پخوانیو شاعرانو په احوال او اثارو کې زموږ یو پخوانی تاریخي او پوخ ماخذ دی. هغه اوه مخه چې له دې تذکرې څخه زموږ لاسته راغلي، د دغو شاعرانو احوال په کې راغلي دي: بېت نیکه، ملکيار غرشین، شیخ تیمن، قطب الدین بختیار. دا خبره باید هم له یاده ونه باسو چې سلیمان د پښتنو رجالو په تاریخ لیکلو کې هغه سبک نه دی تعقیب کړی چې د شیخ عطار په تذکره الاولیا کې ټاکلی شوی و، ځکه چې شیخ عطار یوازې د اولیاوو د زهد او تقوا حکایات راټول کړي دي، خو سلیمان د رجالو د ژوندانه احوال او د دوی اخلاق او کورنۍ او هم ادبي موقعیت ښيي او په دې ډول پوه سړی او سترگور مورخ ښکاري. د تذکره الاولیا د موندلو په اړه راغلي دي چې تذکره الاولیا د هلمند د ناوې د ادم خان په کلي کې د زړو کتابونو د پلټلو پر مهال د پوهاند عبدالحي حبيبي صاحب لاسته ورغله، چې پر مخنیو چاپونو سربېره پر (۱۳۲۱ل) کال د استاد حبيبي د تعلیقاتو شرحې او سریزې او له اصل متن سره

یوځای د سرمحقق زلمي هېوادممل په زیار چاپ شوي او دغه راز پر (۱۳۷۹ل) کال یوځل بیا د علامه حبیبی د څېړنو د مرکز له خوا د هغې د انگلیسي متن سره یوځای چاپ شوي ده، خو تر دې دمخه هم چاپ شوي ده. تذکرة الاولیا په لومړي گام کې موږ پر دوو برخو وېشو:

الف- د سلیمان ماکو خپله لیکنه چې نثر دی او د شاعرانو ژوندلیک په کې راغلی دی.

ب- په تذکره کې د شاعرانو راغلی کلام چې په نظم دی.

الف- د سلیمان ماکو نثر: تر سلیمان ماکو دمخه د پښتو نثر کومه نمونه زموږ لاسته نه ده راغلې، چې پخوا به د پښتو نثر څنگه و او څه ډول سبک یې لاره، خو د سلیمان ماکو د نثر پوځوالی دا څرگندوي چې ددغه عصر نثرونه به دغسې پاڅه وو او له دې نثر څخه څرگندېږي چې د پښتو نثر د ماشومتوب پړاو تېر کړی او د پوځوالي مرحلې ته رسېدلی دی.

د سلیمان ماکو نثر که په تحلیلي سترگه ولیدل شي، تر دغو لاندې درېیو عواملو لاندې یې نشونما راته ښکاره کېږي او په هغه چاپیریال کې چې دې نثر وجود موندلی و هم دا درې عوامل موجود وو:

۱- د پښتو ژبې خپل اثر چې سلیمان پښتون و او د پښتو ژبې ویونکی و، نو طبیعي ده چې دغه لامل به دده د نثر په ادبي بڼه او جوړښت پوره اثر درلود او ښایي چې تر ده دمخه چې کوم نثران موجود وو د هغو د لیکلو سبک به هم پر ده دروند اغېز درلود.

۲- په فارسي ژبه کې چې کوم ادبي حرکت موجود و او د سليمان چاپيريال يې نيولی و، ضرور به يې دده پر نثر هم اثر کړی وي.

۳- په دغه عصر کې فارسي نثر رشد موندلی و، هم په غزني هم په خراسان او هم په هند کې خپل عروج ته رسېدلی و، تاريخ بيهقي او زين الاخبار او د محمد عوفي لباب الالباب او نور کتابونه ددغه عصر مهم منشور اثار دي، ځکه پښتو هم ددغه ادبي چاپيريال په منځ کې ژوند کاوه، نو يې اغېزې هم طبيعي دي.

په دغه عصر کې عربي ادب او عربي ژبې هم پوره او بشپړ اثر کړی و، په خپله فارسي نثر هم په ابتدا کې تر دغه اثر لاندې نشونما وکړه. د (۵۰۰هـ) په شاوخوا کې چې کوم فارسي منشور کتابونه وليکل شول، د عربي ژبې اغېزې په کې څرگندې دي، ځکه پښتانه هم له عربي ژبې سره په دغه زمانه کې پوره اړيکي لري، پر پښتو هم د عربي ژبې اثر شوی دی. د سليمان ماکو په حياتي چاپيريال کې دغه درې سايقه موجود وو چې هر يو په ادبي تحول او د ليک او نثر پر ډول باندې طبعاً اثر کوي او زه هم تر دغه درې عواملو لاندې د سليمان نثر تحليلوم:

الف- د سليمان د نثر پښتو لغتونه: که په عمومي ډول سليمان ماکو نثر ارزول کېږي، نو دا تقريباً په نږه پښتو نثرونو کې حسابېدلی شي، ځکه د پرديو ژبو تاثيرات پرې ډېر کم دي او ان که څوک اوس هم پښتو نثر ليکي، نو د نورو ژبو دومره کلمې به ضرور په کې کاروي. د سليمان ماکو له نثر څخه داسې ښکاري چې هغه وخت د پرديو ژبو (عربي او فارسي) تاثيرات پر پښتني ادبي چاپيريال وو، خو دومره زيات نه وو چې ټول نثر متاثر کړي، دلته به

د ده د نثر سوچه پښتو لغاتونو ته اشاره وکړم: لوی، استازی، روښان، ویاله، هوسپرم، خاورې، راغه، کلی، پلتیل، لوری، موندل، څښتن، پاڅېدل، وینا، لولي، شپه، ستانه، کول، سندري، یرغل، غرشین، ملگری، ستر، واکمن، بری، مروړل، پارکی، څرگند، مېشت او داسې نور. د سلیمان ماکوپه نثر کې کارول شوي دي، اکثره پښتو لغتونه اوس هم په خپله هماغه پخوانۍ مانا او مفهوم او هماغه شکل کارول کېږي. د سلیمان ماکو د نثر له پوځوالي څخه داسې ښکاري چې پښتو نثر به تر دې پخوا بڼه اوږد مزل کړی وي چې د سلیمان ماکو د مهال داسې پخې مرحلې ته رسېدلی دی.

ب- د سلیمان ماکوپه نثر کې عربي لغتونه: د سلیمان ماکوپه نثر کې یو شمېر عربي لغتونه هم شته، خو دا اکثره داسې لغتونه دي چې مذهبي او عقیده یې مفاهیم لري، دا ډول لغتونه اکثره اوس هم د مذهبي اصطلاحاتو په بڼه موجود دي او ترجمه یا انډولونه یې ډېر ممکن نه برېښي.

عربي ژبې د اسلام تر راتګ وروسته په افغانستان کې خپلې اغېزې وښندلې دا اغېزې لومړی پر فارسي ژبه او وروسته پر پښتو ژبې محسوسې شوې، خو د پښتو په انډول یې پر فارسي ژبه اوس هم تاثیرات زیات دي، دلته به څو عربي لغتونه ته اشاره وکړو: قدوة الواصلین، مراقد، حمد، برکت، نصیب، صلی الله علیه وسلم، غریب، هجري، اولیا، آل، اما بعد، نقل، عبادت، مبارک، واقع، قبول، کفر، شیخ او ځینې نور...

ج- د سلیمان ماکو په نثر کې فارسي لغتونه: د سلیمان ماکو په نثر کې د عربي په نسبت فارسي لغتونه ډېر کم دي خو د استاد عبدالحی حبيبي په نظر د سلیمان ماکو په نثر کې د فارسي ژبې د هغه وخت د نثر څه اغېز شته. د سلیمان ماکو تر عصر نږدې دوه سوه کاله دمخه د غزنویانو په عصر کې فارسي نثر ډېر پرمختګ کړی و، ډېر روان، ساده او عام فهمه و، لنډې لنډې جملې يې لرلې او له ابهام او تکلف څخه خالي و. د سلیمان ماکو نثر هم ساده سلیس او روان دی، جملې يې هم لنډې دي، ابهام، تصنع او تکلف هم نه لري، د فارسي نثر د هغه وخت د خوږلنيو د څه ناڅه اغېزمنې ترڅنګ یو شمېر فارسي لغتونه هم د سلیمان په نثر کې لیدل کېږي، لکه: سپاس، خاکپای، بزرګ، روزګار، مهربان، درخواست او ځینې نور...

د- د سلیمان ماکو د نثر ګرامري جوړښت: سره له دې چې د سلیمان ماکو په نثر کې زیاتره سوچه پښتو لغتونه کارېدلي دي او لیکنی متن يې هم سړي ته ډېر خوند ورکوي. له دې سره سره يې لیکنی بڼه له عامې محاورې او همدارنګه د پښتو ژبې له اوسني ګرامري جوړښت سره اړخ نه لګوي. د نثر دا حالت کېدی شي د دوو عواملو له امله رامنځته شوی وي، کېدی شي د هغه وخت د پښتو محاورې ژبه همدا شان یا دې ته ورته وه، یا هم نثر په دې بڼه لیکل کېده او یا هم د عربي ژبې تاثیر پر فارسي او د فارسي پر پښتو پرېوتی وي. د سلیمان ماکو د نثر په ځینو جملو کې مبتدا او خبر، فاعل او فعل، مضاف او مضاف الیه سره وړاندې وروسته دي، دا

کار د پښتو له اوسني گرامري جوړښت سره توپير لري، کېدی شي د لرغوني دورې نثر همدا بڼه درلوده، خو بيا هم د سليمان ماکو نثر، د پير روښان او د هغه د پلويانو او همدارنگه د اخوند دروېزه او د هغه د پلويانو تر نثر ډېر زيات خوږ، سوچه او روان دی؛ تکلف، تصنع او ابهام په کې نه شته، دلته به د سليمان ماکو د نثر خو ترکیبونه راوړو او بيا به د پښتو ژبې د اوسني گرامري جوړښت اصله بڼه هم ورسره وليکو:

د سليمان ماکو نثر اوسنی گرامري جوړښت

د نوى خاوند حمد و سپاس وایم	وايم حمد و سپاس د نوى خاوند
چې د کونينو بادار او د ثقلينو رحمت دی	چې دی بادار د کونينو او رحمت د ثقلينو
د ارغستان په وياله هوسېرم	په وياله د ارغستان هوسېرم
د اولياو او واصلينو مراقد مې پاتل	مراقد د اولياو او واصلينو مې پاتل
او د پښو تڼاکې مې وچاودلې	او تڼاکې وچاودلې د پښو
سړپڼ زامن نه درلودل	سړپڼ نه درلودل زامن
او هر کله به يې خپل ورور ته ويل	او هر کله به ويل خپل ورور ته

او داسې نور ترکیبونه او نورې جملې. دلته موږ د سليمان ماکو په نثر کې گورو چې نثر له عامې محاورې څخه لرې شوی دی. په پښتو کې عامه قاعده همدا ده چې اول فاعل راځي بيا فعل، اول مبتدا ده او بيا خبر، خو د سليمان ماکو په نثر کې دا قاعده تر ډېره حده معکوسه ده.

هـ- د سليمان ماکو په نثر کې پخواني لغتونه: د سليمان ماکو په نثر کې پر هغو سوچه پښتو کلمو سربېره چې اوس هم په پښتو کې استعمالېږي، ځينې داسې نور پښتو لغتونه هم شته چې

يا اوس نه کارېږي او يا هم په لږ شاني لفظي تغير او تحول سره کارېږي يانې متروکې کلمې په کې شته، دلته به دې ډول کلمو ته هم اشاره وکړو.

په تذکرة الاوليا کې اوسنۍ بڼه

کار بدلې بڼه

پښتونخوا

پښتنخوا

مرسته غوښتونکي

مرستون

(په پخوانۍ بڼه اوس متروکه ده)

ويلې

لولي

جنگ پخوانۍ بڼه يې متروکه ده

جوبله

پوپنا

پينا

د بنمن

د بننه

تورې (پخوانۍ بڼه يې متروکه ده)

کتارو

ډېر زيات

ډېر زښت

شمېر

گڼون

نسل

کول

لارښود (اوس متروکه ده)

بما (بوميا)

متعقد شو (دابڼه هم اوس متروکه ده)

وگروهېد

او ځينې نورې کلمې چې اوس يا متروکې دي او يا يې هم بڼه کې بدلون راغلی دی، په تذکرة الاوليا کې د دغسې مړو او پخوانيو کلمو شتوالی ددې ادبي تذکرې لرغونتيا او ځانگړتيا په گوته کوي.

د سلیمان ماکو د نثر ځینې ممیزات:

اوس چې د پښتو د لومړي نثر اساسي عناصر (د پښتو، فارسي او عربي اغېزې) وڅېړل شول، یو څو نور مهم ادبي ممیزات هم لاندې ذکر کېږي، چې په دې نثر کې لیدل کېږي.

۱- ایجاد: د سلیمان ماکو د نثر یو عمده او څرگند مزیت د جملو ایجاد دی چې دغه ممیزه یې د فارسي له قدیمه نثره سره شریکه ده تر غزنویانو دمخه تر (۴۰۰هـ) پخوا د فارسي نثر نهایت موجز او جملې یې لنډې لنډې دي.

۲- توصیف او توصیح: د سلیمان ماکو په نثر کې ځینې جملې داسې هم شته چې یوازې د توصیف او بنسټ څرگندولو لپاره راوړل شوي دا مزیت د فارسي په ساماني سبک کې لږ و، خو د غزنوي دورې لیکوالو بنسټه پسې ډېر کړ او د مطلب د روښانولو لپاره یې ځینې پرله پسې جملې راوړلې چې مقاصد بنسټه واضح شي، د مثال په ډول (په ویاله د ارغستان هوسپرم او په دې ځمکو یاد پرېم) بل مثال ((شیخ بېټنی هوسپد په غره باندي او هلته دېره و)) بل مثال ((د دوی په خدمت خاکپای وم او هر کله په سلام ورته ولاړ)) چې په دغو مثالونو کې دویمې جملې د توصیف او توضیح لپاره راغلې دي.

۳- د افعالو تکرار: د فارسي پخواني لیکوال تر غزنوي دورې دمخه د هرې جملې لپاره د فعل ذکر لازم گڼي. که څه هم یو فعل په څو جملو کې مسلسل تکرار هم شي. د افعالو تکرار چې وروسته یو ادبي عیب هم وگڼل شو د ساماني عصر په نثر کې عیب نه و،

بلکې د الفاظو تکرار او د جملو تکرار هم کېده او دغه تکرار په اوستا او پهلوي ژبو کې هم و چې فارسي ژبې ته راغلی و او دا یو قدیم ادبي سنت گڼل کېده. د مثال په ډول سلیمان په خپل نثر کې داسې لیکلي: «بختیار په پښتو سندرې کرینه، اوښې توپینه خدای ته نارې کرینه، غلبلی کرینه، پارکی لرینه» وگورئ پنځه فصله په یوه لیکه کې سره یوځای دي چې دوه کت مت تکرار هم دي. دلته دا باید هېر نه شي چې د ژبې دغه طبیعي او روان سبک ډېر ښه دی او د افعالو د حذف او عطف ناروا دود وروسته رواج شوی دی، چې کله کله د کلام رنگ او خوند وراړوي، موږ باید په اوسني نثر کې دغه د افعالو د حذف بدعت رواج نه کړو او د قدیم طبیعي او خواږه سبک پیروي وکړو.

اخځونه

- ۱- د پښتو ادب تاریخ، پوهاند عبدالحی حبیبی، ۱۳۸۴ ل کال.
- ۲- تذکرة الاولیا په اړه د پوهندوی محمد اسمعیل یون مقاله.

هدایت الله شیرانی - د پښتو خانګې د لومړي ټولګي محصل

په لرغوني ادب کې د نظم او نثر اندول ؟

نثر او نظم د ادبیاتو دوه مهم ستونونه دي چې ټول ادبیات پرې استوار دي او د یوې ژبې استوارتوب هغه مهال لاتیښک او قایم وي چې دواړه یې پر خپل ځای برابر او ټینګ وي، که یوه خوا زیاته قوي وي او بله خوا

کمزورې وي، نو بیا هم شرایط د ډاډ وړ نه دي، نو که ولیدل شي د نظم پله تر نثره له پخوا راهیسې درنده وه یانې نظم ته زیات کار شوی او نثر ته وروسته کار پیل شوی دی، ددې تر شا مختلف لاملونه شتون لري. د پخوانیو اریایانو او د اکثر قومونو زاپه ادبي اثار منظوم وو او منثور یې ډیر کم او یا لږ پاتې دي.

(ویدا) او (اوستا) کتابونه دواړه منظوم وو او د سانسکریت زاپه کتابونه هم اکثره منظوم دي، نو له دې سببه د اریایي اقوامو د نظم تاریخ تر نثر دمخه دی، په دې کې هېڅ شک نشته چې د ژبې اساس پر نثر اېښودل کېږي، څرنگه چې بشر خپل پخواني ادبي اثار په حافظه کې ساتل او د لیک او تحریر فن لانه و ایجاد شوی، نو د حافظې د ساتلو لپاره نظم تر نثر اسانه و او هر وخت به اریایي اقوامو (شاعرانو) خپل دیني او ټولنیز مطالب په نظم کول او حماسي شاعرانو به خپل جنګي او حماسي اشعار په منظم ډول

جوړول. د ويدا قديم اثار د دغو ريشانو د ذوق نتايج دي. اوستا هم د زردشت او د دده د اتباعو گيتونه ((سندرې)) دي، د لرغوني يونان ((ايليا د اوډيسي)) هم د (هومر) حماسي سرودونه دي. د پښتو ژبې په ادبي تاريخ کې هم موږ ته تر اسلام را وروسته لومړني منظم اشعار لاسته راغلي او د قدماوو په دوره کې تر (۶۰۰ هـ ق) دمخه د کوم منشور اثر درک نه لرو، فقط د محمد هاشم بن زيد سرواني د (سالمو وږمه) يو کتاب موږ ته معلوم دی، مگر منظوم اشعار خورا زيات دي. لکه څرنگه چې پخواني اريايي متون سينه په سينه رانقل شوي، وروسته په کتابونو کې ثبت شوي او تر موږ رارسيدلي دي، ځکه پښتو ژبه د پخوانيو منظوماتو په شهادت موجوده وه، نو طبعاً به يې نثر هم درلود مگر د ليک او تحرير د نه موجوديت په سبب به نثر نه وي ثبت شوی او که وو هم هغه به د زمانې د ناوخالو خپوله ځانه سره وړی وي، نو ځکه موږ له قدماوو او پخوانو را وروسته د منځنيو ليکوالو په دوره کې چې څلور پېړۍ رانغاړي، د نثر نمونې په لاس کې لرو او نثر ليکونکي پښتانه موږ پېژنو چې کتابونه يې تاليف کړي دي. د مغولو تر تاراک او چپاول دمخه ((۶۰۰ هـ ق)) پخوا د پښتو ژبې ادبي مرکزونه د غور، هلمند، ارغنداو او د ترنک ورشوگانې وې. دغه مرکزونه د مغولو خونخوارو لښکرو وړان کړل او د مدنيت يوه بېلگه يې هم پکې پرېښوده. نو داسې ښکاري چې د پښتو ډېر کتابونه او علمي اثار هم ورسره تباه او پوپناه شوي دي. يو کلک او مضبوط دليل شته، چې د (۶۰۰ هـ ق) په حدودو کې چې د نثر کومه نومونه او بېلگه موجوده ده هغه ډېره پخه او خوږه ده، د يوې ژبې

نشر چې دې درجې ته رارسېږي نو طبعاً يې بايد دمخه ابتدايي
مرحلې تېرې کړې وي چې د ورکتوب له مرتبوڅخه د زړښت او
پوخوالي درجې ته راغلي وي، نو له دې خبرې څخه داسې استدلال
کوو، چې بايد ډېر مخکې لږ تر لږه دوه درې پېړۍ پرېښتو نشر
تېرې شوي وي، چې د اومې پېړۍ (۶۰۰ هـ ق) کلونو متانت او
پوخوالی يې موندلی وي. له همدې کبله ويلاى شو چې د نظم پله تر
نشر ځکه درنده ده چې په پخواوختونو کې له يوې خوا د نشر لپاره د
املا او انشاء زمينه نه وه مساعده او بل خلکو تر نشر نظم ژر
يادولای او حافظې ته سپارلی شو او نشر ورته مشکل و شايد له
همدې امله له منځه تللی وي، نو ځکه يې د نظم په شان ډېرې
بېلگې نه شته.

نصير احمد ((تائيد)) - د پښتو څانگې د لومړي ټولگي محصل

په پښتو لرغوني ادب کې ويرنه

په پښتو لرغوني ادب کې لومړنۍ ويرنه شيخ
اسعد سوري د محمد سوري زوی د قصيدې په
چوکاټ کې د غور د پښتون پاچا امير محمد
سوري، چې د سلطان محمود غزنوي په واسطه د
«اهنگرانو» په کلا کې کلا بند کړای شو او د
گرفتاری په حال کې يې زهر خوړل، مړ شو، ويلې ده، د قصيدې
خو بيتونه په دې توگه دي:

د فلک له چارو څه وکړم کوکار
زموڼوي هرگل چې خاندې په بهار
هرغټول چې په بيديا غورېده وکا
رېژوي يې پانې کاندې تار په تار
د پر مخونه د فلک څپېره شنه کا
د پر سرونه کا ترخاورو لاندې زار
د واکمن له سره خول پرېباسي مړ سي
د بېوزلو وينې توې کاندې خونخوار

xxx

سخ په تا ای محمد د غور لمروي
په نړۍ به نه وي ستا د عدل سار

ته پر ننگه وي ولاړ په ننگه مې سوي
هم په ننگه دې په ننگه کا خان جار
که سوري دې په تگ وېر کاندې وېرمن سول
هم به وياړي ستا په نوم ستا په تبار
په جنت کې دې وتون زموږ واکمنه
هم په تا دې وي ډېر لور د غفار.

شاعر په دې قصيده کې د فلک له جبر ، جفا او بې پروايۍ څخه
سرتېکوي، ژاړي فلک ظالم معرفي کوي او شکايت ورڅخه کوي،
دا ځکه چې فلک امير محمد سوري له منځه وړی، د هغه پاچاهي،
تاج او شتمني يې له خاورو سره برابر کړي. د طبيعت منظرې، د
مرغانو نغمې او نورې زړه کشونکې ښکلاوې د امير محمد سوري
په نشتون کې هېڅ بولي، د هغه مړينه د ملت او وطن لپاره وير او
ماتم بولي. له بلې خوا د امير محمد مېرانه او غيرت بيانوي او د
هغه د دورې نظم، ابادي او ارامي خلکو ته څرگندوي. لنډه دا چې د
امير محمد سوري ټولې برياوې روښانوي او په پای کې د نوموړي
مړينه د وطن او قوم لپاره لويه ضايعه بولي.
دا په پښتو لرغوني ادب کې د ويرني لومړنۍ او بشپړه بېلگه ده،
الته تر دې وروسته ځينې شعرونه هم شته چې غمجن حالت
بيانوي، خو د شيخ اسعد سوري د ويرني په شان پوره ويرني نه دي.

حبيب الله ((پوپل)) - د پښتو خانگي د لومړي ټولگي محصل

په پښتو ادبياتو کې نکلونه او ملي هنداره اثر

سرريزه:

د لومړي کال د دويم سمسټر د پښتو ادب تاريخ، مضمون گران استاد بناغلي پوهندوی محمد اسمعيل يون له خوا تدریسېږي، استاد يون تل د پښتو او پښتونولي لپاره نه سترې کېدونکې هلې

ځلې کړې دي، په دې موخه چې موږ خپل ادبي فعاليت جاري ساتلی وي، نو يې ټول ټولگي ته کورنۍ دندې ورکړې، دا کرڼه محترم استاد حکه وکاروله چې له يوې خوا زده کړيالان له ادبي څېړنې سره بلد شي او بله مهمه موخه يې دا وه چې ټولو راغونډو شويو موادو ته کتابي بڼه ورکړل شي او په پښتو کې يو بل نوی اثر چې هغه هم د يوې ادبي دورې په اړه وي، لوستونکو ته وړاندې شي.

ماته د نورو ملگرو په شان يوه ځانگړې موضوع چې عنوان يې (په پښتو ادبياتو کې نکلونه او پر ملي هندارې کتاب تبصره) راکړل شوه، ما هم پر ياد عنوان تر خپل وسه کار کړی دی، هيله ده چې د پاملرنې وړ مو وگرځي.

په پایله کې زه له یون صاحب د دغه ادبي فعالیت له امله زیاته مننه کوم او له الله (ج) څخه یې تل په ژوند او پر خپلو سیالانو بری غواړم.

نکلونه

د پښتو د شفاهي ادبیاتو ډېره خوندوره برخه نکلونه دي. دا نکلونه له پېړیو راهیسې د ولس په حافظه کې پاتې شوي او ځینې اشکال یې تر نن ورځې پورې رارسېدلي دي.

نکلونه د پښتو د بېلابېلو سیمو په کلیو او بانډو کې موجود دي، که یو نکل په یوه سیمه کې ایجاد شوی هم وي، په هماغې مشخصې سیمې پورې مربوط نه دی پاتې شوی، بلکې نورو سیمو ته هم ور انتقال شوی او عام شوی دی. په نکلونو کې د انتقال په دې جریان کې ځینې محیطي اصطلاحات، جغرافیایي نومونه او روایات تبدیل شوي او پرځای یې د بلې سیمې اصطلاحات او نومونه راغلي دي.

د زمان په تېرېدو سره د نکلونو په ژبه کې هم تغیر راغلی دی او همدا راز د نکلونو په ځینو روایاتو کې هم تغیرات واقع شوي دي. د پښتنو په سیمو کې موجود نکلونه پر دوو برخو وېشلای شو:

(۱) د پښتنو خپل نکلونه: چې قهرمانان، محیط او ټول کړه وړه یې پښتني دي او د پښتنو د اجتماعي ژوندانه په څېړنه کې له دې ډول نکلونو څخه ډیره استفاده کېدی شي او د دوی د فرهنگ د ډېرو پخوانیو خصوصیاتو ځینې څرکونه هم ځنې ایستل کېدی شي.

په دې پښتني نکلونو کې بيان شوي حکايات او پېښې د پښتنو له هماغه وختني اجتماعي فرهنگي ژوند څخه رنگ اخلي .
پښتني نکلونه ځينې ډېر اوږده دي. په دغسې نکلونو کې په کيسو کې کيسې بيانېږي، خو ځينې يې بيا ډېر اوږده نه دي او د شرقي ادبياتو حکايتي اثارو ته ورته دي.

ددغو نکلونو اوسني اشکال د خلکو له خبرو او ويناوو سره سم اوږل شوي دي، په دې نکلونو کې ځای ځای ځينې نارې هم شته، چې نکل چيان يې د نکل د بيان په ترڅ کې په مخصوصو ځايونو کې د نکل د کرکټر له خولې وايي.

په پښتو نکلونو کې د دغسې نارو موجوديت ځينې څېړونکي په دې باوري کړي دي ، چې دغه نکلونه به په لومړي سر کې منظوم ايجاد شوي وي او بيا به يې د وختونو په تېرېدو سره منظوم اشکال هېر شوي وي او د نکل خاکه به د خلکو په حافظو کې پاتې وي او بيا به د همدغې خاکې له مخې د ولس له عامې محاورې سره سم د نکلونو اوسنۍ بڼې عيارې شوې وي او کومې منظومې چې د نکل له لومړنيو اشکالو څخه د خلکو په حافظو کې پاتې شوې دي، هغه يې د نارو په توگه د نکل په اوسني شکل په خپلو خپلو ځايونو کې ځای کړې دي .

د پښتنو په خپلو ملي نکلونو کې ادم خان درخانی، دلی شهو، مومن خان شيرينو، طالب جان او گل بشره، ولي جان او تانو، موسی جان او گلکمی، فتح خان او رابيا، بنادي او بيبو، جمال خان او زيب النسا، ظريف خان او مابۍ، جلات خان او شمایلې او نور ډېر مشهور دي، د پښتنو خپل نور ملي نکلونه هم شته.

(۲) له نورو ولسونو څخه راغلي نکلونه: د بېلا بېلو ولسونو ترمنځ دود دي، په شفاهي ډول ولس اخیستي دي، په ځینو کې یې له خپلو محیطي او اجتماعي، فرهنگي شرایطو سره سم څه ورزیات کړي او یالړ کړي دي په دې کټگوري نکلونو کې شهزاده بهرام او گلندامه، سیف الملوک او بدری، جماله او نور د دېوانو بڼا پېریانو ډېر نکلونه شامل دي.

د پښتنو په کلیو او بانډو کې اوس هم نکلچیان شته، دا نکلچیان هغه خلک دي، چې دا نکلونه یې په خپلو حافظو کې ساتلي او د کال پر بېلا بېلو وختونو په تېره د ژمي په اوږدو شپو کې یې کلیوالو ته وايي.

د پښتنو ځینو خواخوږو لکه مرحوم گل محمد نوري، عابد شاه عابد، پروفیسور ولي محمد جان سیال کاکړ، پروفیسور محمد نواز خان طایر، عبدا لکریم پتنگ دا ډول نکلونه له اوله راټول کړي او چاپ کړي دي.

په ورسټیو وختونو کې: نورالله ولسپال، محمد مومن پتوال، غوثی، خاوري، میراحمد گریز او علي محمد منگل هم له خپلو سیمو څخه ځینې پښتو نکلونه راټول کړي دي.

ملی هنداره

دا کتاب چې چمتو کوونکي او راغونډونکي یې مرحوم محمد گل نوري دی، د پښتو د شفاهي ادب غوره او خوندوره ټولگه ده چې بڼکلي او هنري نکلونه په ځان کې راڅغاري او د پښتو ژبې لپاره د مرغلرې ارزښت لري، په کتاب کې د ولس په خوله حقیقي

نکلونه او د کرکتیرونو په اوازونو باندې نارې او لنډۍ شته او همدا راز د پښتنو د سیمو دود او دستور یانې د پښتنو سپېڅلې مینه، پر ژمنو ولاړ او د غیرت او مېړانې کیسې د غوره او ښکلو کرکتیرونو په نظر کې نیولو سره لیکل شوي دي، چې هر ه کیسه یې د یادونې وړ ده. پخوا هم په کلیو او بانډو کې د اناگانو، نیکه گانو او نورو مشرانو له لوري په ځانگړي وخت کې دا ډول کیسې او نکلونه کېږي او زیات مینوال لري، ځکه دا په ځان کې یو ځانگړی خوند لري، په نکلونو کې هر ډول کیسې شته یانې حماسې، عشقي او حکایتي خو زیاتره خلک د عشقي نکلونو په اصطلاح عملیان دي. دا کتاب هم زیاتره عشقي نکلونو ته ځانگړی شوی دی، چې څرنگه پښتانه سپېڅلي عاشقان تر کومه حده پورې وفادار دي او د غیرت او تنگ لپاره حتی پښتانه د سر سودا کولو ته راځي دي. بله مهمه خبره د کتاب دا ده چې د فولکلوري ادبیاتو بډایه پانگه؛ نارې او لنډۍ پکې زیاتې دي، لکه:

سر د سره پالننگه هسک کړه فتح خانه
یاغي سوی هندوستان رعیت ملکونه

دروازه ژر کړی راخلاصه گوریانو
راپسې د زرغونو توتیانو سیل دی

دا کاروان د شمس الدین په طلا بار دی
دا ټول د برېځانو ککې ښکار دی

که اور گله کړي د برېڅانو په سپینږ پرو
مرور يې پخلا نه کړل
لاد لاسه ورنښي ، ورنښي ياغي ملکونه

کرميه چې غم نه وي ته غم راوړي
کرميه که زما په دعا کېږي
کرميه په لم غوټه په سپرو واوړي

په اوسني وخت کې ليدل کيږي چې د ډراماتيکو ادبياتو مينوال
ډير زيات دي، د نړۍ اقتصاد پرې چلېږي چې له دې له ډلې څخه د
هاليوډ او باليوډ يادونه مهمه ده، ځکه چې دوی په سلگونه زره
خوښوونکي لري او که داسې ووايو چې د باليوډ يا هندي سينما د
هندوستان د اقتصاد د ملاتير جوړ کړی دی، نو مبالغه به مونه
وي کړي، ولې موږ تاسو يې وينو چې دوی څومره فلمونه او
سريالونه جوړوي. فلم جوړونکي اوس په کيسو پسې گرځي چې يو
څه ځانگړې وي، خونه ورته پيدا کېږي. که دوی زموږ (ملي
هنداره) کتاب ولولي نو تاسو يقين وکړئ چې پر هغه ورځ به فلم
شروع کړي. موږ تاسو خو په نورو ډگرونو کې د پرديو تر يرغل
لاندي وو، خو له کله چې نوی دولت راغلی او مطبوعاتو ازادي
موندلې ده بس د نورو هېوادونو سريالونه او ډرامې يې پر موږ را
ايله کړي دي او کورنۍ يې يوې بلې خواته سوق کړې دي. دا دوه
لاملونه لري:

۱- لومړی لامل: دا چې موږ تر دې مهاله پورې له خپلو ارزښتناکو اثارو څخه خبر نه یو او یا هم د نورو کره وړه خوند راکوي.

۲- دویم لامل: دا کېدلای شي چې دلته خارجي لمسونه دي او زموږ ځینې شخصي تلویزونونه د پردیو په پیسو چلېږي، او دا واضح خبره ده چې هر څوک چې دوی ته پیسي ورکوي د هغوی گوډاګیان دي.

پکار دا ده چې پر دغو خوندورو نکلونو باندې باید ښکلي هنري فلمونه جوړ کړل شي او نورو ژبو ته وژباړل شي او خلکو ته د لاسرسي لپاره وپېانيو ته پورته شي ترڅو عام شي. دا کار به د ادبي یرغلګرو پرمخ خپېره وي. د بېلګې په توګه به د ملي هندارې له کتاب څخه یوه بڼایسته کیسه را واخلم:

جلات خان او شمایله

ونه و یو سړی و، دده دوه زامن او یوه ښځه وه، د مشر زوی نوم یې خنکار او د کشر زوی نوم یې مسلم و. د سړي روزگار سم نه و او دوو زامنو یې په دام کې چوغکۍ نېولې او کورته به یې راوړلې او په اصطلاح د ژوند چارې یې پرې پرمخ بیولې.

یوه ورځ دغه سړی راولاړ شو او له ځانه سره یې دا پرېکړه وکړه چې نور نو دغسې ژوند خوند نه کوي ځم غره ته یا به څه پیدا کړم او یا به مې راشم. ښاغلی غره ته لاړ او زیاته ستړیا یې وګاللله چې بلاخره یې یوه دانه هګۍ ومونده او کورته یې راوړه، ماینې یې

ورته وويل چې بازارته يې يوسه خرڅه يې که او په بدل کې يې خوراكي توکي راوړه . سړی بازار ته راغی او هگی يې پر صراف باندې پر درې سوه افغانی خرڅه کړه او په ډېرې خوشحالی يې پیسې کورته راوړې او ژوند يې پرې سم شو . يوه ورځ يې بنځې مشوره ورکړه چې دغه مرغه ونيسه او کورته يې راوړه ، سړي دام مرغه ته پت کړ او مرغه يې ونيسو او کورته يې راوړ او په کور کې هگی ورته اچوې ، څه دې سر درگرځوم ، دوی خانان شول او غټه کلا يې جوړه کړه . دغه سړی مړ شو مرغه او پیسې يې زامنو ته پاتې شوې . يوه ورځ د هلکانو مور خپلو زامنو ته وويل چې يوه ورځ دغه صراف مېلمه کړی چې زموږ هگی هر وخت رانیسي ، دوی هم ورغلل او صراف يې مېلمه کړ ، صراف شرط پرې کېښود چې ماته به همدغه مرغه چې هگی يې تاسو ماته راوړئ راته حلالوی او درست چرگ به ماته پخوی ، دوی هم ورته وويل : سمه ده . وينځې چرگ پوخ کړ او د چرگ څخه يې سر يوه هلک ته ورکړ او زړه يې بل هلک ته ورکړ چې و يې خوري ځکه دوی وږي وو ، دا دی صراف راغی گوري چې د چرگ سر او زړه نشته ، صراف ورته وويل تاسو پر خپلې ژمنې ونه ختلاست او بسته چرگ مونه دی راته راوړی ، وينځه په موضوع خبره شوه او هلکانو ته يې وويل چې ځی تبستی چې مور مو وهي ، دواړو ورونو له وېرې تبېسته وکړه او لري د صحرا خواته لاړل ، د يوې ونې لاندې خنکار بې حسه ویده و او مسلم يې زيات وار خطا کړی و ، ځکه له يوې خوا صحرا وه او له بلې خوا دوی هم څه نه وو خوړلي . خیر مسلم د کومک په هيله له هغه ځایه يو څه راتېر شو او تپې ته وخوت چې گوري يوه غټه اجتماع راغونډه

شوي ده او پاچا يې مړ شوي دي باز يې ايله کړي دي چې نوي پاچا پيدا کړي، دي هم ورغي باز راغي دده پر سر کيناست خلکو سره وويل چې باز خطا ووت خير باز يې بيا وشړه باز بيا راغي د مسلم پر سر کيناست خلکو بيا باز وشړه چې باز درېيم ځل راغي او د مسلم پر سر کيناست، خلکو وويل نو همدا مو پاچادي مسلم هم ورسره ولاړ او خپل ورور يې هېر شو. دا کمال دهغه چرگ و چې ده يې سر خوړلی و، مسلم ته پرېږده، خنکار پسې راواخله، خنکار پروت دی تر ونې لاندې درې مرغۍ راغلي په خپلو منځو کې سره گډې دي چې دغه بنايسته ځوان ولي همدغسې مړ پروت دی. يوي مرغۍ وويل چې دی مړ نه دی که دغه د ونې پاڼه دده په خوله کې ولوېږي او او به يې دی تېرې کړي، نو جوړ به شي، مرغانو له ونې پاڼې ورېژولي او يوه پاڼه راغله او د خنکار په خوله کې پرېوته هغه هم د پاڼې اوبه تېرې کړې روغ رمت شو او راپورته شو چې گوري مسلم نشته، د هغه په تلاش پسې د غونډۍ سرته وخت چې گوري هلته هم د پاچا موندنې لپاره باز خوشې شوي دي. خنکار هم ورغي د مسلم په شان باز درې ځلي دده پر سر کيناست او خلکو هم دی د خپل نوي پاچا په حيث قبول کړ. خير دغه دي وختونه تېرېږي مسلم خان په يوه ځای کې پاچا دی او خنکار په بل ځای کې. د مسلم خان او زامن دي او د خنکار هر واري لوني پيدا کېږي او د پيدا کېدو سره يې سم وژني اخره د اووم ځل لپاره د خنکار لور پيدا شوه داخل يې بنځې لور خپلې يوي وينځې ته ورکړه چې پالنه يې پتیه وکړي او خرچه يې ورکوله، شپې او ورځې تېرېږي وختونه تېرېږي شماليه پېغله شوه او داسې بنکلي ده چې سترگې نه پرې روڼېږي، وينځې

یې ومور ته وویل چې دغه ده نو شمایله نوره پېغله شوه او همدلته اوسپړې خو داسې نه وي چې پلار یې راخبر شي او یا ناخبره له دې سره ناروا شروع کړي بیا به نو څنگه کېږي. د شمایلې مور شمایله راوغوښته او کورته یې راوبلله. شمایله بام ته وختله سیل کوي چې دهغه خوا خنکار راغی اوسترگې یې پرې ولگېدې او پرې مین شو، خو بنځې یې ټوله کیسه ورته وکړه چې داسې او داسې ... داستا لور ده

خنکار هم د اړېکړه وکړه چې دا د وژلو نه ده خو مېړه ته به یې په شرایطو ورکوم او چا چې شرایط پوره نه کړل سر به یې غوڅوم .. خلکو ته د شمایلې د بنایست او ازې رسي او په شرطونو کې پاتې راځي او سرونه یې غوڅیږي. هلته دغه او ازې د مسلم شپږو ځوانانو زامنو ته هم ورسېدلې او هغوی هم بې دیدنه عاشقان کېږي او د شرطونو لپاره راځي .

پاچا ته وايي چې شرطونه دې کوم دي؟ هغه ورته وايي چې بنایسته زلمي یاست مه کوی دوی یې نه ورسره مني، نو وروسته شرطونه ورته وړاندې کېږي چې په لاندې ډول دي:

۱. د اوسپنې کونده به د لرگۍ په تېر ماتوی
۲. د شمایلې ژېړه غوا به لوشی
۳. لوشل شوي شیدې به په زینو کې څلور واړه پورته او کښته کوی
۴. په کلا کې به د شمایلې خونه او ځای پیدا کوی
۵. په یوه خونه کې چې نیمایي له غنمو او شگو گډه ده سره جلا کوی.

۶. د پاچا له زمري سره به خپل زمري جنگوی.

خو که چېرې مو له پورته شرايطو نه يو هم پوره نه کړ نو سر به مو پرې کېږي.

دا دي وروره يو يو ځوان ورمخته کېږي او په اول شرط کې ناکامېږي او جلاد يې سر غوڅوي، شپږ سره ورونه وژل کېږي. مسلم خپل اوم او روستی زوی چې جلالت نومېږي په حال نه خبروي او وخت تېرېږي جلالت لا ماشوم دی په کوڅه کې د يوه کور له ماشوم سره بجلي کوي او هغه ماشوم بجلي ورڅخه گتېي او جلالت په زوره بجلي واپس ورڅخه اخلي او ماشوم په ژړا کورته راځي او مور يې بېرته راضي کوي، خو د جلالت هر وخت دغه کار دی يوه ورځ د ماشوم مور په تنگه شوه او خپل زوی ته وايي چې که جلالت ووهلې نو ورته ووايه چې که دومره نريې نو ورشه هغه د خپلو ورونو غچ دې واخله، سبا بيا جلالت بجلي بايلي او له ماشوم څخه يې په زوره اخلي خو ماشوم ورته د مور څخه زده ځواب جلالت ته ورکوي او هغه هک پک کېږي چې زما ورونه بيا چېرې وو او چا ووژل.

جلالت کورته راځي او خپله مور مجبوروي چې حقيقت ورته ووايي هغه بلاخره ورته ټول حقيقت وړاندې کوي، دی له کوره راوځي او ځي د خنکار بنار ته، پر لاره يو ملنگ ويني او هغه ته خپله ټوله کيسه کوي او هغه ورته وايي چې تا له موراو پلار څخه اجازه اخيستي ده هغه ورته وويل چې نه! ملنگ ورته وويل چې ته بايد اجازه واخلي جلالت بېرته کورته راغی او د مور او پلار څخه يې رخصت واخيست. ملنگ ورته يو ليک ورکړ چې د خنکار ملا

زما شاگرد دی هغه ته ورسه او دغه لیک ورکړه، دی ورته بنه کوي او لیک را اخلي په لاره کې ځنگل دی او راځي چې گوري يوه زمري په يو دام کې نښتې ده او ځان نسي خلاصولای او فرياد کوي جلالت ورځي او ورته وايي چې زه تا خلاصوم ولې ته به هم ژمنه کوي چې مابه نه خورې هغه ژمنه ورسره کوي. کله چې جلالت دا ازادوي پر پښه يې زور راځي او چغې کوي چې له دې سره سم يې پښه ازادېږي ولې نور زمريان راځي جلالت وارخطا کېږي دا ورته وايي چې مه وارخطا کېږه زه ددوی ټولو مشره يم. وروسته زمريان جلالت ته د هر راز همکارۍ تهرېږي او خپل يو وېښته ورکوي چې د خطر پرمهال يې ومړه مور به ځان درته رارسوو. خیر جلالت را رهي شي ځي ځي چې يوه کلي ته رانږدې کېږي هلته گوري چې يوه بزگر پر خپلې ځمکې اوبه ايله کړي دي خو يو کورد يا برخه کې د مېرېانو غار دی او هغه ټول بربادې سره مخ دي جلالت له بزگر سره خبري کوي او هغه پيسې ورکوي چې دا ځای پر ما خرڅ کړه او دا ځای رانيسې او مېرېان هم خوشحالېږي او له ده نه مننه کوي او د مشکل په صورت کې ورته خپل يو وېښته ورکوي چې تاو يې کړي مور به درته حاضر شو. خیر جلالت راځي د ځنکار ځای ته او هلته د ملنگ له شاگرد سره اړوي څه وخت چې تېرشو جلالت يو داسې زمري جوړوي چې په نس کې يې انسان پتېدلای شي البته له باندي طرفه سمدم د زمري غوندي شکل لري. له ملا څخه هيله کوي چې ما وپاچا ته بوځي او ورته ووايي چې دا داسې زمري دی چې بازي هم کوي او بنه ساعت تېري پرې کيږي، خو پس له څو هفتو مې بيرته له پاچا نه راوړه کورته ..

ملاهم زمري کوم چې جلالت يې په نس کې پټ دی راوړي پاچا يې
خوښوي او ساعت يې پرې تېر دی. دا خبره تر شمایلې رسي چې له
پلاره سره يې داسې فرعي زمري دی چې بازي هم کوي، دا وپلار
ته نفر ور لېږي چې دا زمري موږ ته هم راواستوه چې ساعت پرې تېر
کړو هغه هم زمري د شمایلې کورته رالېږي، چې شمایلې ته يې
بيايي زمري بازي ورته وکړه دا د شمایلې مجلسيانې څوک پرې
سپرېږي څوک يې تر لکۍ کشوي تر نيمو شپو يې ساتېږي کاوه.
وروسته ټولې سترې شوې راغلي ډوډۍ يې و خورې بيدې شوې
زمري يې و تره. چې ټولې بيدې شوې شمایلې هم بيدې شوه جلالت
خان د زمري څخه راوويست راغی د شمایلې پالنگ ته د شمایلې د
پالنگ سره چراغان لگېږي جلالت خان يې د سر چراغ وپنسوته او د
پنبو چراغ يې و سرته کېښود خپلې گوتې يې ددې پر گوته کړې او
ددې گوته يې په خپله گوته کړله. ددې دسمال يې ځنې واخيست
خپل دسمال يې ورپرېښود نو بېرته زمري کې ننوت.

شمایلې چې سهار را وپښه شوله اريانی واخيستله چې همدا څه
نقل دی دا سړی د کمې خوا راغلی ولې دا گوتمی خود نارينه دي
نويې نارو وکړه

که کرار دی نن زما زرگی کرار دی

تاسې کېنئ سهېلو دا په لاس گوتمه زما ده که د يار ده

خير سهېلی هم اريانی واخيستلې خودغه ورځ يې په چورت تېره
کړه رڼ يې ونه کړ بيا يې په هغه زمري بازي کولې، بيا ما بنام شو
بيا بيدې شوه جلالت خان بيا له زمري څخه راووت شمایلې ته راغی

خودا واريې مچه ځنې واخيسته بېرته په زمري ننوت دا چې
راوېننه شوله مخ يې لوند دی دوباره يې نارو وکړه
که کرار دی نن زما شوی کرار دی

تاسې کښې سهيلو چې پرمخ مې د خونې زمري پرهاردی
خو شمایلې پوه شوه چې په زمري کې علت دی خو رغ يې ونه کړ
خپلې سهيلې يې رختصې کړې او وينځه يې د خپلې خونې دباندي
ودروله چې څوک راپرې نږدي. شمایلې ځان پر خوب واچاوه په
زمري يې نارو کړه:

که کرار دی نن زما زړه ناکرار دی

ته را اوزه د زمريه که غوبه يې که چميار يې زما يار دی
جالات چې دا اواز واورېده فکر يې وکړ چې څوک نشته او
شمایلې پېغور ورکړ نو ده پرې نارو کړه:

نه غوبه يم نه چميار يم لويه خدايه

بنايسته جالات مې نوم مسلم مې پلار دی

نو جالات له زمري څخه راووت سره غېږ په غېږ شو سره کېناستل
جالات ورته ويل څنگه به شي دا شرطونه زه به پرځای کړم .. شمایلې
د شرطونو جوابونه ور وښودل چې اول شرط داسې حل کړه چې
دغه زما د پېکي تار واخله او د اوسپنې پر کوندي يې وتره او په تبر
يې وواهه ماتېږي. بل شرط دغه زما د شمال به ورته وښوروي نو به
غوا ډرته ودرېږي وبه يې لوشې. درېيم دغه زما گوته به د هغې
غوا په شيدو کې ووهې هغه به پوه شي بام ته به يې په تاخت
وڅېږوي. څلورم زما د ځای لار زما د پلار تر تخت لاندې ده، دی به
ترلاس ونيسي چېک به يې ولاړ کړې ته به راشې او هغه دوه نور
شرطونه مې نه دي زده، ده ورته وويل هغه زما زده دي چاره به يې

و کرم. سهار شو ملا پاچاته راغی چې زما زمري راکه بسته نور به
دي سات پرې تېرکړی وي. پاچا هم زمري ملاته ورکړ.
ملا زمري کورته راوست او جلات ورڅخه راووت، جلات درېشي
وکړه او پاچا ته راغی چې شرطونه. شرطونه يې ورته وړاندې کړل
جلات خان لومړي څلور شرطونه د شمالي په لارښونه حل کړل،
وختې چې پنځم شرط يې په ځای کوه نوراغی د شپې په هغه
غنمو او شگو خونه کې يې هغه مېرې برېت يې وموړې يوگړې چې
وشوه هغه مېرېان چې د بزگره يې خلاص کړي وو ټول را حاضر شول
ويل خدمت! جلات خان حکم پرې وکړ چې ترسهاره پورې به دغه
شگې او غنم سره داسې جلا کوی چې يوه دانه سره گډه نه شي
مېرېانو هم دا کار صفا وکړ او دا شرط يې هم وگاتېه، شپږم شرط
بيا پاچا زمري راوست چې د جلات له زمري سره يې وجنگوي نو
جلات د زمرو برېت لمس کړ او يوغت زمري يې راويستی د پاچا
زمري يې ورمات کړ او دا شرط يې هم وگاتېه او شماليه يې په نره
توره وگتله.

نو پاچا هم شماليه و جلات ته ورکړه پاچاه فکر وکړ چې دغه ټول
کار د ملا د زمري له لاسه خراب شو نو د هغه د وژلو امر يې وکړ
کله يې چې ملا د اعدام لپاره بيوه نو ملا پر جلات ناره وکړه:

جلات خانه وروره ولي دي موږ هېر کړو

جلات خانه: لاس ترلي يې تر تاتېر کړو

نو جلات خان خنکار پاچا څخه د اوو ورځو پاچاهې يې وغوښتله
هغه ورکړه نو يې ملا خپل وزير کړ او خنکار يې په دوو سترگو
روند کړ. کيسه ولاړه پورته زه ولاړم کورته.

بريالی علي خېل- د پښتو خانگي د لومړي ټولگي محصل

د پښتو لرغونې دورې د شاعرۍ عامې ځانگړنې

ددې دورې اثار د خپلو ځانگړو
خصوصياتو له امله دغه لاندې ارزښتونه
لرلای شي:

۱- د پښتو کوم اثار چې په لومړۍ ادبي
دورې پورې اړه لري د کمیت له پلوه ډېر نه
دي او د هر شاعر او لیکوال محدودې شعري

نمونې تر موږ رارسېدلې دي. ددې دورې د ډېرو شاعرانو او
لیکوالو د کتابونو نومونه موږ ته ښکاره دي، خو زیاتره دا کتابونه
او ډېوانونه اوس ورک دي. د پښتو د لومړۍ دورې په اثارو کې
یوازې د سلیمان ماکو د تذکرة الاولیا د بشپړ کتاب ځینې برخې
موږ ته رسېدلې دي، په عمومي ډول د پښتو د ادبي تاریخ د لومړۍ
دورې اثار متفرق اثار دي.

۲- که څه هم د پښتو د لومړۍ دورې اثار د کمیت له پلوه لږ دي،
خو د کیفیت له پلوه ځینې دغه ډول اثار ډېر لوړ ارزښتونه کېدلای
شي. د غوري دورې قصیدې، د شیخ متي مناجات، د اکبر
زمینداوري اشعار، د شیخ تیمن، شیخ بستان بدلي او هم د علي
سرور او شیخ محمد صالح الکوزي غزلې د خپلو فکري ارزښتونو

ترخنگ لوړه هنري مایه هم لري، ددې دورې ځینې نور اشعار که څه هم ساده دي، خو په سادگۍ کې یوه ابتدایي ښکلا هم ورسره مله ده، ددې دورې ځینې اثار تش نظمو نه دي، چې ناظم نېغ په نېغه خپل هدف په منظومو او وچو الفاظو کې بیان کړی دی.

۳- ددې دورې اثار سره له دې چې په کمي لحاظ لږ دي، خو له دغو لږو اثارو هم موږ په شکلي او موضوعي لحاظ د انکشاف څرک ایستلای شو.

الف- ددې مهال اثار موږ ته رانښيي چې ددې دورې ادبي پدیدې پر یوه حال ولاړې نه دي او نه یو ډول شعري انواع موږ په دې اثارو کې گورو، بلکې په دې دوره کې پښتو شاعري پر خپلو عنعنه یي ملي اوزانو سربېره په درېیمه هجري پېړۍ کې قطعاً بیا په پرله پسې پېړیو کې قصیده ورپسې غزل او مثنوي چې د شرقي شاعرۍ عمده شعري ډولونه دي، خپل کړل. د پښتو د ولسي شاعرۍ له ژانرونو څخه چاربيتې او بدلې هم په همدې دوره کې خپله بڼه خپله کړې ده او د پښتو د لرغونو سندرو او شعري انواعو ځای یې نیولی دی.

ج- د شعر ځینې ځانگړي معنوي ډولونه، لکه ویاړنه (فخریه)، ساقی نامه او حکایتي اثار هم په همدې دوره کې په پښتو شعر کې ځان څرگندوي. د امیر کروړ سوري ویاړنه، د زرغون خان نورزي ساقی نامه او د دوست محمد کاکړ د غرغښت نامې ځینې حکایات ددې دورې د شعر د معنوي اقسامو ډېرې بڼې نمونې دي. د امیر کروړ ویاړنه او د زرغون خان ساقی نامه د خپل جوړښت ادبي قوت او شعري ځانگړنو له امله د پښتو ادبي تاریخ په

وروستيو دورو کې هم بل ساری نه لري، دا ډول اشعار موږ وروسته هم لرو، خو کوم قوت او شور چې د امير کروړ او زرغون خان په وياړنه او ساقي نامه کې شته په وروستيو دې ته ورته اشارو کې نه ليدل کېږي.

د - پښتو ادبي پديدې او پښتو اثار په دې دوره کې مجرد نه دي راپيدا شوي، بلکې د سيمې له ژبو او ادبياتو سره په ارتباط کې يې وده موندلې ده. د درېيمې هجري پېړۍ په دوران کې له عربي ژبې څخه پښتو ته ژباړه پيل شوه او د ابن خلد شعر ابو محمد هاشم په پښتو نظم ترجمه کړ او بيا را وروسته له فارسي ادب سره د پښتو ادبياتو نږدې اړيکې پاتې شوې دي. پښتو ادبياتو په دې دوره کې ځينې معنوي ارزښتونه له فارسي ادب څخه خپل کړي دي، دا خبره طبيعي هم ده، ځکه فارسي دغه مهال په منطقه کې مسلطه فرهنگي ژبه وه، ډېر شاعران او فرهنگي اثار يې درلودل، نو ددغسې يوې ژبې اثرات د منطقي پر نورو ژبو حتمي دي. له فارسي اثارو نه پښتو ته ترجمه هم دغه مهال پيل شوې ده، د لسمې هجري پېړۍ په لومړيو کلونو کې يوې پښتنې مېرمنې د سعدي بوستان په پښتو نظم واراوه.

ه- ددې دورې متفرق اثار د سيمې په لحاظ هم په يوه ځای کې نه دي ايجاد شوي، بلکې له غوره نيولې ان د هندوستان تر سيمو پورې پرتو ځمکو کې ايجاد شوي دي او دا خبره پر دې دلالت کوي چې پښتانه دا وخت د غور او سليمان پر غرو سربېره د افغانستان او (روه) او هندوستان په لتو کې خپاره وو.

۴- په دې دوره کې موږ ځينې داسې متفرق اثار هم لرو چې د دربارونو له خوا ورتنه د توجه او پالنې څرک هم ځنې ايستلای شو، لکه د غور د شاهانو په دربارونو کې د شاعرانو موجوديت او د

دوی اثار او دغه راز د هندوستان د افغان پاچا سلطان بهلول لودي دربار هم لږ و ډېر دغه ډول خصوصيات درلودل.

ددې دورې کوم اثار چې زموږ په واک کې دي زياتره د پښتو دوو لرغونو تذکرو؛ پتې خزانې او تذکرة الاوليا خوندي کړي دي، د ځينو لکه تايمني او اکبر زمينداوري اثار په متفرق ډول ترلاسه شوي دي، دغه اثار د منبع پېژندنې له پلوه کومه خلا نه لري او له کره او باوري اسنادو څخه گڼل کېږي.

۸- دغه لاسته راغلي اثار د ژبې د لغاتو، ترکيبونو او نورو گرامري ژبنيو خصوصياتو او له نورو ژبو سره د امېزش يو سيستماتيک تحول په لاس راکوي، ددې دورې لومړني اثار تر زياته حده د پښتو خپل زاړه لغات او ترکيبونه لري، خو په وروستيو پېړيو کې له نورو ژبو په خاص ډول فارسي او عربي سره نږدېوالي ښيي.

د پښتو د ادبي تاريخ لومړۍ دوره د پورتنيو خصوصياتو په لرلو سره پايله رسېږي او پښتو ادبيات له نورو تمايلاتو او نويو فکري ارزښتونو او تازه ادبي جريانونو سره يوې پرمختللي بلې دورې ته داخلېږي.

يادونه: په دې ليکنه کې د پښتو ادبياتو لرغونې او منځنۍ دوره، د ښاغلي سرمحقق زلمي هېوادم ل له اثر څخه زياته گټه اخيستل شوې ده.

سونيا سعیدی- د پښتو خانگې د لومړي ټولگي محصله

پښتو ادب کې متلونه

متلونه دوه ډولونه لري:

۱- منشور متلونه

۲- منظوم متلونه

چې بیا هره برخه یې پر څو برخو وېشل کېږي.

منشور متلونه:

متلونه هغه لنډې، خو پخې تللې او کوتلې جملې دي، چې په ډېره خوږه او اغېزمنه بڼه په کې لوی لوی مفاهیم ځای شوي وي او ډېره ژوره مانا لري.

متلونه د یوې ټولني او ولس د خلکو د زرگونو کلونو تجربو نتیجه او انځور دی، چې د دوی د عقل او منطق ښکارندويي کوي. د متل د کلمې د لغوي تحلیل په هکله ځینې پوهان په دې عقیده دي، چې متل د عربي ژبې د کلمې د مثال او مثل مفغن شکل دی. منشور متلونه هم د منظومو متلونو په څېر ځانگړی اهنګ د ادا طرز، خوږه او پسته ژبه او د الفاظو د جوړښت او ترکیب له مخې ادبي او هنري ښکلا لري، د ژوند تجربې په کې له یو نسل څخه بل ته په اغېزمنه توګه لېږدي او انتقالېږي. دا له پند او حکمت څخه ډکې خبرې چې د وینا د ټینګښت لپاره ویل کېږي یو بشپړ مبتدا

او خبر لري، منشور متلونه د شمېر له مخې د منظومو متلونو په
پرتله خو ځله ډېر دي او بېلابېلې بڼې لري:
کيسه يې متلونه: چې يوې کيسې يا يوې پېښې ته اشاره په
کې شوې وي.
عادي متلونه: چې د عام ولس فلسفي افکار او ژور مطالب په
کې بيان شوي وي، لکه:
د بڼې غوښې بڼه بنسوروا وي
د ژمي په توده او د دښمن په خوږه مه غولپږه
وگتیه فيل وخوره
د منشور و متلونو يو څو نمونې:
اوبڼ چې لږه، مهار يې زه څه کوم
اوبڼ که غټ دی د شيدو تمه ترې مه کوه
پنځه گوتې سره برابري نه دي
تر بې عقل دوست هوښيار دښمن بڼه دی
له مزده يې شکرانه ډېره شوه
ترخه خوره خو ترخه مه وايه
د مړو به لاسه بنادي وي
د مجبور يو نوم صبر دی
د مړو پرده خدای کوي
بد زوی نه زوی
بد بوټی بلا هم نه وهي

منظوم متلونه:

منظوم متلونه هغه متلونه دي، چې د شعر او نظم غوندي وزن او قافيه ولري او دا متلونه د نظم په شان ځانگړي اهننگ، د ادا طرز، پخه، خوږه او پسته ژبه او د الفاظو جوړښت او تركيب له مخې ادبي او هنري ښکلا ولري.

لومړی دلته يو څو منظوم متلونه راوړو:

د لرې دې ليدی نه شم د نږدې درته کتی نه شم.

د کور غم د گور غم

د ښکار غوښې د ځان غوښې

متل د پښتو فولکلوري ادب د يوې ارزښتمنې برخې په توگه:

چې اور يې بل شي خدای يې مل شي

چې بد کوي کارونه، هغه بد ويني خوبونه

چې بې قامه شي، بې مقامه شي

چې پردي کور ته يې تمه شي، يو من غوښه يې کمه شي

چې په ځان کې يې ويني، په جهان کې يې ويني

چې پير وي فقير وي

چې چم لري چمتو دی، چې چم نه لري هندو دی

چې سم د چا ويل شي، په هر چا يې منل شي

چې د دوو ښځو څښتن وي، سخت به يې ځنکدن وي

چې ډب نه وي ادب نه وي

چې دې زده کړه په طفلی، هېر به يې نه کړې تر پيری،

چې زور تېر شي، عقل هېر شي

چې سر و مال ترې جار کړې، نو هر سرې به يار کړې

چې سبا شي غم پيدا شي، چې بېگناه شي غم پنا شي
چې گل کړي گل به رېبې
چې لاس په خوشيو نه شي، خوله به په غور و نه شي
چې مېلمه شي، اسوده شي
چې مېرونه وي، هلته کورونه وي
چې مشريې قمبر وي، اختريې مازيگر وي
چې مړ شو، هغه پر شو
چې مړي لري مېلمه خه دي، چې ايمان لري مرگي خه دي
چې لوی غايي کوچني ترايي
چې مور لري ادکه، په صفت به يې واده که
چې دا ملا کيسې لري، ما به غونډې ورپسې لري
چې توري چلېږي، وينې بهېږي
ابا په کور نه شته، له ادې ډار نه شته
ارمان به کړي هلکه، بيا به نه مومي ادکه
اسمان چې گرزېږي، هومره نه ورېږي
اسمان چې ولاړ وي، لات به مردار وي
اس يې په خره بار کړ، خريې پرې مردار کړ
اسان يې په سووگتې، مېرونه يې په خولو گتې
اصيل خطا نه لري، کم اصل وفا نه لري
امير چې ظلم کار وي، اور بل په ټول ديار وي
اوبه په اوبو شيدې په شيدو
اوبن دې هونبنيار کړ، نو دې په لار کړ
اوگره چې سرېږي، بلا پرې لگېږي

اول سلام پسي کلام
اول خان پسي جهان
اول زده کره، بيا کوزده کره
اول نام پسي کلام
بابا ويل، ادې منل
بابا گيلې کوي، ادې پېرې کوي
بخشش په لک، حساب په کک
بد به دې په زړه کرېم، سلام به دې په خوله کرېم
بد عادت چې زورور شي، عقل مرور شي
بده ماينه پرېبنودل کېږي، بد کښت نه پرېبنودل کېږي
بر يې شته، برکت يې نه شته
بنده اريان، خدای مهربان
بې ډوډۍ اوسې، بې کوره مه اوسې
بې زحمته راحت نه شته
بې عقل جمال خونبوي، عاقل کمال خونبوي
پاک اوسه، بې پاک اوسه
بردی خردی، په شاه زورور دی
پک نه په سرتار لري، نه په چا کار لري
پلار يې گټي، زوی يې خټي
په اوږي يې گټه، په ژمي يې خټه
په خوله صاف، په زړه خلاف
په رنگ بنايسته، په عمل خوار خسته
په زړه هونبیار، په خوله بې کار

په عمر کشر په عقل مشر
په لاس کار، په زړه یار
په مسجد کې لمونځ او کتاب، په چوک کې چلم او رباب
څنگ چې دې کور دی، هسې یې زړه تور دی
څوک چې دې طلب کار وي، هغه به دې یار وي
څوک مه وهه په گوته، تا به نه وهي په لویه
خپل عمل د لازې مل
خوار خدای کړې، نو دوس چا کړې
دروغجن، هېرجن
د پلار گټه د امبار گټه، د زوی گټه د زړه غوټه
د سر نه چې تېر شي، قلندر شي
د کور گټه، د لاهور گټه
دوه سره وروڼه، هغه سره تربوره
دولت دې د ځان دی، عزت دې په جهان دی
دوست به دې وژروي، د بنمن به دې وځنډوي
ډوډی که د بل وه، نس خو دې خپل و
زامن خواړه دي، غشي یې کاره دي
سخت ساعت، یو ساعت
عاشق سر نه لري، غم لښکر نه لري
عقل چې یې کم وي، پر کور به یې تل غم وي
عقل عقلمندي غواړي، هنر هنرمندي غواړي
کار اسان دی، پیل یې گران دی
غل هم وایي خدایه، مل هم وایي خدایه

کار د بابا، خوراک د لالا
کام کام ته ځي اوبه خپل مقام ته ځي
که یار نادان وي، نو کار گران وي
لکه ځان هسې یې جهان
له ما پیدا شو، راته بلا شو
مور و پلار چې زاړه شي، که شکر و لاخواره شي
مه کوه په چا، چې وبه شي پر تا
ناسته بنځه کار کوي، ولاړه بنځه څار کوي
نن پر ما، سبا پر تا
ورانول اسان دي، خو جوړول ډېر گران دي
ورور چې سپور شي، د خپل کور شي
هر چېرې چې خورې، هلته به مری
هر څوک چې وزگار شي، یا غل شي یا بیمار شي
یا د خدای قدرت دی، یا د مېرو غیرت دی.

ضياء الحق ضياء- د پښتو څانگې د لومړي ټولگي محصل

د پښتو لرغونې دورې ادبي شخصیتونه

څرنگه چې د محترم استاد اسمعيل يون له خوا ماته د پښتو د لرغونې دورې د ادبي شخصیتونو په باره کې مقاله راکړل شوې وه، نو ما هم کونښن وکړ چې مقاله د پښتو د لرغونې دورې د ادبي شخصیتونو په اړه وليکم، څنگه چې د پښتو ژبې لومړی لاس ته

راغلی شعر د (۱۳۹ هـ.ق) حدودو کې ويل شوی دی، نو له همدې ځايه د پښتو لرغونې ادبي دوره شروع کېږي او په زرم هـ.ق کال پای ته رسېږي، نو ما هم د (۱۳۹ هـ.ق) کال په شمول او له دې څخه راپدېخوا تر (۱۰۰۰) کاله پورې چې کوم شاعران او د نثر ليکونکي تېر شوي دي د دوی نومونه د شعر يو بيت او يو څو کرښې نثر د خپل وس مطابق د خپلې مقالې د بنکلا لپاره دلته راوړم:

۱- د پښتو د لرغونې ادبي دورې لومړی ادبي شخصیت چې تر موږ يې لومړی شعر رارسېدلی، اميرو کروړ دی چې د امير پولاد سوري زوی دی، پر (۱۳۹ هـ.ق) کال په غور کې امير شو او پر ۱۵۴ هـ.ق کال د فوشنج په جنگ کې مړ شو او جهان پهلوان هم ورته ويل کېده. موږه ته راپاتې شعر چې محتوا يې فورم يې وياړنه

ده، پټې خزاني د تاريخ سوري په حواله خوندي كړې دي، چې يو بند يې دلته د بېلگې په توگه راوړم:

زه يم زمري په دې نړۍ له ما اتل نسته
په هند و سند و پرتخار او پركابل نسته
له ما اتل نسته بل په زابل نسته

۲- ابو محمد هاشم ابن زيد سرواني البستي د پښتو د لرغونې دورې ادبي شخصيت دی. د پټې خزاني له ليکنې ښکاري چې سرواني په پښتو ژبه کې يو کتاب ليکلی دی، چې د (سالو وږمه) نومېږي، د سالو وږمې د کتاب يوازې نوم موږ ته پاتې دی او کتاب موليدلی نه دی او هم لومړی ژباړن دی چې له عربي څخه يې پښتو ته يو شعر راژباړلی. دلته يې د همدې ژباړل شوي شعر يو بيت راوړم:

ژبه هم ښه وينا کاندې چې يې وينه
د خاوند په لاس که زراو درهمونه

۳- شيخ رضي لودي او شيخ نصر لودي دوی دواړه د پښتو د لرغونې دورې ادبي شخصيتونه دي، چې د يو او بل په مقابل کې يې شعرونه ويلې دي، پټې خزاني د خپلو قوي اسنادو په مټ د دغو دوو تنو مشرانو اشعار موږ ته سپارلي، چې دلته يې د نمونې په توگه راوړم:

د شيخ رضي لودي شعر يو بيت:

د الحاد په لور دې تړپل
گروه دې زموږ وگوراه

د نصر لودي شعر يو بيت:

د الحاد په تور تورن سوم

زه لرغون خو ملحد نه يم

۴- بېټ نیکه هم د پښتو ادب ادبي څېره ده چې په تاریخ کې یې نوم بېټنی او بټن هم راغلی دی. سلیمان ماکو په خپله تذکره کې د بېټ نیکه د مناجاتو یو ټوټه هم راوړې ده چې زه یې دلته یوازې یو بیت راوړم، چې د بېټ نیکه پر شاعری دلالت کوي.

لویه خدایه لویه خدایه

ستا په مینه په هرځایه

۵- اسمعیل هم د پښتو د لرغونې دورې ادبي شخصیت دی. د اسمعیل په اړه د پښتو مورخینو او اسماع الرجال خاوندان لیکي چې اسمعیل د بېټ نیکه زوی او د خپل تره سرېن په کور کې لوی شوی دی، نو ځکه په سرېني مشهور دی او شعريې مور ته د سلیمان ماکو د تذکرې په واسطه رارسېدلې دی، زه یې دلته یو بیت د بېلګې په توګه راوړم:

تېښته وکره له ابلیسه

چې ابلیس لعین ښکاره شي

پټه خزانه هم د اسمعیل په باره کې زیاتوي چې یو وخت اسمعیل، خرنسبون او بېټ نیکه د کسې غره پر سر مخامخ ناست وو چې خرنسبون له پلار او تره څخه رخصت شو، نو اسمعیل نیکه داسې نارو وکره:

که یون دی یون دی مخ کې بېلتون دی

له کسې غره څخه ځي خرنسبون دی

۶- خرنېبون هم د پښتو د لرغوني ادب ادبي څېره ده، د اسمعيل سرېبن زوی او د بېټه نيکه وراره و، د پټې خزانې ليکوال هغه داستان رانقلوي چې مخکې د اسمعيل په باره کې ذکر شو، نو خرنېبون د اسمعيل د نارې په مقابل کې يوه څلوريزه وويله، خو زه يې دلته يو بيت راوړم:

بېلتانه نار ه مې وسوه په کور باندي

نه پوهېږم چې به څه وي پېښ په وړاندي

۷- د پښتو د لرغوني ادب ادبي گل شيخ اسعد سوري درېپېژنم چې د محمد زوی او د امير محمد سوري د دربار شاعر و او د دې ترڅنگ د پښتو ژبې قصيده ويونکی شاعر هم و، زه يې دلته د قصيدې يو بيت رانقلوم:

د فلک له چارو څه وکړم کوکار

ز مولوي هر گل چې خاندي به بهار

۸- شيخ تيمن کاکړ د پښتو د لرغوني دورې ادبي شخصيت د محمد هوتک په حواله راځي چې وايي زما پلار داود خان په «بستان الاوليا» کې دغه لاندې شعر لوستلی او ما له خپل پلار څخه اورېدلی دی، زه يې دلته يو بيت راوړم:

گهيځ رڼا د لمر خپره سوه

زما پر کور د وير نار ه سوه

۹- ښکارندوی غوري هم د پښتو د لرغوني ادب سينگار وونکی بلل کېږي او د پښتو پخوانی قصيده ويونکی شاعر هم و. ښکارندوی به تل د غور له سلاطينو «شهاب الدين محمد سام شبناني غياث الدين» سره په جگړو او جنگي سفرونو کې ملگری

و. زه يې دلته د قصيدې يو بيت راوړم چې د بنکارندوی د شاعری
بنکارندويي کوي:

د پسرلي بنکلونکي بيا کره سينگارونه

بيا يې ولونل په غرونو کې لالونه

۱۰- خليل خان نیازی د پښتو د لرغوني ادب د شاعرانو په کتار
کې راځي چې د سلطان بهلول لودي د دربار شاعر هم دی، رباعي
ليکونکی هم دی. پتې خزاني دده يوه رباعي راوړېده چې د سلطان
بهلول لودي په دربار کې يې ويلې ده، زه يې دلته کت مټ راوړم:

خړې وريزې ژارې له پاسه

کويله رغ کا بېلتون له لاسه

يه هغه لوني گوهر په خول ستا

دا مرجبا که ستا زموږ مواسه

۱۱- زرغون خان نورزی د پښتو د لرغوني دورې ادبي شخصیت
دی. زرغون خان د نورزیو په قبيله کې يو لوی اديب سړی تېر شوی
دی، چې يو دېوان هم لري. دوست محمد کاکړ يې دېوان کتلی دی
چې (۳۰۰) پاڼې يې درلودلې او په خپل کتاب «غرغښت نامه» کې
يې د هغه له دېوانه «مثنوي» رانقل کړې ده چې د پتې خزاني
مولف هم د هغه له کتاب څخه راخيستې ده. زه يې دلته يو بيت
راوړم چې ساقي نامه سرليک لري:

ساقی پاڅه پيال له راکړه

مرور يار مې پخلا کړه

۱۲- زرغونه کاکړ هم د پښتو ادب د لرغوني دورې شخصیتونو
په ليکه کې راځي چې د پښتو د شعر په تاريخ کې لومړنۍ بڼه ده

چې د شاعرانو په صف کې ودرېږي. د پټې خزاني په روایت
زرغونې غزلیات او د اشعارو نور اقسام هم درلودل، خو متاسفانه
کومه نمونه یې نه لرو، خو یو حکایت د زرغونې له بوستانه پاتې
دی، زه یې دلته یو بیت راوړم:

اورېدلي مې قیصه ده

چې د شاتو نه خوږه ده

۱۳- رابعه د پښتو ژبې له بنځینه شاعرانو څخه ده چې د پټې
خزاني مولف رابعه په لنډ ډول داسې معرفي کوي؛ حال ددې
شاعرې ماته نه دی معلوم شوی خو لږ څه چې بنکاره ده هغه داسې
ده چې دا شاعره د کندهار په دوره دوران د محمد بابر بادشاهي کې
یې ژوند کاوه. رابعه د پخوان هم لري، خو متاسفانه ورک دی خو د
محمد طاهر جمریاني له خولې دغه رباعي راانقلوم:

ادم یې مځکې وته راستون کا

په اور د غم یې سوی لرمون کا

دوزخ یې روغ کا پرمخ د مځکې

نوم یې د هغه دلته بېلتون کا

۱۴- مېرمن نېکبخته هم د پښتو د لرغونې دورې له شاعرو
مېرمنو څخه ده. پټه خزانه د (اولیاء افغان) په حواله لیکي چې
نېکبختي یو کتاب د (ارشاد الفقراء) په نامه وکېښ، زه یې دلته یو
بیت راوړم:

د خدای حق ته غاړه کښېږده

نورې نورې وینا پرېږده

۱۵- دوست محمد کاکړ د پښتو د لرغونې دورې ادبي شخصیت دی او د بابر خان کاکړ زوی دی، له خپل پلار څخه ورته ادب په میراث کې پاتې شوی او د خپل پلار ورک شوی کتاب یې دوباره نظم کړی او د (غرغښت نامې) په نوم یې یاد کړ. غرغښت نامه کتاب تر بوستان راوړوسته چې پر پخواني کتاب دی او د هغه لاندې حکایت پتې خزاني رانقل کړی دی:

له نیکانو روایت دی

هسې توگه حکایت دی

۱۶- شیخ محمد صالح الکوزی د پښتو په ادبي دوره کې اهم دور تېر کړی دی. شیخ صالح مورې د پتې خزاني په مرسته پېژنو او شیخ صالح د اشعارو نمونه مورې ته پتې خزاني رارسولې ده، زه یې دلته یو بیت راوړم:

د لیلی د مینې فیض هر سبا وړم

بېهوده منت به ولې د نور چا وړم

۱۸- شیخ متي د پښتو د لرغوني ادب ادبي څېره ده چې د «خدای مینه» په نامه یو کتاب یې هم درلود، خو اوس ورک دی. شیخ متي په پښتو کې لوړ اخلاق او عرفاني شهرت لري او د بابا لقب هم لري، په پښتو کې د شیخ متي کورنۍ په «متي زي» شهرت لري، د پتې خزاني مولف د شیخ متي بابا یوه خوږه منظومه له خپل پلاره اورېدلې او مورې ته یې رانقل کړې ده، زه یې یو بیت دلته راوړم:

پر لویو غرو هم په دښتو کې

په لوی سهار په نیمو شپو کې

۱۹- بابا هوتک د پښتو د لرغونې دورې له ادبي شخصیتونو څخه دی چې هم د عرفان او هم د مشرتوب صفات یې درلودل. د پښتو شعر په ادبي تاریخ کې بابا هوتک لومړی شاعر دی چې د مغولو پر خلاف یې شعر ویلی دی.

په سور غر بل راته نن اور دی

وگره جوړ راته پیغور دی

۲۰- شیخ ملکیار هوتک هم د پښتو د لرغونې دورې یو ادبي شخصیت دی چې د بابا هوتک مشر زوی دی، ادب، توره او مشرتوب یې له پلار څخه په میراث کې رسېدلي دي. پته خزانه د ملکیار هوتک یوه عشقي سندره رانقلوي چې په پښتو اشعارو کې د وزن او مضمون له پلوه ډېر قیمت لري، زه یې د سندرې سروکی دلته راوړم:

ترنک بهېرې ترنک بهېرې غاړې تر غاړې

زما زرگی خو خپل لالی غواړي

۲۱- د پښتو د لرغونې دورې یو بل ادبي گل درېپېژنم چې هغه اکبر زمینداوري دی چې ډېر لږ اشعار یې د زمانې له انقلابه ساتلي پاتې دي، یوازې له خوزرو پاڼو څخه موږ یقین کولی شو چې د ډېوان خاوند و او په شعرو کې یې د لومړي ځل لپاره غزل او مثنوي موږ ته راپاتې ده، زه یې دلته د غزل یو بیت راوړم:

د خپل ځان له حیرانۍ څه ویل کړم

د عشق ویر به تل په خپله پتول کړم

۲۲- سلطان بهلول لودي د پښتو ژبې د لرغونې دورې د شاعرانو په لیکه کې راځي چې متاسفانه نور آثار یې ورک دي او یوازې یوه

رباعي يې د يوې يتيمې مرغلرې په ډول په پټه خزانه کې مومو چې
د خليل خان نيازي د رباعي په مقابل کې يې ويلې ده، هغه داده:
ملک به زرغون کړم په ورکړه راسه
گوره وريځې د داد له پاسه
خول مې د عدل په درو روڼ دی
جهان به زېب مومي زما له لاسه

۲۳- سليمان ماکو د پښتو د لرغونې دورې يو ادبي گل دی او د
پښتو ژبې له پخوانيو ليکوالو او نثر ليکونکو څخه دی، يو کتاب
يې د تذکرة الاوليا په نامه ليکلی دی، خو دا کتاب متاسفانه ورک
دی، خو لومړي اوه مخه يې په کندهار کې د حبيبي صيب لاس ته
ورغلي دي چې ددې نثر لوستل تاسو ته پرېږدم او نمونه يې دلته نه
راوړم.

۲۴- شيخ عيسى مشوانی د پښتو لرغوني ادب ادبي څېره ده
چې د ژوندانه وخت يې پس له (۹۰۰ هـ.ق) څخه ټاکل شوی دی. د
شيخ عيسى احوال د پټې خزاني مولف له مخزن الافغاني څخه نقل
کړي دي او وايي چې دی لوی ولي و، په پښتو، فارسي او هندي
ژبو يې شعرونه هم ويلي دي. پټې خزاني د مخزن الافغاني څخه يو
شعر رانقل کړی چې په لاندې ډول دی:

په خپله کار کړې په خپل انکار کړې
کله بادار يم کله مې خوار کړې

۲۵- احمد لودي د سعيد زوی او د لوديانو له ليکوالو او اديبانو
څخه دی او هم د پښتو د لرغونې دورې ادبي شخصيت دی چې د
اخبار لودي ليکوال هم دی. د پټې خزاني له ذکر څخه دومره نتيجه

اخيستلای شو چې (۲۰۰) هـ خخه وروسته د پښتو نثر د ليکوالو سلسله شروع کېږي او د دغه قرن تر اخره پورې جاري وه، چې کتاب يې تراوسه نه دی موجود، خو د کامران سدوزي تر يوولسمې پېړۍ پورې کتاب موجود و.

۲۶- شيخ کټبه د شيخ متي له کورنۍ خخه دی چې د پښتو د لرغونې دورې يو ادبي شخصيت دی، يو کتاب يې د (لرغوني پښتانه) په نامه ليکلی دی، اوس کتاب نه شته خو يوازې يې مورې ته نوم رارسېدلی دی. نعمت الله هروي د ده د اولاد په باره کې معلومات راکوي او ليکي چې اته زامن يې درلودل.

۲۷- شيخ ملي د پښتو د لرغونې دورې له ادبي شخصيتونو خخه دی چې د (دفتر) په نامه يې د نثر يو کتاب هم ليکلی دی، خو متاسفانه زموږ په لاس کې نه شته، خو خوشال خټک هم ددې کتاب شهرت ته په يوځای کې اشاره کوي.

په سوات کې دي دوه څيزه که جلي دي که خفي

«مخزن» د دروېزه دي يا ((دفتر)) د شيخ ملي

۲۸- شيخ علي سرور لودي هم د لرغونې دورې يو ادبي شخصيت دی. استاد حبيبي وايي دی د هند د ملتان په (گمرو) نومي ځای کې اوسېده، نعمت الله هروي يې په مخزن افغان کې ياد ليکلي دي.

محبت پياله مې نوش کړه په مجاز کې

د حق نور وينم په سترگو د اياز کې

۲۹- شيخ بستان بربخ: پلار يې محمد اکرم نومېده له بربخانو خخه و، په ځوانۍ کې هندوستان ته ولاړ او دغه هېواد سامانه

نومي ځای کې اوسېده. د بستان الاوليا په نامه يې يو کتاب هم ليکلی دی.

۳۰- کجوخان رانيزی: راروتې د پښتو ډکشنری په مقدمه کې ليکلي، چې ما سره د خان کجو رانيزي يو پښتو تاريخ شته چې په هغه کې يې د پښتو تاريخي حوادث ليکلي دي. د خان کجو کتاب مور نه دی ليدلای خو دومره ويلی شو چې د شيخ ملي په څېر يو قانوني کتاب يې ليکلی دی خو اوس متاسفانه ورک دی، کېدی شي د لندن په موزيمونو کې پيدا شي، ځکه چې د راروتې راټول شوي کتابونه تراوسه نه دي ضايع شوي.

۳۱- بابرخان د پښتو يو شاعر هم دی چې د تذکره غرغښت په نوم يې يو کتاب په شعر کې ليکلی دی او د بابرخان له وفات سره سم ضايع شو.

۳۲- شيخ قاسم هم د پښتو ژبې ادبي شخصيت دی چې مور يې بي بي نېکبخته نومېده، شيخ قاسم د خپل ژوند پر يو وخت په شيخ قاسم سليمان مشهور شو او د تذکره الاوليا په نامه يې يو کتاب وليکه چې اوس ورک دی.

۳۳- الله يار چې د ژوندانه دوره يې تر (۱۰۰۰) څخه دمخه ده، د تحفة صالح په نامه يې يو کتاب وليکه چې په دې کتاب کې يې د خپل استاد شيخ صالح د ژوند احوال او اشعار راټول کړي دي، تراوسه دا کتاب تر مورې نه دی رارسېدلی، خو د پټې خزاني ماخذ دی.

اخځونه

- ۱- د پښتو ادبياتو تاريخ، لومړی او دويم ټوک، پوهاند عبدالحي حبيبي، بېلابېل مخونه.
- ۲- د پښتو ادبياتو تاريخ، لرغونې او منځنۍ دوره، سرمحقق زلمی هېوادم، بېلابېل مخونه.
- ۳- عرفان او تصوف، استاد اجمل بنکلی، بېلابېل مخونه.

سونیا - د پښتو خانگي د لومړي ټولگي محصله

د پښتو لرغونو ادبیاتو محتوایي فورمونه

پښتو لرغوني ادبیات د محتوا له مخې:

۱- ویاړنه: د پښتو لرغوني ادبیات لکه څنگه چې د فورم یا شکل له مخې گڼ شمېر اقسام لري، د محتوا له مخې هم مختلف ډولونه لري او گڼ شمېر موضوعات او مفاهیم په کې ځای شوي دي.

د پښتو په خورا زړو او پخوانیو ادبي اثارو

کې چې تراوسه کوم اثر زموږ لاسته راغلی دی، هغه د امیر کروړ سوري یو فخریه شعر دی چې پټې خزانې د تاریخ سوري په حواله خوندي کړی دی، هغه وخت د عباسي دعوت په جنگونو کې چې امیر کروړ ډېرې سوبې وکړلې، نو یې دا بیتونه وویل چې ویاړنه یې بولي، هغه شعر شیخ کټه علیه الرحمه له تاریخ سوري نه رانقل کړی دی.

دا شعر د شاعر لوړ حماسي مقام او دده د تورې غلبه او بری بڼه تصویروي. شاعر د خپل پاڅه شعر او غښتلي قریحې په مرسته خپله ویاړنه په داسې ډول ویلې ده چې یو توانا او مقتدر شاعر ته بنیایي له دغې ویاړنې څخه د امیر کروړ ملي مینه او د خپل ټبر د پالنې احساسات بڼه څرگندېږي او هغه ویاړنه یې په دې ډول ده:

زه يم زمري پر دي نري له ما اتل نسته
په هند و سند و پرتخار او په کابل نسته
بل په زابل نسته
له ما اتل نسته

۲ - ساندي (ويرنه): د پښتو په لرغونو ادبياتو کې د ويرني
لاسته راغلي شعر د شيخ اسعد سوري دي. کله چې سلطان محمود
غزنوي پر غور حمله وکړه او له امير محمد سوري سره يې جگړه
وکړه او په اهنگرانو يې محصور کړ، پر دې وخت اسعد هم د
اهنگرانو په کوټ کې و، هغه وخت چې سلطان محمود امير محمد
سوري ونيو او بندي يې غزني ته يووړ، نو امير محمد سوري چې
خورا زړور، مهربانه او عادل امير و له غيرته په بند کې ومړ او شيخ
اسعد چې دوست يې و، د امير په مرگ يې دا ساندي وويلې:

د فلک له چارو څه وکړم کوکار
زمولوي هر گل چې خاندي په بهار
هر غټول چې په بيديا غور بده وکا
رېژوي يې پانې کاندې تار په تار
ډېر مخونه د فلک څپېره شنه کا
ډېر سرونه کا تر خاورې لاندې زار

دا د ويرني قصيده په سلاست او بلاغت کې د پښتو له لومړي
درجي اشعارو څخه ده. په مرثيه قصيدو کې د غزنويانو له عصره
دا رسم و چې شاعر به کونښن کاوه د خپل مې ممدوح صفات او
ښېگڼې په داسې ډول وښيي چې د هغه مقام د خلکو په نظر کې ډېر
لوړ ثابت شي او د ده مرگ د وير اسباب او علل هم وښيي.

۳- ستاینه: د پښتو په لرغونو ادبیاتو کې د ستاینې په برخه کې د ښکارندوی غوري قصیده د یادونې ده. ښکارندوی غوري دا قصیده د محمد سام په ستاینه کې ویلې ده او د هغه سلطان د هند یو سفر تصویري چې څنگه د سلطان لښکر هند ته ځي او څنگه پر اټک تېرېږي. د ښکارندوی دا قصیده لومړی یو غرا، ډېر لوړ او خوندور تشبیب لري، د بهار مناظر د غرو او رغوز په راکښونکي او ښکلي تصاویر په دغه تشبیب کې ترسیموي او وروسته بیا د سلطان معزالدين (شهاب الدين غوري) ستاینې ته گریز کوي او دا قصیده د پښتو ادب یو شهکار گڼل کېږي:

د پسرلي ښکلونکي بیا کړل سینگارونه
بیا یې ولونل په غرونو کې لالونه
مخکې شنه لښونه شنه لمنې شنې سوې
طیلسان زمردي واغوسته غرونه
د نیسان مشاطې لاس د مچېدو دی
مرغلو باندي وښکلل ښونه.

بله د ستاینې سندره چې لاسته راغلې او موجوده ده هغه د تایمېني سندره ده چې د سلطان غیاث الدين غوري په ستاینه کې یې ویلې ده چې ډېره روانه او ساده ده او لږ څه حماسي رنگ هم لري:

نن زه ږغېږم په صفت د سلطان
چې دی بادار غازي ملک د جهان
د فیروز کوه او غور رناله ده ده
هم د تېرو تورو برېښنا لاله ده ده

چې توره وکاري چرتون کې خالي
غليم يې کله کړي په توره سيالي
غياث الدين د غور زمري عاليشان
د اسلام دين دده په توره روښان.

۴- تصوف او عرفان: د پښتو ژبې په لرغونو ادبياتو کې د
تصوف او عرفان په برخه کې چې کوم شعر موجود دی هغه د شيخ
متي بابا تصوفي او عرفاني شعر دی. شيخ متي بابا خورا لوی
صوفي او عرفاني شاعر دی، ده په غونډان کې يو کتاب کښلی و
چې نوم يې و (د خدای مينه) او په دې کتاب کې اکثره عرفاني
اشعار او مناجاتونه وو او په داسې ډول ويل شوي وو چې پر خلکو
به يې ډېر اثر کاوه، خو د شيخ متي بابا اشعار متاسفانه زموږ په
لاس کې نه شته، خو د پټې خزاني مولف يې دغه يوه عارفانه، خوږه
او ښکلې منظومه رانقل کړې ده:

پر لويو غرو هم په دښتو کې
په لوی سهار په نيمو شپو کې
په غاړه رغ او په شپېلکو کې
ياد ويرژلو په شپېلو کې

د شيخ متي بابا دا شعر په پښتو اشعارو کې خورا ډېر اهميت
لري او يوه داسې نمونه ده چې د عرفاني او تصوفي شعر په ديباچه
او پيل کې درېږي او دا شعر له هغو شعرونو څخه دی چې پښتو
شعر ته يې يو ښکلې فلسفي رنگ ورکړی دی.

۵- عشق او محبت (Lyric): په پښتو لرغونو ادبياتو کې چې کوم شعر عشقي يا ليريک رنگ لري او موجود دی هغه د تايمني عشقي سندره ده، چې د وزن، الفاظو او کلماتو له پلوه خالص او سوچه پښتو شعر گڼل کېږي:

گهيځ رنځ د لمر خپره سوه
زما پر کور د وير ناره سوه
د بيلتون ورځ توره تياره سوه
رغ سو ناخاپه چې بيلتون راغی
زړه مې له دې ويرنې شين دی
په ژړا ژاړم څه ناورين دی
زرغون له اوبو مې سادين دی
په نول نولېږم چې تاخون راغی
نه به بيا يم نه به بيا راسي
نه به تياره شپه زما رناسي
نه به شهی راته پخلاسي
بېلېږي پيريې اوس د يون راغی
د څښتن پار دی هېر مې نه کړې
آغليه مخ چې په يانه کړې
اور بل دې پرېښوی واته کړې
پر ما د بل اور کړاوون راغی.

دا شعر له هغو اشعارو څخه گڼل کېږي چې غنايي يا د موسيقيت
خوا لري او لکه د پښتو اکثره عوامي اشعار په خواږه او خاص غږ
ويل کېږي.

له دغه شعر څخه ښکاري چې تايمني به يو عاشق مشربه سپری و
او کله به يې د خپلو عاشقانه جذباتو په شور او هيجان کې خواږه
شعرونه غږول. ددې شعر ژبه سپېڅلې، پاکه او سپينه ده. بله
عشقي يا ليريک سندرې چې موږ ته رارسېدلې ده هغه د قطب
الدين بختيار سندرې ده، د مينې او د مين د زړه احساسات يې په
ښه ډول څرگند کړي دي. دا شعر لکه اوسني عاميانه اشعار
تکرارېدونکي کسر هم لري او داسې ښکاري چې قطب الدين د
مينې په دنيا کې تاوده جذبات لرل:

وير مې زړه سوری سوری کړ
راته وگوره ملوکې
په بېلتون کې دې وباسم
له خوږمنه زړگۍ کوکې
راته وگوره ملوکې
راته وگوره ملوکې

بله ليريک سندرې چې پښتو لرغونو ادبياتو ته ښکلا او رنگيني
ورښيي، هغه د شيخ ملکيار هوتک سندرې ده، شيخ ملکيار
هوتک د مينې ډک زړه درلود او د عشق او مينې پر لاره يې قدم او
قلم وهلی دی. پټه خزانه دده يو داسې عشقي سندرې رانقلوي چې

په پښتو اشعارو کې د وزن، بحر او مضمون له پلوه ډېر قیمت لري
او د یوه ساده عشقي پښتني فکر استازیتوب کوي.
ده دا شعر د طبیعت په ښکلې لمن کې د رود پر غاړه د سپینې
سپوږمۍ په ښکلې رڼا کې غږولی دی.

ترنک بهېږي ترنک بهېږي

غاړې تر غاړې

زما زړگی خو

خپل لالی غواړي

۲- مناجات: د پښتو ژبې په لرغونو ادبیاتو کې د مناجاتو په
برخه کې لومړنی لاسته راغلی اثر د بېټ نیکه دی چې دده د ژوند
زمانه د څلورمې هجري پېړۍ په شاوخوا کې ټاکل کېدی شي او دا
شعريې (۳۵۰) هـ په شاوخوا پورې اړه لري. (خدای د ژوندون
واکمن دی مالک الملک دی، دی ښاغلی کورنی سړو ته ورکوي
نو خدایه موږ ستا مریي یو) او د بېټ نیکه هغه شعر دادی:

لویه خدایه لویه خدایه

ستا په مینه په هر ځایه

غر ولاړ دی درناوي کې

ټوله ژوي په زاري کې

دلته دي د غرو لمنې

زموږ کېږدی دي پکې پلنې

دا وگړي ډېر کړې خدایه

لویه خدایه لویه خدایه

۷- رزم، جنگ او ننگ: د پښتو په لرغونو ادبياتو کې لومړنی لاسته راغلی اثر د رزم په برخه کې د ملکيار غرشين شعر دی، چې د (۵۸۰) هـ کال په حدودو کې يې ليکلی دی. ملکيار يو غښتلی او توريالی سړی هم و او د توري او ادب له څښتنانو څخه و چې له سلطان سره يې په جهاد او جگړو کې ملگري کوله، داسې ښکاري چې ملکيار پر جنگياليټوب او تورياليټوب علاوه ادبي ذوق هم درلود، په خپله هم شاعر و او د نورو پښتو شاعرانو اشعار يې هم تل لوستل، په هغه ميدان کې چې ملکيار د سلطان معزالدين له لښکرو سره يوځای جنگېږي او نږدې و چې د سلطان لښکر ماته وکړي، نو دې توريالي اديب او عارف يوه د ننگ او جنگ سندره وويله او لښکريان يې همت او شجاعت او تورياليټوب ته تشويق کړل، تر هغه چې بريالي شول او د جنگ پر ډگر يې سوبه په برخه شوه. سليمان ماکو ليکي چې په جگړه کې ملکيار دا پارکي ووايه چې غاريان وپارېدل او په څپر د زمريو ورتوی شول. د ملکيار دا شعر چې د قديمو اقوامو د حماسيو رنگ لري له هغو سندرو څخه دی چې پخوانيو پښتنو به د جگړې پر ميدان ويلې او مقصد يې دا و چې د زلمو احساسات تاوده کړي او پر جنگ يې ښه وپاروي:

څښتن مو مل دی اوس مو يرغل دی هېواد د بل دی
غازيانو گورئ څښتن مو مل دی

بله د مقاومت يا رزم کومه سندره چې لاسته راغلې ده هغه د باباهوتک رزمي يا د مقاومت سندره ده چې د مغولو له لښکرو سره د جنگ پر وخت يې ويلې ده او هغه سندره داده:

پرسور غر بل راته نن اور دی
وگریه جو راته پیغور دی
پر کلي کور باندي مغل راغی
هم په غزني هم په کابل راغی
غښتلیو تنگ کړی دا مو وار دی
مغل راغلی په تلوار دی
په پښتونخوا کې یې ناتار دی
پر کلي کور باندي مغل راغی.

۸- اخلاق: په پښتو لرغونو ادبیاتو کې لاسته راغلی اخلاقي شعر د زرغونې کاکړې دی، چې غالباً به د نهمې هجري پېړۍ په دویمه نیمایي کې زېږېدلې وي. دا مېرمنه د شاعرانو په ډله کې په لومړي صف کې درېږي.

که موږ په پښتو ادب کې د اخلاقي شاعرانو لپاره یوه ځانگړې ډله ومانو، نو زرغونه به له خپل بوستان سره د هغو په سر کې ولاړه وي، ځکه چې تر دې دمخه کوم اخلاقي شاعر موږ ته نه دی معلوم او زرغونه د شیخ سعدي د بوستان په منظومه ترجمه د اخلاقي شاعرانو له ډلې څخه بللای شو.

د زرغونې یو حکایت چې د پټې خزانې په واسطه موږ ته رارسېدلی دی، هغه دادي:

اورېدلې مې قیصه ده	چې له شاتو هم خوږه ده
د اختر په ورځ سهار	بایزید چې ورویدار
له حمامه راوتلی	په کوڅه کې تېرېدلی

ايرې خاورې چاله بامه	راچپه کړلې ناپامه
مخ او سر يې سو ککړ	په اير و په خاورو خړ
بايزيد په شکر کنبو سو	د خپل مخ په پاکېدو سو
چې زه وړ يم د بل اور	چې په اور کې سم نسکور.

بله مېرمنه چې په لرغونو ادبياتو کې يې لويه برخه اخیستې ده، هغه مېرمن نېکبخته ده چې د هغې اشعار هم اخلاقي، د نصايحو او د پند او تبليغ رنگ لري. د نمونې په ډول د هغې يو شعر دادی:

په زړه بناد شې ای مومنه	په ظاهر په باطن سپينه
ظاهر زهد په اخلاص کړه	په زړه ټينگ شه له يقينه
شکر صبر په هر حال کړه	خودنمای مه شه خود بينه.

نوله دې څخه دا نتيجه اخیستلای شو چې په لرغونې دوره کې هم شاعران د لوړ شعري او ادبي ذوق خاوندان وو او د خپل ذوق، تخيل او جذباتو په مرسته يې د مختلفو موضوعگانو لکه: وياړنه، ساندي يا ويرنه، ستاينې، تصوفي او عرفاني، عشقي يا ليریک، مناجات يا راز و نیاز په برخه کې او د رزم يا د جنگ او تنگ او بلاخره د اخلاقو او نصايحو په برخه کې يې اشعار ويلي دي.

حسن الله همت- د پښتو خانگي د لومړي ټولگي محصل

په پښتو لرغونې شاعرۍ کې څلوريزه (رباعي)

څلوريزه هغه شعري فورم دی چې له عربي څخه پښتو ته راغلی دی. د يوې بلې پېژندگلوي له مخې لرو چې د پښتو نظم ليریک ډول پخوانی ادبي ژانر دی، چې په پښتو نظم کې ډېر لرغونی او غوره ځای لري. په پښتو کې رباعي ته څلوريزه وايي، لکه څنگه چې يې له نامه څخه معلومېږي، دا فورم څلور مسرې لري، له ځينو استثنايي حالاتو پرته چې په هغې کې کېدی شي د درېيمې مسرې يوه څپه د قافيه والو مسرو تر څپو کمه يا زياته شي، په ټوليز ډول د ټولو څلور وارو مسرو د څپو شمېر يې سره مساوي وي. د رباعي لومړی بيت مقفی، درېيمه مسره يې قافيه نه لري او د څلورمې مسرې قافيه يې د مطلعې قافيه تعقيبوي. مخکې له هغې چې په پښتو ژبه او ادب کې عربي عروض خپلې اغېزې وښندي په پښتو ادب کې يو ډول رباعي موجوده وه چې په ملي وزنونو به ويل کېده.

رباعي د پښتو ژبې او ادب د نورو نظمي ژانرونو په څېر د يوه اوږده تاريخي بهير نتيجه ده. دغه ژانر نه يوازې په کلاسيک پېر، بلکې

په لرغوني پېر کې هم پېژندل شوی ادبي ډول دی، چې ډېرو شاعرانو په همدې جولې کې شعرونه او نظمونه ویلي دي. په کلاسیک پېر کې ددې ژانر بېلگې ددې مهال د شاعرانو په لیکنو او شعرونو کې ډېرې زیاتې گورو. په پښتو کې د بېلابېلو څپو په شمېر څلوریزې ویل شوي، خو لس څپیزې څلوریزې په کې زیاتې دي او دا اکثره په تول تللي دي.

هغه رباعي چې لس څپیزې دي، هره مسره یې د اهنګ له مخې تقریباً پر دوو برخو وېشل کېږي. پنځه څپې یوه خوا او پنځه بله خوا، د رباعي تکنیک او جوله د پښتو ژبې د نورو ادبي نظمونو په څرنگوالي او څومره والي کې د ارزښت وړ مقام لري. د رباعي په جوله کې لنډې-لنډې موضوعګانې ددې ژانر منځپانګې جوړوي. دغه لنډې-لنډې موضوعګانې چې د ټولنیزو غوره مطالبو د څرګندولو په خاطر د شاعر له فکر او اند پښې رازېږېدلي، لیکل شوي دي. دغه ډول ځېل د هغه مهال ټولنیزو ستونزو د حلولو او بڼې لارښوونې په برخه کې ستره دنده سرته رسولې ده. څلوریزه د غزل په شان ده، خو توپیر یې دادی، د څلوریزې د بیتونو شمېر دوه بیتونه وي، چې د غزل د جولې په څېر لومړی بیت یې مقفی وي یانې په وزن او قافیه کې سره یو وي. همدارنګه د رباعي څلورمه مسره د وزن او قافیې له پلوه د مطلع په شان وي.

په «فرهنگ ادبیات» کې زهرا خانلزي څلوریزه داسې راپېژني: ((رباعي څلور مسرې وي، چې لومړۍ، دویمه او څلورمه مسره یې د واحدې قافیې لرونکې وي. رباعي په فارسي ادب کې د (ه،ق) له لرغونو پېرونو څخه ددې ژبې او ادب په شاعرانو کې دود شوې ده.

ددې ډول شعرونو او نظمونو ريښې د فارسي ادبياتو په تاريخ كې
آن څلورمې هجري پېړۍ ته رسېږي.)) ډاکتر ذبيح الله صفا په (تاريخ
ادبيات ايران) کې ليکي: «ددې مهال شاعرانو د شعر په بېلابېلو
ځېلونو کې د مثنوي، قصيدې، غزل، رباعي او نورو په هکله
ليکنې کړې دي.»

له پورته ليکنې څخه جوتېږي چې رباعي په فارسي ادب کې په
څلورمه هجري پېړۍ کې د نظم د پورتنيو يادو شويو ډولونو په
څنگ کې د يو ښکلي ادبي ډول په توگه پېژندل شوې او کارول
شوي ده.

اصله خبره داده چې په پښتو ژبه او ادب کې دغه ډول ادبي نظم په
لرغوني پېر کې هم شتون درلود، چې د پښتو په ملي وزنونو ويل
کېده، په کلاسيک پېر او له دې مهاله مخکې عربي عروضو ته
نږدې د دېواني نظمونو په ډله کې د رباعي د نظم ډول هم ليدل
کېږي. د پښتو ژبې او ادب لومړنۍ رباعي چې د پتې خزانې له
لارې لاسته راغلې، خليل خان نيازي ته منسوبه ده، چې سلطان
بهلول (۸۹۴هـ) ته يې ويلې وه او په لاندې ډول ده:

خړې وربخې ژارې له پاسه
کويله رخ کا بېلتون له لاسه
يه هغه لوني گوهر په خول ستا
دا مرجبا کا ستا زموږ مواسه

سلطان بهلول ددې رباعي له اورېدو سره سم په ځواب کې دا لاندې
رباعي ويلې ده:

ملک به زرغون کرم په ورکړه لاسه
 گوره وربخې د داد له پاسه
 خول مې د عدل په درو روڼ دی
 جهان به زبې مومي زما له لاسه

هندسي شکل يې:

+ _____

+ _____

+ _____

د رباعي يوبله بېلگه د دېوانې ادب له رامنځته کېدو لږ مخکې په کلاسيک پېر کې (۹۲۰هـ) د رابعې نومې يوې پښتنې شاعرې يوه څلوريزه ده چې د منځپانگې له مخې ددې مهال د رباعي د نظم څرنگوالي ترې پوره څرگندېدې شي.

هغه داده:

ادم يې مخکې و ته راستون کا
 په اور د غم يې سوی لړمون کا
 دوزخ يې روغ کا پرمخ د ځمکې
 نوم يې د هغه دلته بېلتون کا

بله خبره داده چې رباعي له موضوعي پلوه د پند و حکمت په باب وي او هم عشقي او ټولنيزې خواوې لري، له دغو څرگندونو څخه معلومېږي چې څلوريزه په کلاسيک او لرغوني پېر کې د يو غوره ادبي ژانر په توگه کارول شوې ده او د شاعرانو د شاعرانه

احساساتو په څرگندولو او د ټولنيزو موضوعگانو په انځورولو کې
يې کارنده مقام درلود.

اخځونه

کلاسیک ژانرونه: د محبوب شاه ارزومند لیکنه.
د پښتو شعر هندسي جوړښت: د پوهندوی محمد اسمعیل یون اثر.
د پښتو ادبیاتو تاریخ، لومړی او دویم ټوک: د پوهاند عبدالحي
حبيبي اثر.

حميد الله وفا- د پښتو خانگي د لومړي ټولگي محصل

په لرغونې دوره کې پر پښتو ژبه او شاعری مذهبي تاثيرات

پر پښتو شاعری باندې په لرغونې دوره کې مذهبي تاثيرات لږ وو، ځکه په هغه وخت کې د پښتو سوچه او پاک لغاتونه کار بدل او مذهبي تاثيرات لاد هېواد گوت گوت ته دومره نه وو خواره شوي چې پر ادبياتو دې پراخ تاثير وکړي. تر لرغونې دورې وروسته پر پښتو

شاعری باندې مذهبي تاثير ډېر شول او د پښتو له پخوانيو اثارو څخه هم داسې ښکاري چې پښتانه د اسلام په اوایلو کې مشهور وو او د دوی ژبه هم په دغه وخت کې يوه داسې ادبي ژبه وه چې ډېر ښه او پاخه اشعار يې درلودل، لکه د امير کروړ په وخت کې شعر له مذهبي تاثيراتو څخه لرې و، ځکه هغه د پښتو له سوچه او خپلو لغاتونو څخه کار اخيستی دی، چې وروسته د روښانيانو په وخت کې پر پښتو شعر باندې مذهبي تاثيرات ډېر شوي دي.

د پښتو په خورا زړو او پخوانيو اشعارو کې چې تراوسه زموږ لاسته راغلي دي، د امير کروړ سوري يو فخریه شعر دی او له دې شعر څخه داسې ښکاري چې په سوريانو کې د پښتو شعر د اسلام له ابتدا څخه موجود و، ځکه د امير کروړ د ژوند وخت له (۱۰۰هـ)

څخه وروسته شروع کېږي او بيا موږ وينو چې په سوريانو او هم د غور په اوسېدونکو کې د سلطان محمود تر عصره (۴۰۰هـ) پورې هم د پښتو شعر ښېگڼې پورته وې، نو له دې څخه ثابتېږي چې د اسلامي دورې په لومړيو څلورو سوو کلونو کې غور او سوري قبایل د پښتو د شعر او ادب زانگو وه او په دغه وخت کې پښتو ژبې پاڅه اشعار او ادبي اثار درلودل او د امير کروړ له شعر څخه څرگندېږي چې په لومړۍ دوره يانې اوله او دويمه هجري پېړۍ کې پښتو ژبه په غور کې د نورو ژبو له اختلاطه سوچه وه او دا سوچه توب او خالصوالی يې تر (۴۰۰هـ) پورې هم ساتلی دی.

خومره چې په اسلامي دوره کې پېړۍ پرې تېرېږي، هغومره ژبه او شاعري له سوچه توب نه لرې کېږي او نور عناصر پرې گډېږي. په دويمه هجري پېړۍ کې پښتو ژبه او شعر سوچه او خالص و، خو په درېيمه پېړۍ کې د عربي ژبې لغوي او ادبي اغېزې پرې شوې دي او د عربي فکر او ادب اثر په هغو ځايونو کې غالب شوی دی چې د عربو د حکومت اثر هلته ډېر و.

شيخ رضی او نصر لودي د شيخ حميد له کورنۍ څخه دي، رضی د حميد وراره او نصر لودي يې زوی دی. شيخ رضی خپل تربور (تره زوی) ته داسې ليکلي دي:

د الحاد په لور دې ترپل
گروه دې زموږ وکوراوه
موږ روڼلی په زیارنه
تاپه تور و تور او

نصر لودي د شيخ رضي په غبرگون کې وايي:
د الحاد په تور تورن سوم
زه لرغون خو ملحد نه يم
زما د بننه هسې تورا کړې
که ملحد يم د د بننه يم.

د لوديانو په وخت کې که څه هم تر هاشم سرواني وروسته دی، خو د پښتو سوچه توب او ژبې نړۍ والی قوي دی، د مذهب او د عربي اثر لږ ښکاره کوي. له (الحاد) او (سنتي) څخه ښکاري چې مذهب او عربي ژبې اثر په دغو وختونو کې تش په ديني اصطلاحاتو پورې محدود و او لا پر عربي اصطلاحات په ژبه او ادب کې ننوتلي نه وو.

د لودي کورنۍ د اسلام سوچه خدمتگاران وو او غوښتل يې چې د پښتونخوا په بېلابېلو سيمو کې د اسلام رڼا خپره کړي. نصر لودي په خپل نظم کې له ځانه ښه دفاع کړې ده او خپل عقايد يې د پخوانيو په ډول د (سنت) تابع بللي دي. تر دې وروسته ان تر روښاني دورې چې کوم شعرونه ليکل شوي، په پام وړ شمېر شعرونو کې مذهبي تاثيرات او د عربي ژبې اغېزې څرگندېږي، خو د لرغونې دورې په اندول بيا په روښاني پېر کې دا اغېزې زياتې څرگندېږي.

زبير حميدي - د پښتو خانگي د لومړي ټولگي محصل

د پښتو لرغوني ادب په پرمختيايي بهير کې د ښځو ونډه

که چېرې موږ د پښتو شفاهي ادبيات مطالعه کړو، نو د دغو شفاهي سندرو په جوړولو کې د ښځو برخه د یادونې وړ ده او ډېرې زیاتې دغه ډول شفاهي سندري پښتنو کلیوالو او مېرمنو جوړې کړې دي، خو څنگه چې د دغو شفاهي سندرو ویونکي زیاتره نه دي معلوم،

نو پر دې اساس موږ د دغسې هنري ذوق خاوندانو ډېرو ښځو له نامه څخه نه یو خبر، خو کله چې د پښتو تحریري ادبيات مطالعه کوو، نو د نهمې هجري پېړۍ په اواخرو او د لسمې پېړۍ په اوایلو کې موږ د ځینو پښتنو ښځو له نومونو سره مخامخېږو، چې په پښتو ژبه ترې اثار پاتې شوي دي.

د دغو ښځو اثار موږ ته دا هم رابښيي، چې دغه وخت د پښتنو په ځینو کورنیو کې د ښځو باسواده کېدلو ته توجه کېده او داسې ښکاري چې دغه مهال ځینو پښتنو ښځو ته دا حق ورکړل شوی و، چې سواد زده کړي، د دیني علومو زده کړه وکړي او د مدارسو ځینې نصابي منظوم او منشور کتابونه ولولي. په دغو باسواده ښځو کې چې به که کومې یوې د لیکوالۍ او شعر ویلو استعداد

درلود، نو دې خواته به يې هم پاملرنه کوله او په پښتو به يې ځينې
 اثار يا ژباړل او يا به يې نظمول. دغه اثار زياتره اخلاقي او ديني
 تبليغي رنگ لري. ددغو ښځوله خوا ددغه ډول اثارو تاليف او د
 ترجمې ته توجه به د دوی د همدغه ديني تعليم نتيجه وي او د
 همدغو تعليماتو تر فکري اغېز لاندې به يې د ديني، تبليغي او
 اخلاقي اثارو ايجاد او ترجمې ته هڅه کړې وي. که نه وي د پښتنو
 کليوالو ښځوله خوا چې کوم شفاهي ادبيات ايجاد شوي دي،
 زياتره ليریک او غنايي رنگ لري، اوس هم دا ثابت شوي ده چې
 ښځې له نرينه سره يوشان استعداد لري، هغه ښځې چې اثار يې د
 پښتو په لرغوني ادبي دوره کې د مطالعې حای لري په دغو ښځو
 کې لومړنۍ يې زرغونه کاکړ ده، چې غالباً به د نهمې هجري پېړۍ
 په دويمه نيمايي کې زېږېدلې وي.

دا مېرمن د کندهار په پنجوايي کې اوسېده، پلار يې ملا دين
 محمد کاکړ نومېده او دا خپله د سعد الله خان نورزي ماينه وه، دې
 مېرمنې پر (۹۰۳ هـ.ق) کال د سعدي بوستان په پښتو نظم ترجمه
 کړې دی. د پتې خزاني روايت دی، چې دغې مېرمنې د بوستان پر
 ترجمې سرېره نور اشعار هم ويلې وو، د زرغونې د پښتو بوستان
 يو حکايت پتې خزاني راوړی دی، چې زه يې څو بيته دلته را اخلم:

اورېدلې مې قيصه ده	چې له شاتو هم خوږه ده
د اختر په ورځ سهار	بايزيد چې ورويدار
له حمامه راوتلی	په کوڅه کې تېرېدلی
ايرې خاورې چاله بامه	راچپه کړلې ناپامه
مخ او سر يې سوک کړ	په اير وپه خاورو خړ

بايزيد په شکر کښو سو د خپل مخ په پاکېدو سو
چې زه ورېم د بل اور چې په اور کې سم نسکور

د ادبپوهانو په وينا دا ترجمه ډېره غښتلي ده او زرغونه د سعدي بوستان له ترجمې بريالۍ راوتلي ده.

د پښتو ادبياتو په لرغونې دوره کې د زرغونې پښتو بوستان لومړنی اخلاقي اثر دی او تر دغه اثر دمخه موږ په پښتو ادبي اثارو کې د اخلاقي مفاهيمو لرونکي دغسې اثار نه لرو. د استاد حبيبي خبره چې که چېرې موږ په پښتو ادب کې د اخلاقي ويناوو خاوندان سره بېلوو، نو زرغونه له خپل پښتو بوستان سره ددې ډلې په سر کې درېږي.

پر دې سربېره له فارسي ژبې نه پښتو ته د ادبي اثارو د ترجمې تاريخ هم د زرغونې کاکړې له خوا د بوستان له همدې ترجمې څخه پيلېږي، تر دې ترجمې دمخه موږ ته بل داسې اثر نه دی معلوم، چې له فارسي ژبې څخه دې پښتو ته ترجمه شوی وي.

زرغونه کاکړ سربېره پر دې چې د پښتو شاعره او مترجمه وه، ددې ترڅنگ يې بل هنر هم درلود او هغه دا چې نوموړې ډېره ښه خطاطه هم وه.

بله مېرمن چې موږ يې بايد په زرغونې کاکړې پسې اثار په دې ځای کې مطالعه کړو، هغه رابعه ده. رابعه د پتې خزانې له ليکنو سره سم د ظهيرالدين محمد بابر (۹۳۷ هـ.ق) د زمانې شاعره ده، په کندهار کې اوسېده، د اشعارو دېوان يې درلود، ددې شاعرې دغه لاندې رباعي پتې خزانې راوړې ده:

ادم يې مخکې و تته راستون کا
په اور د غم يې سوی لرمون کا
دوزخ يې روغ کا پرمخ د مخکې
نوم يې د هغه دلته بيلتون کا

له دې يوې رباعي پرته ددې نور اثار مور ته نه دي معلوم، خو له دې
يوې رباعي څخه يې هم د وينا قدرت بنکاري او دا رابسيي چې
رابعي به په خپل دېوان کې عشقي موضوعات په خورا ادبي نزاکت
او لطافت بيان کړي وي.

درېيمه مېرمن چې په لرغوني ادب کې د مطالعې ځای لري، هغه
نېکبخته ده. مېرمن نېکبخته د شيخ الله داد لور وه، چې پلار نيکه
يې په اشغور کې اوسېدل. نېکبختې پر (۹۵۱ هـ.ق) کال له شيخ قدم
سره واده وکړ، مېرمن نېکبخته زاهده، پرهېزگاره او عالمه مېرمن
وه. نېکبختې پر (۹۴۹ هـ.ق) کال د (ارشاد الفقرا) په نامه يو کتاب
ليکلې و، چې درې ټوټې ترې محمد هوتک په پته خزانه کې را
اخيستي دي، د يوې ټوټې څو بيته يې دا دي:

په زړه بناد سې ای مومنه په ظاهر په باطن سپينه
ظاهر زهد په اخلاص کړه په زړه ټينگ سه له يقينه
شکر صبر په هر حال کړه خودنمای مه سه خود بسينه

د مېرمن نېکبختې لاسته راغلې منظومې ټوټې تبليغي رنگ لري
او نصايح او پندونه يې په دې اثر کې وړاندې کړي دي، که څه هم د
نېکبختې کتاب له اوسنيو ادبياتو سره ډېر سمون نه لري، خو
مخکې داسې کتاب نه و.

د پښتنو په تاريخي فرهنگي بهير کې بله شاعره او اديبه نازو انا ده. د پټې خزانې په قول: «مېرمن نازو د سلطان ملخي توخي لور ده او پر (۱۰۶۱ هـ) کال په تازي نومې سيمه کې زېږېدلې ده، سلطان ملخي پر هغه وخت د غزني تر جلدکه د اقوامو مشر و او په استقلال يې حکومت کاوه، معاوض او ساري يې نه درلود او نازو په کوچنيوالي له پښتنو مېرمنو او سپين ږيرو علماوو څخه لوست کړی و، مېړه مخې ارتينه وه چې نارينه يې مېړانې او شجاعت او سخاوت ته حيران وو. له ثقه رواياتو څخه يوروايت دی چې سلطان ملخي سور غره ته نږدې په جنگ کې ومړ او حاجي عادل چې د نازو ورور و، د پلار په انتقام جنگ ته ولاړ، کلا او کور يې نازو ته پرېښودل او په هغه وخت کې نازو توره په ملا کره او له جنگياليو ځوانانو سره يې کور او کلا د دښمنانو له تاراکه وساتل.

نازو انا په مېلمستيا، غريبانو او مسافرانو په پالنه مصروفه وه او هر وخت به چې په ژمي کې د مسافرو قافلې راغلي د نازو پر کلا يې اړول او دوی به ورته ډوډۍ ورکوله، د سخاوت نوم يې له خيبره تر کوسانه خپور شو، نازو په جباله د بنالم خان هوتک وه چې د کریم خان زوی و او مېرمن نازو څلور زامن درلودل چې مشري يې حاجي ميرخان او نور عبدالعزيز خان، يحيی خان او عبدالقادر خان دي.

نازو انا سربېره پر سخاوت، شجاعت او عبادت هسې ارتينه وه چې د خدای تعالی څخه په مناجات يې ډېر اشعار وويل او يو دېوان يې درلود چې دوه زره بيتونه پکې وو او هلته يې ښه نکات ادا کړي

وو. داسې يې ويلې وو چې نارينه يې هم نه شي ويلای، دغه رباعي
چې د نازو انا وه په لاندې ډول ده:

سحرگه وه د نرگس ليمه لاندې
خاڅکي خاڅکي يې له سترگو خڅېده
ما ويل څه دي بنکلی گلې ولې ژاړې؟
ده ويل ژوند مې دی يوه خوله خندېده

مېرمن حلیمه حافظه بله لیکواله او شاعره مېرمن ده چې تر
لرغونې دورې وروسته په کلاسیکې یا منځنۍ دورې پورې اړه
لري. حلیمه د خان علیین مکان خوشال خان خټک لور وه چې د
عبدالقادر خان خټک سکه خور کېده او د خپل پلار پر ژوند يې
مروج علوم ولوستل او بیا د شیخ سعدي لاهوري مریده شوه. د خپل
پلار عبدالقادر خان په لاس يې بیعت وکړ، چې هغه هم د شیخ
دوران خلیفه و، روایت کا چې، حلیمه بي بي فاضله او عارفه بنځه
ده او مېرې يې نه دی کړی، قرآن عظیم الشان يې هم په یاد و، په
پښتو يې اشعار هم ويلې دي. د حلیمې په اشعارو کې مجازي
عشق نه بنکاري، بلکې ټول شعرونه يې د حقیقت په لاره کې دي او
د حقیقي محبوب حقیقي صفت کوي، د بي بي حلیمې غزل دا دی:

د اشنا په فکر خوښه هسې شان شوم
نه پوهېږم چې ممتاز که نورجهان شوم
چې يې کړمه ستا په مینه سرفرازه
تناخوانه په څورنگه د رحمان شوم

چې مجاز مې د اياز ولاړی زړه نه
سربلنده تر محمود غوندي سلطان شوم
وهر چا وته چې گورم واره دی دی
د جمال په نندارويي شادمان شوم
د غير فکر مې له زړه نه رابهر شو
پر خليل وپر عدو باندي يکسان شوم
حلیمې د غماز مکرزيات له حد شو
چې دې بېل له ياره نه کا بدگمان شوم.

تمنا افضلې - د پښتو څانگې د لومړي ټولگي محصله

په پښتو ادبياتو کې ساندي او د بنادي سندرې

ساندي:

څرنگه چې ولسي سندرې په ولس کې په شفاهي بڼه منځته راځي او هر يو فورم يې په ولس کې ځانته د ويلو خاص ترتيب او اهنګ لري، نو بنايي چې په ليکلې بڼه زياتې ولسي سندرې سره ورته والی او نږدېوالي ولري، خو د ويلو له مخې بيا بېخي بېل او ځانگړي صنفونه جوړوي، دا ځکه چې د دغو سندرو ارزښت او جوړښت شفاهي دی او خلک يې د اورېدلو له لارې سره بېلوي او ليکلې بڼه يې يوازې د ثبت او تليپاتي کېدلو وسيله ده.

د بېلگې په توگه په لوی سر کې خود بنادي بدلې، د اتن نارې، غبرونه، د بي بي دستې سندرې او چغیان د سره ورته سکښت درلودونکي ښکاري او په عمومي توگه دا ټولې يادې شوې سندرې درې مسره ييزې دي، چې د لومړيو او درېيو مسريو قافيه يې سره يوه ده او د دويمې يې ازاده ده، خود ويلو پر وخت داسې سره بېل اهنگونه او طرزونه لري، چې هېڅ امکان نه لري چې د بنادي بدلې

دې د اتن د نارو په څېر، يا دې ساندي د لنډيو په څېر او يا دې هم
تاريخي نارې د چغيانو غوندي وويل شي، بلکې هر فورم ځاتته
بېل سر او تال لري.

نوله همدې امله مور هم ساندي په فورمي لحاظ د يوه ځانگړي
صنف او ژانر په توگه تر څېرني لاندې نيسو. ساندي چې د عامو
ولسي سندرو يو صنف دی، د بنسټو له خوا پر مړي باندي ويل
کېږي. ځيني خلک يې ستايني، ځيني يې کړيکې او ځيني نور يې
غږانگې هم بولي. ځيني ساندي په خپله لنډۍ وي چې په خاص وزن
او اهننگ په کې د مړي د محاسنو او نېکيو، دده د نيمه خوا هيلو،
پاته شويو کوچنيو ماشومانو او ناوې، يا که ځوان مړ وي، نو دده د
هيلو د نه ترسره کېدلو او نورو ارمانونو وير په کې کېږي. زه دلته
هغه لنډۍ چې خلک يې د سانديو په بڼه وايي، ډېرې ځکه نه راوړم
چې پر لنډيو باندي په خپله د لنډيو په برخه کې پوره خبرې شوي
دي او يوازې د يو دوه درېيو لنډيو په راوړلو بسنه کوم.

که نور دې هر څه ميراتېږي

ميرات دې مه شه دا د غاړې تاويزونه

که نور دې هر څه ميراتېږي

ميرات دې مه شه لوی پتې واره ورخونه

بې وروړه خور په کوڅه راغله

ناره يې وکړه شپه به چا کره کومه

هغه بنسټه چې ساندي کوي، نو د سانديو دويمه مسرې نورې بنسټې
ورسره غبرگوي او په گډه د (واي او وي) په ويلو سره او ځانونه
وهي.

دا يې هم خو نورې بېلگې:
پلانکيه په سر دې کبنه يوه مرغۍ.
چې درته ووايي د پلانکۍ د سلامتگۍ.
خدايه پخې کړې د غره ممانې
پلانکۍ شاوو کړې بنځه يې ناوې
پلانکۍ رانه وړه ډولۍ.

وی دې (...) ونه واله پگړۍ.

ساندې عموماً دوه مسره ييزې دي، ما په خپله درې مسره ييزې او
تر دې زياتې مسرې والا ساندي نه دي اورېدلي، خو (د خلکو
سندرې) نومي مولف د درې مسره ييزو سانديو يوازې يوه نمونه
ليکلې ده:

پلانکيه مه شپې کړه مه کلونه کور ته دې رادرومه
پر خيالي جامو دې پر بوتل گردونه

ب- د بنادۍ سندرې:

د بنادۍ بدلې چې د واده سندرې يې هم بولي، لکه د ولسي عامو
سندرو د نورو فورمونو غوندې خاص ويونکي نه لري او د عامو
سندرو په کتگورۍ کې مطالعه کېږي. دغه سندرې چې ځانگړې
جوړښت لري غالباً د بنځو له خوا جوړې شوي او په خپله د همدوی
له خوا له هوکې او کوژدې څخه نيولې، بيا د واده د درېيمې او
اوومې ورځې تر مراسمو پورې دوام مومي. بنځې د واده، کوژدې،
هوکې او واده د بېلابېلو وختونو او شپو ورځو لپاره بېلابېلې

سندري لري. دغه سندري په اکثرو پښتني سيمو کې د بابولالو په نامه پېژني او زياتو پوهانو او څېړونکو هم بابولالې بللي، خود زرينې خانگې مولف وايي: «څرنگه چې بابولالې ددې سندرو يوه ډېره وړه څانگه ده، نو دا نوم جامع او مانع نه دی، نو ځکه ځينې محققين د واده سندري يا د بنادي سندري ورته وايي او الحق چې سم نوم دی» دی زياتوي: د واده ځينې سندري د بنځو له خوا د نڅا په ترڅ کې ويل کېږي.

دغه سندري ډېرې لرغونې دي او داسې نښې نښانې له ځانه سره لري چې تر اسلامي دورې مخکې ښکاري، د بېلگې په توگه په څو سندرو کې د چندنو، استعمال ته اشاره شته چې دا کار د اريايانو بودايي دوره کې دود و او هندوانو اوس هم ساتلی دی، هغه دا چې د چندن، سندنل، سندرله بوتي څخه د سپېڅلتيا او خوشبويي لپاره کار اخلي او په تندي يې موبښي.

د (زرينې خانگې) ليکوال د خبرو د بشپړتابه لپاره بايد دومره ووايم چې همدا اوس هم په ځينو پښتني سيمو کې د سندر استعمال رواج لري، د ننگرهار ولايت د روداتو په ولسوالۍ کې همدا اوس هم د زوم کورنۍ د نورو جوړو جامو سره يوځای سندر هم د ناوې پلارگنۍ کره وړي، د واده پر ورځ د ناوې له کورنۍ څخه يوه بنځه سندر جوړوي او په بل لوبښي کې (سور لرگۍ) په زېږو غوړيو کې ټکوي، په سندر کې سلایي ږدي او کله چې د زوم کور والاد ورځې له خوا په ناوې پسې راشي، نو هغه بنځه لومړی پېغلو او بنځو ته پېکی او يا پيچه غوړوي او بيا په سلایي ورته سندر

وهي چي هلته په هغه سيمه كې يې ((درې بولي))، نو څرنگه چې دغه دود همدا اوس هم په پښتنو كې شته، نو ځكه هغه سندرې چې د سندر نوم پكې راغلی وي، لرغوني بلل زما په نظر د تامل وړ برېښي، د محتوا له نظره د واده سندرې كله د جنگ او د پېغور مطالب، كله د خوښۍ او خوشالۍ مطالب كله د ستاينې او غندنې مطالب او كله هم ټوكې ټكالي احتوا كوي.

د واده د سندرو د ويلو ترتيب او طرز د اتن له نارو سره جوت توپير لري، خو د شعري جوړښت له پلوه دا هم دوه مسره بيزې، درې مسره بيزې او كله هم څلور مسره بيزې وي.

دا يې هم خو بېلگې:

كله چې د نكريزو په شپه د زوم د كاله ورا د ناوې كور ته لاره شي،
نو لومړی د زوم يوه خپلوانه چې ډېر زامن ولري او په كورني ژوند
كې ښه خوشاله وي، ناوې ته نكريزې كېږدي، بيا نو ښځې چمبې را
واخلي او دا سندره وايي:

د كونج مېرمنې پاڅه كه دې زړه شي

هومره خو پانه څې چې پلانكي خان لونگۍ په لاس درته رانه شي

يا دا سندره:

كه د بر بنگو ونه يې اوس به گلونه نيسيې

كه د دادا د كوره يې اوس ترېنه ووتلې

كه د (پلانكي) د كوره يې د غولي منځ به نيسيې

کله چې د ورا بنځې غواړي چې ناوې په ژړا کړي نو داسې سندره
ورته وايي:

زموره ناوې تيله داره ده نه ژاړي

چې د (مېړه نوم يې اخلي) لغتې وڅوري دا به بڼه ژاړي

يا: کله چې ورا نوې د ناوې کورته ځي په دروازه کې دا سندره
وايي:

درځم که نه درځم شالونگينې

ولاره شم که ځمه

اخځ

د پښتو شفاهي ادبيات، غوتی خاورې، ۱۳۶۲ل کال، بېلابېل
مخونه.

سودابه رمز- د پښتو څانگې د لومړي ټولگي محصله

د پښتو ادبياتو فالونه او چيغان

الف- فالونه: د پښتو د شفاهي سندرو په لړ کې يو ډول سندرې د فالونو په نامه بنودل شوي، چې زموږ د عامو ولسي سندرو يو څانگري ډول دی، ويونکي يې نه دي معلوم او د ټول ولس گډ مال دی. دغه ولسي منظوم فالونه

غالباً د بنځوله خوا جوړ شوي او داسې سوچه پښتو لغات هم په خپله لمن کې رانغاړي، چې تراوسه لا پښتو قاموسونو نه دي خوندي کړي. د فالونو د جوړښت په برخه کې بايد وويل شي، چې کوم ټاکلي اوزان نه لري، اکثره لومړۍ مسره يې لنډه او دويمه يې اوږده وي، کله يې دويمه مسره هم لنډه او کله يې د دواړو مسرو سېلابونه سره يو شان وي، خو په هر حال خوږ اهننگ لري او هېڅ ډول سکتگي او بندښت په کې نه راځي. فالونه کله دوه مسريز او کله څلور مسريز وي، لکه دا فالونه چې څلور مسرې لري:

د جنت په منارې سور چرگ وهي نارې

شېر د خدای تېرېږي خلکو کاندې نندارې

دوه مسريز فالونه لکه:

پر کلي عالم خوره راله

دپاسه مسله راله

فالونه د بنځو له خوا د شعبان المعظم پر پنځلسمه شپه چې د برات مبارکه شپه ده، د ځانگړو مراسمو په ترڅ کې ویل کېږي، داسې چې د کلي پېغلې او بنځې سره ټولې شي دوی یوه پېغله نجلۍ پاکه ولمبوي بیا یې په برستن کېنوي او په اصطلاح ناوې یې کړي او څو ټکري ورته پر سر واچوي، یوه بنځه منگي له پاکو او بوڅخه ډک کړي او نجلۍ مخې ته یې کېږدي، دلته نو هره بنځه او پېغله خپله گوته، گوتمه، بودلۍ او یا کوم بل شی د خپل ځان او یا هم د خپلې کورنۍ د کوم بل غړي په نامه منگي کې واچوي فال ویونکې بنځه د منگي ترڅنګ کېني او فال وايي، د شيانو د را ایستلو تر مخه هره بنځه د منگي ترڅنګ کېني درې وارې کلمه طیبه وايي او بیا ورپسې فال وايي:

واچوئ فالونه چې خدای تینګ کړي تناوونه
 فال ویونکې بنځه د فال د هرې غزلې په پای کې وايي: «لیلو د کاره کنگر» بیا نو هغه پېغلو تېې نجلۍ منگي ته لاس کړي او یو شی ترې راوباسي دلته نو هره بنځه متوجه وي چې زما د کنگر به څرنګه غزله په برخه شي، دا هم څو فالونه:

د جومات په مخ ریشکه ده
 بي بي اودس پرې کړی بې بارانه زرغونه ده
 لیلو وکاره کنگر
 د غره په سر کې خوش خمیره
 که موزي شل اور تې وکړي زه بې امیره
 په دې توګه ټوله شپه تر سهاره بنځې او پېغلې چمبه وهي، په مجلس کې ټوکې ټکالې او په کړس کړس خنداګانې وي. دغه

مبارکه شپه پښتنو پېغلو او مېرمنو ته د خوشالی، نېکمرغی او په عین حال کې د مېلې شپه هم وي.

په ځینو پښتنو کې، پښتنې مېرمنې د دغه منگي اوبو ته ډېره عقیده لري او له همدې امله د خپل ټیکري پیڅکه په همدې اوبو لمدوي او بیا گنډه (غوټه) ور اچوي، د دوی داسې عقیده ده؛ کله چې دا گنډه خلاصه شي، حتماً به یو وېښته په کې پیدا شوی وي که دا وېښته سپین و دا مانا لري چې ددې ښځې ژوند به اوږد وي او که وېښته تور و، نو دا مانا لري چې دغه ښځه به ښايي په ځوانۍ کې مړه شي، داسې چې وېښتان به یې لانه وي سپین شوي.

د برات پر شپه د ټولو پښتنو په کورونو کې ښه خواړه پخېږي، ځکه د دوی ترمنځ داسې عقیده ده؛ څوک چې پر دغه شپه ښه او ډېر خواړه برابر کړي، نو تر کال همدې شپو ورځو پورې بیا همداسې خواړه خوري، د برات پر شپه ماشومان پټاکۍ ولي او اور لوبې کوي.

فالونه هر ډول مذهبي، اخلاقي، اجتماعي، انتقادي او ټوکي مطالب په خپله لمن کې رانغاړي، دا هم څو فالونه:

د کلي په سپین بامونه

پنې وکاره را درومه

په دا غره کې ورېښم بوتی

د زدې مور سي چې پر واچوي مخ بوتی

چاودې چاودې پښې

یومن ایرې پکې

او خړ خړ پر له اوږي
که دې صبر ورته وکو لعل به ځنډې له در اوږي
شین دې پرتوگ شین دې خت
پر مکه دې اج (حج) قبول
د پښتو د دغه ډول سندرو پر ټولولو استاد حبیب الله رفیع،
پروفیسور سیال کاکړ، علي محمد منگل او نورو کار کړی دی.

ب- چغیان (انگي): د پښتو د شفاهي سندرو په لړ کې د
ولسي سندرو يو ځانگړی فورم دی چې ځاتته خاص شکلي او
موضوعي خصوصيات لري. دغه سندري چې تراژیدیکه بڼه لري
ناوې يې د ژړا په څپو کې په خاص اهنګ او وزن وايي.
څرنګه چې په پښتنو کې واده د نجلۍ په خوښه نه دی شوی، نو
نجلۍ نا راضه وي او پر زړه يې غوتې وي چې د خپل زړه د غوتو د
خلاصولو لپاره د ژړا په ترڅ کې همدغه احتجاجيه سندري (چغیان)
وايي. د چغیان ملتيا ناوې د ساز پر ځای په خاص او اهنګ واره
ژړا کوي چې ټولې همزولې او خپلوانې ورسره ژاړي، چغیانو ته په
ځینې پښتني سیمو کې د (هوی) سندري وايي او په ځینو ځایونو
کې ځینې نور محلي نومونه هم لري.
د کاکړستان په سندريزه سیمه کې دغو سندرو ته د (اله مور)
سندري وايي، خو مور ته راوړل شوې سندري د انگي او چغیان په
نومونو رارسېدلې دي.
لکه دا سندري:

وروره لاس که په کڅوره
یو اصیل غمی راباسه
خور دې ځي د بابک له کوره
خوري هوی که غاړه لوی که
اکاگان درته ولاړ دي
اکاگانوزرونه لوی دي

چغیان لکه د اتن نارې او د واده د سندرو په څېر سکېنت لري او
ځینې یې دوه مسره ییز، درې مسره ییز، څلور مسره ییز او تردې
زیات وي چې د مطلب تر بشپړېدو پورې مسرې ډېرې او د هر
بیت مسرې معمولاً په خپلو منځو کې برابرې دي، دا یې هم خو
بېلگې:

زه په خپل کور وم په راحت
بابک کرم خرڅه په ډېر دولت
په پردي کور کې مې نسته عزت
خود به ژړا کرم په هر ساعت

xxx

شینکۍ کوتره وم بنورېدمه
نه چا نیومه نه چا کتمه
په هر یو ټکي به پرېوتمه
نن ناولده یې کېنستمه

باید یادونه وکړم چې ځینې څېړونکي چغیان په فورمي لحاظ د
بنادۍ په سندرو کې مطالعه کوي، حال دا چې چغیان ځانته خاص
فورمي او موضوعي جوړښت لري، چې د پښتني فولکلور په نورو

اصنافو کي نه مطالعه کېږي. دغه سندري چې خاص د ناوې او پېغلو له خوا ويل کېږي، په ټولنه کې د ناوړو شرايطو او د ډېرو زياتو ټولنيزو بې عدالتيو، د بنځو او نرو د حقوقو نه برابرتيا او بنځې ته د انتخاب د حق نه ورکولو زېږنده دي.

چغيان د لومړي ځل لپاره پروفيسور ولي محمد خان سيال کاکړ په خپله يوه وړه رساله کې چې (۴۸) مخونه لري، خوندي کړل، چې دغه رساله پر (۱۹۷۰م) کال په کوټه کې خپره شوې ده.

اخځونه

- ۱- هېوادم زلمی (سرمحقق)، د پښتو ادبياتو تاريخ (لرغونې او منځنۍ دوره) لومړی ټوک، ۱۳۷۹ل کال.
- ۲- يون محمد اسمعيل، (پوهندوی)، د پښتو شعر هندسي جوړښت، ۱۳۷۷ل کال.
- ۳- خاورې غوتی، د پښتو شفاهي ادبيات، شکل او مضمون، ۱۳۲۲ل کال.

عبدالسمیع اتل - د پښتو خانگې د لومړي ټولگي محصل

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې مشاعرې

د پښتو منظمو مشاعرو لومړی څرک د پښتو ادبیاتو په لرغونې دوره کې کتلای شو، خو دا مشاعرې د اوسنیو هغو په شان ډله ییزې نه دي او یا هم کېدی شي د ډله ییزو مشاعرو بېلگې تر موږ نه وي رارسېدلې، خو په کلاسیکه دوره کې بیا د ډله ییزو مقیدو مشاعرو بېلگه هم لرو. په لرغونې ادبي دوره کې د ځینو شاعرانو ترمنځ مشاعرې شوي، هغه دا چې یوه بل ته په شعر سره ځواب ورکړی دی. شعر ته په شعر ځواب هم د مشاعرې یو ډول دی، چې د دوو افرادو ترمنځ ترسره کېږي، دلته به ددې ډول مشاعرو څو بېلگې وړاندې کړو:

د اسمعیل سرېني نارې:

اسمعیل سرېني د پښتون بابا د کسي د عبدالرشید لمسی و، الله (ج) ده ته ښکاره کمالات او کرامات ورکړي وو، د خدای (ج) په عبادت به بوخت و او دی به د کسي غره ته، نو په کال کې به یو ځل د خپل نیکه (بېټ نیکه) لیدنې ته راته او پس له مرگه یې بیا د هغه زیارت ته د زیارت کولو لپاره ورته. ده د څرښبون بابا د یوه

سفر په باب ژوره اندېښنه څرگنده کړې او هغه سفر ده ته د زغملو نه دی، نو ځکه یې دا سوې نارې له خولې ووتلې:

که یون دی یون دی	مخکې بېلتون دی
له کسی غره څخه	ځي څرنبون دی
که وروره وروره	څرنبون وروره
ته چې بېلتون کړې	زما ویرته گوره
چې ځي مرغې له	تورې کرغې له
همزولي پاته	ځي څه برغې له
د خدای دپاره	څرنبون پاره
چې هېر مو نه کړې	زمور کھول واره
زړه مې ویلېږي	یار مې بېلېږي
بېلتون یې اور دی	ځان په سوځېږي.

د اسمعیل سرېني په غبرگون کې د څرنبون بابا نار ه داده:

بېلتانه نار ه مې وسوه په کور باندي
نه پوهېږم چې به څه پېښ وي په وړاندي
له خپلوانو به بېلېږم په سرو سترگو
دواړه سترگې مې په وینو دي ژړاندي
اسمعیله ستا نارو مې زړگی سړی کئ
بېلتانه څرنبون بیاله تا پردی کئ
نه هېرېږي که مې بیانه ستا یادی کئ
په چرود ویر به پرې سي دزړه مراندي

خمه خمه چي اورد يون مي دي و مخ ته
ديانه خوري به اچوم و ترخ ته
ستاسي ياد به مي وي بس د زره وسخ ته
که دا مخکه غرونه ټول سي لاندې باندي.

نصر لودي ته د شيخ رضی پارکی:

شيخ رضی او نصر لودي دواړه د تره زامن وو او پس د تره له مرگه
شيخ رضی د سليمان غرونو ته لاړ، هلته يې د خدای عبادت کاوه
او خلک به يې د اسلام دين ته دعوتول، نو بيا خلکو د دوی ترمنځ
شيطاني وکره او دوی يې سره بې اتفاقه کړل، نو شيخ رضی لودي
نصر لودي ته دا پارکی وليکه چې ته کافر شوی يې او د اسلام دين
دي پرې ايښی دی:

د الحاد په لور دې تړل
گروه دې زموږ وکوراوه
موږ روڼلی په زیارنه
تا په تورو توراوه
لرغون ولې گروهبدي
چي دې گونبسي اړاوه
هغه گروه دې اوس اړه کړ
چي پلرو دې رڼاوه
لودي ستا په نامه سپک شو
که هر څو مو درناوه

نصره نه مويي له كهاله
لودي نه يي په كاوه
زموږ رغا ده ستاله گروهه
د ورځ لوی په رغاوه.

خو نصر لودي هم شيخ رضی لودي ته يو پارکی وليکه او ورته يي
وويل چې زه له خپلې عقيدې نه يم او بنسټی دا هسې د دښمنانو
تورونه دي او ته به بايد د هغوی تورو ته غوږ کېنږدې:

د الحاد په تور تورن سوم
زه لرغون خو ملحد نه يم
زما دښنه هسې تورا کړي
که ملحد يم د دښنه يم
له اسلامه نه ترپلمه
تورانو څخه په ترپله يم
گروه مې هغه لرغونی دی
اوس هم کروړ په لرغونه يم
د لودي زوی سنتي يم
د حميد له لور كهاله يم
تورانې دښن چې وايي
زه له گروهه په اړه يم
دا يې تور تاسې دروهوي
زه مومن ستاسې په تله يم

د دښمنو ويناوې مه غږه
زه لودي يمه خوزه يم.

د خليل خان نيازي رباعي:

په لودي دربار کې پښتو ادب او ژبې ته پاملرنه کېدله او شاعران
هم ښه پالل کېدل. يوه ورځ خليل خان نيازي د سلطان بهلول لودي
په ستاينه کې يوه څلوريزه وويله:

خړې ورېځې ژارې له پاسه
کويله ږغ کا بيلتون له لاسه
يه هغه لوني گوهر په خول ستا
دا مرجبا کا ستا زمور. مواسه

سلطان بهلول سم لاسي د خليل خان نيازي په ځواب کې دا لاندي
رباعي انشاء کړه:

ملک به زرغون کړم په ورکړه راسه
گوره اورېځې د داد له پاسه
خول مې د عدل په دروړون دی
جهان به زېب مومي زما له لاسه

د پښتو ادب په لرغونې دوره کې دغه شپږ شعرونه چې د شپږو
بېلابېلو شاعرانو له خوا ويل شوي او دوو تنو په خپل منځ کې يوه
بل ته ويلې د پښتو لومړنيو مشاعرو بېلگې دي. البته وروسته
مشاعرو بله ښه خپله کړې چې سربېره پر دوو يا څو تنو، ان لسگونو
تنو په کې گډون کړی، هم مقيدې مشاعرې جوړې شوي او هم
ازادې، خو په لرغونې دوره کې يې دا څو بېلگې وې چې پورته يې
يادونه وشوه.

پاکیزه شینواری- د پښتو خانگي د لومړي ټولگي محصله

په پښتو ادبیاتو کې سروکي او نارې

الف- سروکي (نیمکی):

سروکي یا نیمکی یو ډول مرکب یا ولسي شعر دی، چې بېلابېل فورمونه یا شکلونه لري. دا چې د وخت په تېرېدو سره یې بندونه د خلکو له حافظو وتلي دي، یوازې سريې پاتې دي نو ځکه ورته سروکي وايي او بیا د ولس له خوا په لنډيو بشپړ شوي، چې په

پښتني سيمو کې ډېر رواج لري، ځينې ورته سروکي وايي او د پکتيا په منگلو کې ورته پامونه (پام) وايي. په سروکي کې د موضوع له پلوه زیاتره د عشق او مينې مسایل منعکس کېږي او د پښتني سيمو د خلکو د اجتماعي، ملي او روحي ځانگړنو عکاسي په کې شوي ده. سروکي سره له دې چې زیاتره برخه یې د پښتو ولسي سندرې پاتې شوي دي، ځينې داسې سروکي شته چې ذوقیانو جوړ کړي دي، دا په پښتو ادبیاتو کې په عام ډول سروکي بلل کېږي.

سروکي په ټوليزه توگه يو بيت لري، د بيت يوه مسره يا نيم بيتي يې اوږده او بله لنډه وي. دا چې سري يا سروکي يې بولي سر زیاتره د مقفی بيت په بڼه وي کله د سر اوږده مسره په اول کې او لنډه مسره

په اخر کې راځي او په ځينو نيمکيو يا سروکو کې لنډه مسره اول او اوږده په پای کې راځي.

کله کله دواړه مسرې متحدالوزنه او متحدالقافيه وي. د ويلو ترتيب يې دا دی چې په منځ کې يې لنډی يا ټيکي راځي او د لنډی له لنډې مسرې سره د سروکي لنډه مسره برابرېږي.

دغه لنډه مسره که د سروکي په اول کې وي يا په اخر کې او د لنډی له لنډې برخې سره د سروکي هغه جوله چې دواړه مسرې يې سره برابرې دي، دويمه مسره تکرارېږي او د لنډی د اوږدې مسرې بيا هماغه د سر لنډه مسره او د هغه سروکي چې دواړه مسرې يې برابرې وي، دويمه مسره يا (نيم بيتي) تکرارېږي، وروسته بيا ټول سروکي تکرارېږي.

هغه سروکي چې لومړی مسره يې اوږده، دويمه يې لنډه وي، بېلگه يې داده:

سورکی پېزوان دې په کنډو ختلی لمر دی

چا ويل چې مازيگر دی

د لنډی اچول:

موسم بهار وخت د گلزار دی

چاويل چې مازيگر دی

په ما انگار دی چې پردي وطن ته ځمه

چا ويل چې مازيگر دی

سورکی پېزوان دې په کنډو ختلی لمر دی

چا ويل چې مازيگر دی

هغه سروکي چې لومړۍ مسره يې لنډه وي او دويمه يې اوږده وي،
بېلگه يې داده:
خانه راځه دلبره

ډکې لازۍ د جينکو لندن ته ځينه

د لنډۍ اچول:

د جينکو قدر يې کم که

امان الله ته دې خدای لونيې ورکوينه

درې مسره ييز سروکي:

پسې ورجگ کړه سره لاسونه

لنډ کړه د تیکۍ مزي دې

خال به دې وران شي

سروکي په دوه ډوله دي: عام او خاص

الف - عام سروکي: دا ويل شوي سروکي هم په عامو کې راځي.

پورې د جانان کډې بارېږي

ځم ورسره ځمه

کله مې مين زړگی صبرېږي

۲ - خاص سروکي: هغه سروکي دي چې يوازې د اتن ميدانونو

کې ويل کېږي، لکه دا:

تا ویشتلې يمه وا بې غوره ياره

خوب خوب مې وړينه

درځم له گلو

اوس به لمن ډکه دروړم د گلو

د سروکو په برخه کې ځينو بناغلو د پام وړ کارونه کړي او د سروکو په راټولولو کې يې زحمتونه گاللي، لکه، بناغلي حبيب الله رفيع، پروفيسور محمد نواز خان او داسې نور.
اوس د پښتو ټولني د فولکلور څانگې د سروکو يوه لويه مجموعه د چاپ لپاره تياره کړې ده.

ب- نارې يا غرونه:

نارې ملي اشعار او هغه برخه ده چې په کيسو (افسانو) کې راځي او دا اشعار عموماً د بيت په ډول وي؛ ځينې اوږده او ځينې لنډ وي. د هرې کيسې د نارې يا غر سپلا بونه کله په خپل منځ کې برابر وي او کله نه وي او په کوم شعري بحر پورې مقيد نه وي. نارې پر درېيو غټو برخو وېشل شوي دي:

الف- د اتني نارې

ب- تاريخي نارې

ج- د نکلونو نارې

الف- د اتني نارې: دا نارې په عام ډول د اتني په ميدانونو کې ويل کېږي. دا نارې په ناسته نه ويل کېږي يوازې په اتني کې ويل کېږي او که وويل شي خوند نه لري. دا نارې يوازې د اتنيچيانو له خوا ويل کېږي، د اتني نارې د اتني له سروکو څخه بېلې دي. دا نارې د بنسټو په بناد کې هم ويل کېږي او د نرينه ووپه محفلونو کې هم ويل کېږي، خو د بنسټو د اتني نارې بېلې دي، نرينه هغه په خپلو محفلونو يا اتنونو کې نه وايي. د اتني نارې ډول ډول دي په بېل بېل وزن د اتنيچيانو له حرکتو سره سمې ويل کېږي.

لکه ورو اتن، یو بغله اتن، دوه بغله اتن، چپه اتن، راسته اتن، په ناسته اتن، غلی اتن او داسې نور...

د دې هر ډول اتن له حرکاتو سره سم ناره له خپل وزن څخه اوږي او په نوي وزن یې وایي. د اتن نارې د خپل جوړښت له مخې دوه مسره ییزې، درې مسره ییزې او څلور مسره ییزې وي، خو کېدی شي تر دې زیاتې مسرې هم پیدا شي. د قافیې جوړښت، د مسریو لنډوالی، اوږدوالی او هیجایي سیستم یې همډوله دی. په درې مسریزو او څلور مسریزو نارو کې د مسریو د څپو شمېر سره مساوي نه وي، په درې مسریزو نارو کې لومړۍ او درېیمه مسره سره هم قافیه یا هم اهنګه وي، وروستی یا درېیمه مسره معمولاً لویه وي او دویمه مسره یې تر ټولو کوچنۍ وي، بېلګه یې داده:

لونګینه پر څنګ څنګ راواوړه
چې دې شرنګ د بنگړو شینه لونګینه

xxx

چټې چې په پښو دې کړې چوټې
ځوانان دې لېوني کړل
زاره خواران دې وایستل له گټې

په دې ناره کې (چوټې یا گټې) د قافیې کلمې دي، لومړۍ مسره یې لس دویمه مسره یې اووه درېیمه مسره یې یوولس څپې ده.

ب- تاریخي نارې: دا یو ډول نارې دي چې د پښتو له اجتماعي، سیاسي تاریخ سره اړه لري، دا ډول نارې د هوتکو د پادشاهی په واقعاتو، د نادر افشار د راتګ او بیا د لوی احمدشاه بابا د دوران په پېښو پورې اړه لري. دا نارې د ډېرې پخوا زمانې تر پېښو

وروسته له همغه وخت څخه په خلکو کې خورې شوې دي، دا نارې
ځينې مهمو واقعيتونو او تاريخي نکلونو ته اشاره کوي.
نارې د جوړښت له پلوه په عام ډول دوه مسره ييزې دي چې يوه
مسره يې لنډه وي او بله اوږده وي، خو قافيه يې يوه وي.
بېلگه يې داده:

زمری دی شاه ولي د جنگ زمری دی
د سنگرو يې ويستلی مرهتی دی

د فتح کرنګه نال به دې زرین کړم
که دې دا وار فتحه راوړه خپل امپل به ستا د غاړې لونګین کړم

ج- د نکلونو نارې: په پښتو نکلونو کې زیاتره د نکل د بیانولو
او کيسو په ترڅ کې ځينې منظومې ټوټې هم ويل کېږي چې دا ټوټې
د نکل نارې بلل کېږي.
دا نارې دوه مسريزې او درې مسريزې دي او دا کله هم قافيه وي او
کله نه وي. لومړۍ او درېيمه مسره يې يوه قافيه لري، دويمه قافيه
يې هماهنگي نه ساتي. په ځينو درې مسريزو کې درې واړه يوه
قافيه نه لري.
بېلگه يې داده:

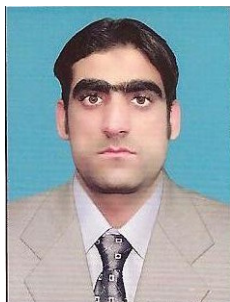
سر د سره پالنګه هسک کړه فتح خانه
ياغي شوی هندوستان رعيت ملکونه

اخځونه

- ۱- پښتو متون، د پوهنوال محمد صابر خویشکي اثر، بېلابېل مخونه.
- ۲- د شعر هندسي جوړښت، د پوهندوی محمد اسمعیل یون اثر، بېلابېلو مخونه.
- ۳- د پښتو ادبیاتو تاریخ لرغونې او منځنۍ دوره، سر محقق زلمی هېوادمل اثر، بېلابېل مخونه.
- ۴- قافیه او د پښتو نظم شکل یا ډولونه، پوهنوال جلال الدین اثر، بېلابېل مخونه.

میوند قاضي - د پښتو خانګې د لومړي ټولګې محصل

په لرغوني ادب کې سیاسي پېښې

په پښتو لرغوني ادب کې یو زیات شمېر پېښې چې په هغه مهال کې واقع شوي، نه یوازې په پښتو شعر کې د هغو یادونه شوې، بلکې ځینې شعرونه له هغو څخه متاثر شوي دي او یا هم د شعر د ټوکېدو سبب شوي دي. دلته به دې ډول ځینو پېښو ته په لنډیز سره اشاره وکړو.

۱- د بابا هوتک سندره کې سیاسي پېښه:

کله چې مغولو پر اتغر یرغل وکړ، نو بابا هوتک قومونه سره راټول کړل او په سره غره کې یې ورسره مقابله وکړه او هغوی ته یې ماته ورکړه، نو بابا هوتک دغه سیاسي او پوځي پېښه په سندره کې داسې څرګنده کړې ده:

پښتنو هلی پر غره جنگ دی
سور غره په وینو د دوی رنگ دی
مهال د تورې دی د ننگ دی
پر کلي کور باندي مغل راغی

خلمو پر تنگ خانونه مړه کړئ
د بنس په غشيو مو پيښه کړئ
د پښتونخوا محکمې ساته کړئ
پر کلي کور باندي مغل راغي

۲- د امير کروړ ويارنه کې سياسي پېښه:

کله چې د ابوالعباس سفاک له بني اميه سره جگړه وه، نو امير پولاد او امير کروړ په کې هم گډون کړی و، چې امير کروړ په کې ډېرې سوبې وکړې. امير کروړ د دې جگړې په پای کې خو بيتونه وويل چې سياسي پېښه يې په لاندې بيتونو کې څرگندېږي:

د زرنج سوبه مې د تورې په مخ سور وکړه
په باداری مې لور او د کول د سور وکړه
ستر مې تربور وکړه

له ما اتله نسته

خپلو وگړو لره لور پېرزوينه کوم
دوی په ډاډينه بڼه بامم بڼه يې روزنه کوم
تل يې ودنه کوم

له ما اتل نسته

۳- د شيخ اسعد سوري له خوا د امير محمد سوري په اړه

ویرنه کې سياسي پېښه:

کله چې محمود غزنوي پر غور باندي يرغل وکړ او امير محمد سوري يې بندي کړ، نو هغه له ډېر غيرته په بنديخانه کې مړ شو،

نو شیخ اسعد سوري دغه سياسي پېښه په ویرنه کې داسې
خرگندوي:

د محمود د ژوبلورو په لاس کښېوت
چې غزنه ته یې باتلې په تلوار
تنگیالیو لره قید مړینه ده ځکه
ساه یې والوتله هسک ته پر دې لار
تر نړۍ یې غوره خاورې هدیره کا
د زمريو په بیړیو کله وي خوار

۴- د بنکارندوی له خوا د سلطان شهاب الدین په اړه
ستاینه کې سياسي پېښه:

کله چې سلطان شهاب الدین پر هند یرغل کاوه، نو بنکارندوی به
هم ورسره د جنگ ډگر ته تلو، نو د سلطان شهاب الدین دغه
سياسي پېښه یې په لاندې بیتونو کې خرگنده کړې ده:

د اسلام د دین شهاب د نړۍ لمر دی
تورستان یې کړ رڼا په جهادونه
هره پلا چې دې پر هند و سندرغل کا
رڼوي توره نړۍ په شهابونه

۵- د خليل خان نيازي رباعي کي د سلطان بهلول لودي په
اروند سياسي پېښې:

کله چې سلطان بهلول لودي له ډېرو جنگونو وروسته هندوستان
ونيو او ۳۸ کاله پادشاهي يې هلته وکړه، نو خليل خان نيازي د
هغه د عدل په اړوند داسې رباعي وويله:

خړې وربخې ژارې له پاسه
کويله ريغ کا بېلتون له لاسه
يه هغه لوني گوهر په خول ستا
دا مرجبا کا ستا زموږ مواسه!

لیمه- د پښتو خانګې د لومړي ټولګي محصله

د امير کروړ د شعر لغوي څېړنه

لومړی د امير کروړ پېژندنه:

امير کروړ سوري چې په جهان پهلوان يې شهرت درلود، د دويمې هجري قمري پېړۍ د اولي دورې شاعر دی. امير کروړ د امير پولاد سوري زوی دی او امير پولاد په غور کې د ملک شنسب له زامنو څخه و، چې په غور کې يې پادشاهي کوله. امير کروړ پر (۱۳۹ هـ.ق) کال د غور په مندپش کې پاچا شو، دی يو تکړه، غښتلی، کلک او مضبوط سړی و، په يوه تن به له سلو تنو سره جګېده، نو ځکه کروړ او جهان پهلوان بلل کېده. پټه خزانه د تاريخ سوري په حواله ليکي: ((... دا اميران له پېړيو پېړيو څخه په غور کې اوسېدل او د هغه سور اولاده ده چې د سهاک له پښته و.)) امير کروړ د پښتو يو زبردست شاعر تېر شوی دی. داسې ويل کېږي چې يو عادل، ضابط او ښه کلک سړی و او د ښې وينا څښتن و او هر وخت به يې شعرونه ويل، کوم وخت يې چې جنگونو کې ډېرې فتحې وکړې، نو يو ښه شعر يې ووايه چې وياړنه يې بولي. دغه شعر او دې ته ورته اشعارو ته رزمي او فخریه شعرونه هم ويل کېږي. امير کروړ شاعر پر (۱۵۴ هـ.ق) کال د فوشنج په جنگ کې وفات شوی دی.

اوس به د امير کړوړ سوري وياړنه وگورو چې خومره خوږوالی،
روانوالی او پوخوالی لري.

زه يم زمري پر دې نړۍ له ما اتل نسته
پر هند و سند و پرتخار و په کابل نسته
بل په زابل نسته
له ما اتل نسته

غشی د من مې ځي برېښنا پر ميرڅمنو باندي
په ژوبله يونيم يرغالم پر تښتېدونو باندي
پر ماتېدونو باندي له ما اتل نسته
زما د بريو پر خول تاوېږي هسک په نمځ و په وياړ
د اس د سوو مې ځمکه رېږدي غرونه کاندې لتاړ
کړم ايوادونه ويجاړ له ما اتل نسته

زما د توري تر شپول لاندي هرات و جروم
غرج و باميان و تخار بولي نوم زما په اودوم
زه پېژندوی يم په روم له ما اتل نسته

په مرو زما غشی لوني ډاري دښن راڅخه
د هريرو د پر څنډو ځم تښتي پلن راڅخه
رپي زړن راڅخه له ما اتل نسته

خپلو وگړو لره لور پېرزوينه کوم
دوی په ډاډينه بنه بامم بنه يې روزنه کوم
تل يې ودنه کوم له ما اتل نسته

د زرنج سوبه مې د توري په مخسور وکړه
په باداری مې لوراوی دکول د سور وکړه
ستر مې تربور وکړه له ما اتل نسته
پر لویو غرو مې وینا درومي نه په ځنډو په تال
نړۍ زما ده نوم مې بولي پر دریخ ستایوال
په ورځو شپو میاشتو کال- له ما اتل نسته

لغتونه:

زه- من، د مفرد متکلم ضمیر خپل طرف ته اشاره
په- د ربط توري
نړۍ- جهان، دنیا، دارالفنا
له- سربل
اتل- قهرمان
هند- یو اسیایي هېواد
سند- په هند کې د یو ځای نوم
تخار- د افغانستان یو شمالي ولایت
کابل- د افغانستان پلازمېنه
زابل- د افغانستان ولایت
من- عزم، اراده، تصمیم، نیت
میرڅمنو- میرڅمن، دښمن، دښمن
ژوبله- جنگ، جگړه، یو بل ژوبلول
یونم- متصل ضمیر دی، یون په مانا د حرکت، حرکت کوم، تلل
کوم

یرغالم- یرغل کوم، تخت و تاز
ماتېدونو- ماتې خوړلي
بریو- د بري، کامیابی، کامیابیو، فتحې، سوبې
خول- تاج، جنگي خولی
هسک- جگ، بلند، اسمان
نمنځ- افتخار کول، لمانځل
ویار- افتخار
سو- پوندي
لتار- گلوډ، تخریب، خرابېدل، له منځه تلل
ایوادونه- هېوادونه، ممالک
ویجاړ- خراب، ړنگ
شپول- حلقه، احاطه
هرات- د افغانستان یو ولایت دی
جروم- د بدخشان ولسوالۍ، گرمسیر، تراوسه پورې هم د
افغانستان سهيلي خواته ویل کېږي.
غرج- غور، د غور پخوانی نوم و
بامیان- د افغانستان مرکزي ولایت دی
اودوم- چاره، علاج، درملنه
پېژندوی- پېژندل شوی، اوڅار
روم- د یو هېواد نوم دی اوس د ایتالیا پلازمېنه ده
مرو- ماورالنهر، د آمو سیند پورې غاړه
لوني- شیندي، لونل، شیندل، پاشل، تیتول، مصدر دی
پلن- پیاده، پلی

هريرود - په هرات يا هري کې د يو سيند نوم دی
رېي - رپېدل، لږژېدل
وگړو - وگړي، خلک
لور - مهرباني، شفقت، رواداري، پېرزوينه
ډاډينه - اطمینان
بامم - (بامل يې مصدر دی دا يې متصل ضمير دی) روزم، تربيه
کوم، پالم
روزنه - تربيه کول
ودنه - وده ورکول، روزنه، نشوونما ورکول
زرنج - د نيمروز مرکز
سويه - فتحه
مخ سور - سرخرويي، برياليتوب
کول - نسل
سور - د سور کورنی
ستر - لوی، مشر، بزرگ
دريخ - منبر، د درېدو ځای
ستايوال، مداح، ستايونکی

رحمن الدين - د پښتو څانگې د لومړي ټولگي محصل

د پښتو ادبياتو پر پراختيايي بهير کورنۍ او بهرنۍ اغېزې

په ټولنه کې چې هره پېښه رامنځته کېږي، که هغه سياسي پېښه وي، که اجتماعي، که سياسي او پوځي، ټول په خپل خپل وار پر ادبياتو او ادبي بهير تاثير کوي. په پښتو لرغونو ادبياتو کې مور گورو چې افغانستان ته د اسلام تر راتگ وروسته، سياسي،

مذهبي او جنګي پېښو پر پښتو ادبياتو خپل خپل تاثيرات پرې ايښي دي. د امير کروړ له شعره نيولې، ابو هاشم سرواني، شيخ رضی لودي، نصر لودي، اسمعيل او خرنبون، شيخ اسعد سوري، بنکارندوی غوري، شيخ تيمن، بيت نيکه، شيخ متي، ملکيار هوتک او نورو ټولو په شعرونو کې ټول هغه مسايل بيان شوي چې د بېلابېلو اجتماعي، مذهبي او سياسي کورنيو او بهرنيو پېښو په نتيجه کې رامنځته شوي دي.

د امير کروړ شعر د افغاني ټولني د داخلي تعاملاتو او تحولاتو نتيجه ده. د ابو هاشم سرواني منظومه ژباړه افغانستان ته د اسلام تر راتگ وروسته د مذهبي اخلاقي تاثيراتو نتيجه ده. د شيخ اسعد سوري قصيده بيا د کورنيو جگړو او د پاچايي اوښتون د پېښو

عواقبو له امله رامنځته شوي ده. د بنسټکارندوی غوري قصیده بیا هم هند ته د افغانانو د فتوحاتو، سیاسي او مذهبي پېښو انځور-گري کوي، د ملکيار هوتک سندرې بیا د مغولو د بریدونو پر وړاندې یو عکس العمل دی، بېټ نیکه په خپلو مناجاتو کې د خدای (ج) دربار ته خپل لاسونه پورته کوي چې د پښتون په نغري کې اور بل کړي او د پښتون قام وگري زیات کړي. لنډه دا چې په لرغوني ادبي دوره کې چې هره پېښه رامنځته شوې، په یو نه یو ډول یې په ادبیاتو کې انعکاس موندلی او ځینې پېښې بیا داسې دي چې خپله د ادبیاتو د راتوکېدو سبب شوي دي. دا سیاسي، ټولنيزي او پوځي پېښې بیا منځنۍ دورې او وروسته معاصرې دورې ته هم راغځېدلي او هرې پېښې په خپل وخت کې خپل خپل تاثیرات پرېښي دي او ادبیاتو کې یې انعکاس موندلی دی.

د رنسانس تر پیلېدو وروسته په نړۍ کې ځینو اقتصادي او فرهنگي تحولاتو یو په بل پسې د بریالیتوب پړاوونه وو. په اتلسمه پېړۍ کې ډېره مهمه پېښه چې په نړیوال ډگر کې یې زیات ارزښت درلود هغه د فرانسې لوی انقلاب و او بیا وروسته په انگلستان کې د صنعتي انقلاب اغېزو هم په ټوله نړۍ کې ځینې اساسي او بنسټیز بدلونونه رامنځته کړل.

کله چې د فرانسې لوی انقلاب (۱۷۸۹) بریالی شو، د افغانستان د حکومت واگي د تېمورشاه په لاس کې وو، که څه هم د فرانسې او افغانستان د ټولنو ترمنځ د اقتصادي او ټولنيزي قانونمندی له مخې ډېر توپیر او تفاوت موجود و، تېمورشاه یو مطلق العنان پاچا و، د فیوډالیزم د له منځه وړلو لپاره د فرانسې انقلاب بریالی شو،

دغه انقلاب لکه څنگه چې پر ټوله نړۍ يې اغېزه وکړه همدا راز افغانستان هم ترې بې تاثيره پاتې نه شو.

په هغه وخت کې افغانستان د ځانگړي ارزښت له مخې د ځينو پرمختلليو هېوادونو پام ځانته راوگرځاوه، روسيې او فرانسې په گډه (۷۰) زره کسيز پوځ ترتيب کړ، بيا يې د زمانشاه دربار ته يو استازی واستاوه، دواړه دې نظر ته رسېدلي وو چې د افغانستان له لارې برياليتوب ترلاسه کړي او د سند له لارې پر هند ورودانگي، خو څنگه چې په خپله زمانشاه د (۵۰) زرو په شاوخوا کې پوځ درلود، ځکه يې د ناپليون غوښتنه ونه منله.

انگليس له فرانسې او روس نه وپره نه درلوده، خو له شازمان څخه يې وپره ځکه درلوده چې د احمدشاه بابا په زمانه کې يې د افغانانو د تنگ او جنگ توره او مېرانه ليدلې وه، نو ځکه يې له يوې خوا قاجاريان او له بلې خوا سکان د هغه پر وړاندې لمسول. د انگرېزانو د همدې مخالفت په نتيجه کې زمانشاه ماتې وخوړه او شامحمود د پرديو او فتح خان په مرسته پاچا شو. د زمانشاه تر ماتې وروسته رنجيت سنگ د پنجاب د استقلال اعلان وکړ او د شلو کالو په موده کې يې اټک کلا، ملتان، کشمير، ډېره غازي خان، ډېره اسمعيل خان او پېښور يو په بل پسې لاندې کړل. تر دې وروسته بيا مشهد او نيشاپور قاجاريانو ونيو د افغان حکمران ميرزا نادر د کورنۍ (۳۸) غړي يې پرته له يوه ماشومه ووژل.

له دې ناوړو حالاتو سره بيا هم پښتانه که له يوې خوا توره په لاس د دښمن پر وړاندې جنگېدل، خو له بلې خوا به عوامي سندرې په دېرو و هوجرو کې د قومي تنگ، پښتونولۍ، تورې او مېراني په

خاطر د اسلام لپاره د قربانۍ په جذبه ويل کېدلې. ددې تر څنګ د ختيزې کمپنۍ (شرق الهند) اهداف هم خلکو ته څرګند بدل، دا ځکه چې دغه کمپنۍ اوس يوازې يوه تجارتي او اقتصادي کمپنۍ نه، بلکې يوه سياسي او نظامي کمپنۍ هم وه.

دې کمپنۍ پر پښتنو هر اړخيزه اغېزه وکړه، هم له سياسي پلوه او هم له اقتصادي پلوه. دغه دواړه عناصرو د خلکو د عامه شعور د بيدارولو لپاره بې تاثيره نه وو.

نامتو مستشرق «ډار مستهير» ليکي: «پښتو چاربيتې د پښتو يو ليکلی تاريخ دی، چې د دوی د جنگونو او غزاګانو کره وړه په کې خوندي شوي دي.»

پر حماسي او رزمي چاربيتو سربېره نيمکۍ او لنډۍ هم په دغه دور کې د ولسي پاڅون لپاره ويل شوې دي او ددې چاربيتو ډېره برخه مشهور فرانسوي «ډار مستهير» په خپل کتاب «د پښتونخوا د شعر هار و بهار» کې راټوله کړې ده. په دغه ملي سندرو کې يوازې د تنګياليو ستاينه نه ده شوې، بلکې د هغو کسانو غندنه هم شوې چې د پښتنو د دښمنانو تر څنګ درېدلې دي. مګر ددغو سندرو روح حماسي رنگ لري او يو ټاکلی زمان په ګوته کوي.

پښتنو که له يوې خوا توره چلوله، نو له بلې خوا يې قلم هم چلاوه او د ځوانانو د احساساتو او جذباتو د يادولو لپاره يې چاربيتې غږولې او کښلې، زه دلته يوه چاربيته د بېلګې په توګه راوړم:

قاصده پادشاه راغی يوسفزی ولرزېدو
په نيت د غزا لارو په نوبسار ورژېدو

قاصده پادشاه راغی رالپړلی عظیم خان
د اوله یې جرگه کرل ملایان او ملکيان...

د پښتنو په سیاسي سیالیو او اتلولیو کې د ولسي ادب اتلولي د
هېرولونه ده، نو ځکه زموږ د تاریخ په زړه کې دغه حماسې،
قربانۍ او اتلولۍ نه هېرېدونکې او نه پناه کېدونکې دي. د بېلگې
په توګه د هغه وخت یو شعر لولو:

په وطن قرباني ورکړه زما وروره
رنگ په وینو پنځه سوه ځوانان ګوره
چې یې څه قرباني ورکړه په میدان کې
تنگیالي پښتانه هسې وي هر کوره
غل مې تل د ژوندون مرګ وي که پوهېږي
که پښتون یې ځان خلاص کړه له دې پېغوره
په دښمن چې د ځان وینه تویه نه کړې
واکداري د وطن مه غواړه ای وروره
خپلواکي همېش په توره حاصلېږي
جنت هم د تبغ د سیوري لاندې ګوره
که په عیش او راحت ازادي غواړې
شرمنده او خالي لاس به ځې له کوره.

په پښتو لرغوني، منځني او اوسني ادبي دورو کې په لسګونو
داسې سیاسي، اجتماعي او نورې پوځي پېښې لیدلای شو چې هم
یې پر ادبیاتو مستقیم تاثیر کړی دی او هم یې زموږ په ادبیاتو کې
انعکاس موندلی دی.

صالحه عثمانزی- د پښتو څانگې د لومړي ټولگي محصله

په پښتو لرغونو ادبياتو کې حکايت

حکایت د نړۍ د اکثر و ژبو په ادبیاتو کې مطرح دی، خو د فارسي ژبې د کلاسیکو ادبیاتو په بهیر کې په دې ژبه کې زیات ښکاره کېږي، چې د لنډې کیسې، داستان په مانا دی. حکایت د مضمومي یا منثوري کیسې له ډلې شمېرل کېږي، هغه څه چې

په حکایت کې وي ممکن هغه واقعیت ولري او یا هم له واقعیت څخه خبرې وکړي. یا دا چې خیالي یا ناواقعي وي. یانې هر څه چې بیانوي خیالي وي هېڅ واقعیت ونه لري. د نړۍ کابو هر ولس ځانته خپل نکلونه او حکایات لري او خلک هم نسبت نورو ادبي اثارو ته د حکایاتو له اورېدو او لوستو سره ډېره مینه ښيي.

زموږ په ولس کې هم له ډېرې پخوا زمانې دغه نکلونه موجود دي، چې په کلیو او بانډو کې یې خلک د تفریح د یوې وسیلې په توگه له ویلو او اورېدلو څخه خوند اخلي، اما د پښتو په تحریري (لیکنیو) ادبیاتو کې موږ حکایتي منظوم اثار په لسمه هجري پېړۍ کې مومو. په دغو حکایتي اثارو کې تر ټولو پخوانی اثر د زرغونې پښتو بوستان دی، دغه اثر له فارسي څخه پښتو ته راژباړل شوی، چې زه یې د حکایت یوه نمونه دلته راوړم:

اور بډلې مې قيصه ده چې له شاتو هم خوږه ده
په پښتو کې نظم شوی حکایتي اثر د دوست محمد کاکړ (غرغښت
نامه) ده، د حکایت نمونه یې داده:

له نېکانو روایت دی هسې توگه حکایت دی
نور محمد کاکړ راوي دی چې یې فیض تل جاري دی

دلته به ددې حکایتونو د شاعرانو د ژوند او بیا د حکایتونو پوره
برخه تاسو ته وړاندې کړو.

محمد هوتک په پټه خزانه کې وايي: «زرغونه د ملا دین محمد
کاکړ لور وه، په پنجوايي کې اوسېده او له پلاره یې وکا تحصیل د
علومو او د فصاحت احکام یې زده کړل، د فصحاوو اشعار یې
ولوستل. زرغونه په حباله د سعد الله خان نورزي وه، چې توريالي
زامن یې درلودل او ټول د علم او هنر خاوندان وو، ماته هسې نقل
وکا زما پلار چې زرغونې د شیخ مصلح الدین سعدي رحمة الله
عليه کتاب د بوستان ټول په پښتو شعر نظم کا او نوم یې و
«بوستان د پښتو» چې دا کتاب یې پر (۳۰۹ هـ.ق) کال پایته
ورساوه او ټول نکات عارفانه او نصایح حکیمانه یې په پښتو کړل،
سر بېره پر دې زرغونې نور اشعار او غزلونه هم وویل او په زمره د
فصحاوو یې شهرت وکا، هسې چې موزونانو د روزگار به یې
اشعار لوستل او د پښتو په بوستان یې سیر کا او گلونه د پند او
نصیحت به یې ټولول. هسې وايي: چې زرغونه کمالداره ښځه وه،
خط یې خورا ښه و او کاتبانو به یې له حسن خط، اقسام د خط زده
کول. زما پلار هسې وویل: چې په سنه (۱۱۰۲) هجري ما د

زرغونې په خط «بوستان د پښتو» وليد ، چې خپل اشعار يې په خپل ښه خط هسې کښلي وو ، چې مغلرې يې خط ته عاجزې کا او دغه حکايت له هغه کتابه زما پلار په ياد و چې زه يې په خزانه کې کارم:

حکايت له بوستانه د پښتو

اور بدلې مې قيصه ده	چې له شاتو هم خوږه ده
د اختر په ورځ سهار	بايزيد چې ورويدار
له حمامه راوتلی	په کوڅه کې تېرېدلی
ايرې خاورې چا له بامه	راچپه کرلې ناپامه
مخ او سر يې سو ککړ	په ايرو په خاورو خړ
بايزيد په شکر کښو سو	د خپل مخ په پاکېدو سو
چې زه وړيم د بل اور	چې په اور کې سم نسکور
له ايرو به څه بد وړمه	يا به لږ شکوه کومه
هو پوهانو ځان ايرې کړ	له لويڼې يې ځان پرې کړ
خوک چې ځان ته گوري تل	خدای ته نه سي کړای کتل
لويي تل په گفتار نه ده	لو خبره په کار نه ده
تواضع به دې سر لوړ کا	تکبر به دې تل ځوړ کا.

د پښتو ژبې بل حکايت ويونکی شاعر ملا پيرمحمد دی. په پښتو ادبي تذکره کې دده ذکر داسې کېږي: «ملا پيرمحمد هوتک د ملا سرور مغفور زوی دی چې ملا سرور له ميا فقيرالله صاحب څخه زده کړه کړې ده او ملا پيرمحمد له خپله پلاره فيض ومونده. د عليين مکان حاجي ميرخان سره په جنگو کې ملگری و، چې د شاه

ظل الله ورور شاه محمود ادام الله دولتهم اصفهان ته ولاړ، ملا پير محمد هم يې هلته وغوښت او له انفاس ميمون يې استفاده کا او خلک د خدای شريعت او امام اعظم صاحب مذهب ته رابولي، نقل کا: چې مياجي صاحب له روافضو سره مباحثې کا او په دلايلو علمي دوی ملامت کا چې لکه علمای روم چې په اصفهان کې دي هم د ملا پير محمد صاحب عزت کا او «پير افغان» يې لقب کا، مياجي صاحب له علم اخلاق کې يو کتاب دی چې «القرايض في رد الروافض» يې نوم دی په افضل الطرائيق کې يې دا حکايت کښلی دی چې زه يې له هغه کتابه دلته ثبت کاندم چې په دې کتاب کې يادگار وي.»

حکایت

دي لــه آر لــوی و لــي و	شيخ متي چې خليلي و
لوی څښتن په استغفار و	يوه ورځ روان پر لار و
يو شېبه نه و وزگار	کرده ذکر د غفار
لارې مخکې وې په بټي	پر دې لار وې تيرې گټې
چې يې صافه کړله لار	ډېرې شپې راغلې رویدار
شپه په شپه به يې خواري کړه	يو دهقان به ابياري کړه
شيخ متي په زيار اخته	ده به ليد په توره شپه
ټوله شپه به هم بيدار و	له راحت په بېزار و
شيخ متي ته په گفتار سو	يوه شپه راتېر مليار سو
دومره زور زحمت پر څه کړې؟	ای د خدای رویداره څه کړې
ته قــدوه د صــالحانو	ته بــادار يې د وليانو
د هر چا کجل البصر دي	ستا د خاورې سره زر دي

په شپو شپو يې ته بېخواب
پا کوي د لاري گتې
داسې ووي شيخ متي
چې خدمت د خلق الله
تر هر څه بهتر دی وروره
ولې پاته له تا نور دي
څه جهاد کړه پر تا فرض دی
يوه ورځ جهاد افضل
څوک چې تل لمونځ وروژه کا
لومړی شرط د دين همدا دی
له تا پاته دواړه دي نه
توره واخله مجاهد شه
د خدای نور پر جهان خپور کړه
چې دې بشپړ عبادت شي
چې له خوبه وينس کاکړ سو
زغره خول يې اراسته کړل
هرات خواته په تلو تلو سو
وېکړه هوري جهادونه
خو هوري تر دنيا تېرسو
چې يې هلته هم وفات سو
مېړه هسې ژوندون کاندې

په زحمت په اضطراب
په دې خاورو څه دي گتې؟
د مولايه عشق پتي
يو گړی په يوه ساه
زده کړه دا خبره گوره!
شپې او ورځې دې په کور دي
دا هم ستا د غاړې قرض دی
تر کلو کلو لمانځل
په جهاد به يې پوره کا
بيا خدمت د خلق الله دی
ځان خبر کړه بڼه له دينه
د لوی خدای د دين قاصد شه
دا خدمت يې په ځان پور کړه
ځان دې خلاص له مصيبت شي
د غزا پر خوا نومړ سو
د غزا غشي تېره کړل
د سلطان غياث له ملو سو
د سلطان مل شو په ملونه
د غازیانو په ټول شمېر سو
بنځ په خاورو د هرات سو
مري د خدای په رضا باندي.

د پښتو ادبياتو مشهورې او مهمې ادبي تذکرې پټې خزانې لیکوال محمد هوتک وايي: «د بابرخان زوی و، چې د کاکړ بابا د زیارت لپاره په کال (۹۱۲) هجري ولاړ هرات ته او بیا چې راغی ږوب ته په کال (۹۲۹) هجري یې یو کتاب په شعر نظم کړ، چې نوم یې دی (غرغښت نامه) دا کتاب چې ما ولیدی، شیرین بیتونه په مشنوي لري او د غرغښت بابا قدس الله سره الکریم حکایات دي او له رښتینو خلقو یې روایات راجمع کړي دي. دغه کتاب زما پلار په توبه کې میندلی و او زموږ کهول کې مو کوچنیو او ژنیو په سبق لوست.»

دوست محمد علیه الرحمه په خپل کتاب کې کښلي: چې زما پلار بابرخان هم یو کتاب په شعر کښلی و، چې نوم یې و «تذکره غرغښت» هغه وخت چې بابرخان وفات شو او زه پر کور نه وم، نو هغه کتاب ورک شوی دی او چا ضایع کړی، زه چې راغلم، د خپل پلار په ماتم هسې ویرجن شوم، لکه چې کتاب ورک و، ما خود هغه کتاب خبرې اورېدلې او په وارو وارو ویلې او هم مې یو څه له هغو څخه په یاد وې، نو ما پر خدای توکل وکا او هغه قیصې او روایات مې بیا په شعر وویل، خدای تعالی دې زما د پلار سعې مشکوره کا:

حکایت له غرغښت نامې څخه

له نېکانو روایت دی
نور محمد کاکړ راوي دی
د نیکونوله خولې وايي
چې کاکړ نیکه زاهد و
تل تر تل يې عبادت کا
شپې يې روڼې په لمانځو وې
نه يې خوب نه يې خوراک و
چې به کېناست په لمانځنه
ورځ يې ټوله په قعدده وه
تل يې سیر د لاهوت کا
غرق به تل په ذکر الله و
یوه شپه يې عبادت کا
سترگې پټې سوې له خوبه
هسې خوب يې ولید گرانه
وايي ای کاکړه زویه
ستا قدم زما پر لار دی
شپه و ورځ دې ده لمانځنه

هسې توگه حکایت دی
چې يې فیض تل جاري دی
چې منبت يې راته بنایي
لوی څښتن له تل عابد و
پر دې ليار يې ریاضت کا
په ژړا و په نارو وې
عبادت يې ژوند و ژواک و
یابه کېوت په ستاینه
شپه يې هم یوه سجده وه
بد یوه گوله يې قوت کا
هر سبا او هر بېگناه و
پر گناه يې ندامت کا
په شپو شپو يې و وینتوبه
چې غرغښت بنیې پنهانه
له تا خوښ یمه نېکخویه
ماسوا کې دې قرار دی
د څښتن عبادت کړنه.

دغه راز د پښتو لرغونې ادبي او بیا تر هغې وروسته په منځنۍ ادبي دوره کې نور حکایتونه هم شته چې ما يې هغو مشهورو ته اشاره وکړه.

محمد اسمعیل سنگر - د پښتو څانگې د لومړي ټولگي محصل

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې نږه پښتو کلمې

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې داسې سوچه پښتو کلمې شته چې ځینې یې د وخت په تېرېدو سره له استعمال غورځېدلې، خو ځینې یې لاهم په همغه بڼه او شکل تر اوسه کارول کېږي، زه دلته یوازې د همدغو نږه یا سوچه پښتو کلمو یادونه کوم:

ګڼه	کلمې	مانا
۱	من	اراده، عزم، نیت
۲	میرڅمن	دښمن، غلیم
۳	ژوبله	جنگ، یو بل ژوبلول
۴	یرغالم	یرغل کوم، هجوم کوم
۵	ماتېدونو	ماتې خوړونکیو، شکست خوړلیو
۶	خول	د جنگي جامو خولۍ، اوسپنیزه خولۍ
۷	نمنځ	احترام، تعظیم، ستاینه، درناوی
۸	ویارپ	افتخار، فخر
۹	ویارپنه	فخریه
۱۰	سو	سومان
۱۱	لتارپ	برهم، خراب، اخته

۱۲	اوجار	خراب، ويجار، ږنگ
۱۳	شپول	احاطه
۱۴	اودوم	علاج، چاره، درملنه
۱۵	پېژندوی	پېژندل شوی، شناسا، اوڅار
۱۶	لوني	وروي، خپرېږي، ويشتل کېږي
۱۷	دښمن	دښمن، غليم
۱۸	پلن	پلی، پیاده
۱۹	رېږي	رېږېږي، رېږدي
۲۰	زړن	زړور، شجاع
۲۱	مخسور	سرخرويي، برياليتوب
۲۲	کول	خاندان، نسل
۲۳	لور	پېرزوينه، رواداري، مهرباني
۲۴	بامم	روزم، تربيه کوم، پالم
۲۵	ودنه	وده ورکول، روزنه، نشو نما ورکول
۲۶	تال	ځنډ، ځنډېدنه
۲۷	بولي	يادوي، گڼي
۲۸	دريخ	د درېدوځای، منبر
۲۹	ستايوال	ستا يونکی، مداح
۳۰	ژبور	سخنوران، ژبغړاندي، تېز ژبي
۳۱	تتلی	زبون، محزون، غمجن
۳۲	خړو	مجازاً د بدو په مانا
۳۳	سوني	دروغ

۳۴	وبولي	ووايي
۳۵	تپرون	تجاوز، ظلم، زياتی، تعرض
۳۶	پرتم	شوکت، مهابت، دبدبه
۳۷	پارکي	د شعر ټوټې، سرودونه
۳۸	تريلل	غورځېدل، تېښته کول
۳۹	گروهه	اعتقاد، عقیده
۴۰	وکوراهه	باطل کړ
۴۱	زيارنه	کونښن، زيار، زحمت
۴۲	وتوراهه	تور ورپورې کړ، تومتي کړ
۴۳	گوبڼې	يوازي، وروسته
۴۴	اره	د اړول له ريښې څخه، تبديل
۴۵	کهاله	خاندان، کورنۍ
۴۶	رغا	د رغولو په مانا
۴۷	تورن	تهمت زده، تهمتي
۴۸	کروړ	ټينگ، محکم، کلک
۴۹	مه غږه	مه اوره، مه منه
۵۰	دروهوي	غولوي، دوکه کوي
۵۱	ناورين	غم، ماتم، مصيبت
۵۲	سادين	شدياره کړې ځمکه، اړول شوې ځمکه
۵۳	نول	پرېشاني، غم
۵۴	تاخون	ځيگرخوني، د زړه غم، د زړه نول
۵۵	شهي	معشوقه، محبوبه

۵۶	پپر	نوبت، دور، گردش، حالت
۵۷	اغلی	بنکلی، بنایسته، گلالی، منلی، ډولي
۵۸	اوربل	کورنی، مسکن، ځای
۵۹	کراوون	وریتول، کبابول، کره ول
۶۰	کوکار	فریاد، چیغه، کریکه، کریپه
۶۱	زمولوي	پژمرده کوي، مراوي کوي
۶۲	اوکوب	شان او شوکت
۶۳	سکني	غوڅوي، بیاتي کوي
۶۴	ژوبلور	جنگي، سپاهي، عسکر
۶۵	ځغلا	تپبنسته، منډه
۶۶	ویرژلی	غمجن، ویرغاری
۶۷	کراپ	سخت، کلک، مضبوط
۶۸	ناتار	تاراج، تاراک
۶۹	شنار	شوم، نامبارک، خرابي
۷۰	ترار	ناکراره، وارخطا، ترهور
۷۱	تپونه	زخمونه
۷۲	زگپروی	د ناروغ فریاد، نالینت
۷۳	مراندې	د خېمې تنابونه
۷۴	تکه	صاعقه، تندر، اسماني افت
۷۵	پلاز	تخت
۷۶	سما	اصلاح، انصاف، سمونه
۷۷	تیکنه	عدالت

ظاهر او بنکاره، خرگند، معروف	اوڅار	۷۸
زولنې	بېړۍ	۷۹
قاش يا د تورې پوښ	چرتون	۸۰
وير، ماتم، په مړي پسې ژړا	ساندې	۸۱
سرسبزي، زرغون، سمسور، غوړ بدلې	زرغا	۸۲
د غره کمر، پان	لابېس	۸۳
قافله، ډله	جوبه	۸۴
ځای	تون	۸۵
جهنم، دوزخ	جاندم	۸۶
قوم، خاندان	تېر	۸۷
وچه او توره دښته	سوراړ	۸۸
غمجن	ويرمن	۸۹
آس	نیلی	۹۰
شیندل، پاشل، خپاره کول	لونل	۹۱
فکر کوي، سوچ کوي	جاجي	۹۲
ساز او سرود	رامشت	۹۳
لوړ باغ، بر باغ	برین	۹۴
شاعر، ناظم	چندي	۹۵
نظم کوي، ځېلوي، ځلوي	پیودی	۹۶
اشعار، منظوم کلام، شعرونه، نظمونه	اشلکونه	۹۷
وړانگې لرونکې	وړنگن	۹۸
مست	شني	۹۹

۱۰۰	سهان	خمکه، خای، هېواد
۱۰۱	شهابونه	ځلانده ستوري
۱۰۲	تېرون	د تېرېدل له مصدر څخه تېرېدنه، عبور
۱۰۳	پرتم	د دېدبه، شان، شوکت
۱۰۴	ایلابی	اطاعت، متابعت
۱۰۵	ایر	کښستی، د کښتیو یا سمندري پوځ یوه ډله چې د یوه تن تابع وي، کتار
۱۰۶	سال	میده شگه، سرمه رېگ
۱۰۷	ختې	الېسه، جامې، کالي
۱۰۸	بت بېدیا	تود بیابان، سوځنده دښته، میره
۱۰۹	ځنډونه	ځنډې، غاړې، افقونه
۱۱۰	برېڅر	ضحی، څانبت، غرمه
۱۱۱	برمل	ماسپښین، برمهال
۱۱۲	لرمل	مازیگر، لرمهال
۱۱۳	سرمل	مانبام، تیاره مهال
۱۱۴	ورمېر	مغزی، خت
۱۱۵	بمېن	د هندوانو پیر، پندت، برهمن
۱۱۶	بودتون	بتکده، د بتانو خای، بتتون
۱۱۷	نمزدک	مزگت، مسجد، جومات
۱۱۸	نست	نابود، نشت
۱۱۹	زېرمه	ذخیره
۱۲۰	پاسوال	ساتونکی، محافظ

۱۲۱	پلور	خرخول، قیمت
۱۲۲	خړی	قاصد، استازی
۱۲۳	پنخ	خلقت، پیداښت، زیاتېدل
۱۲۴	سورې	کړیکې، چیغې، نارې
۱۲۵	بارې	د گتې غوښتنه، مزد، اجوره
۱۲۶	میرخي	دښمني
۱۲۷	سود	اطمینان، تسلي، ډاډ
۱۲۸	سوب	حاضر
۱۲۹	سوان	سهولت او رعایت
۱۳۰	نېز	سېلاب، لوی سېلاب
۱۳۱	اپوتیه	پرېشان، پرمخ، لالهاند، خپلی، سرچپه
۱۳۲	خورنگ	زخمي، ژوبل، وهلی شوی، تپي
۱۳۳	مواسه	محافظ، نگهداره، ساتندویه
۱۳۴	خرخ	ننوتل، خرخېدل، جگېدل
۱۳۵	ربل	رواداري، پېرزوینه، لورینه
۱۳۶	بښهانه	خوبي، نېکي، بښېگنه
۱۳۷	نومړی	نامزد، نوموړی
۱۳۸	ملونه	د مل جمع، مله، ملگري
۱۳۹	بولله	قصیده
۱۴۰	مکېز	ناز
۱۴۱	ایواد	اوسنی چې مور وورته هېواد وایو
۱۴۲	یون	تگ، حرکت، پرمختگ

۱۴۳	مت	بازو
۱۴۴	ستر	لوی، واکمن، مختار
۱۴۵	تایوبی	قرارگاه، کلی، کور
۱۴۶	کتیاره	نپزه
۱۴۷	کوکې	د ژړا نارې
۱۴۸	پېلوڅې	د اور بلولو خاشې
۱۴۹	ملوکه	محبوبه
۱۵۰	هسک	اسمان
۱۵۱	سته	بېخ
۱۵۲	سوبمن	فاتح
۱۵۳	لوینه	تکبر، لویوالی
۱۵۴	گوانبل	منع کول، وېرول

اخځونه

- ۱- د پښتو ادبیاتو تاریخ، پوهاند عبدالحی حبیبی، بېلابېل مخونه.
- ۲- د پښتو ادبیاتو تاریخ، لرغونې او منځنۍ دوره، سرمحقق زلمی هېوادم، بېلابېل مخونه
- ۳- د پښتو لرغونې متون تدریسي چپټر، د پوهندوی محمداجان حقیال اثر.

فرحناز حیدري- د پښتو څانگې د لومړي ټولگي محصله

د پټې خزانې پېژندنه

پټه خزانۀ د هوتکي پاچا اعليحضرت شاه حسين هوتک د پير نامتو ليکوال محمد هوتک د داود خان هوتک زوی هغه تذکره ده چې په (۱۱۴۱-۱۱۴۲ ه.ق) کلونو کې ليکل شوي او د پنځوسو پښتنو شاعرانو او ليکوالو ژوندليکونه يې د تاريخ د خاورو په زړه کې ساتلي دي.

دغه اثر پر (۱۳۲۲ ل) کال لوی استاد علامه پوهاند عبدالحي حبيبي ومونده او وروسته يې بيا له پارسي ژباړې سره خپور کړ. د پټې خزانې له برکته د پښتو ادبياتو تاريخ ډېرې ورکې خو نامتو څېرې رابرسېره شوې. دا اثر دا زباتوي چې پښتو ژبه لرغونې ادبيات لري، خو د وخت ناخوالو، پېښو او جگړو ورڅخه ډېر څه خورلي دي، که څه هم د پټې خزانې تر خپرېدو کلونه وروسته يو شمېر پښتو دښمنو او پرديپالو عناصرو پر دغه کتاب بې مانا او بې منطقه نيوکې هم وکړې او ځينو خولا دا کاډبه دعوه هم کړه چې دغه کتاب گواکې (جعلی) دی.

علامه حبيبي د محمد هوتک د پټې خزانې پر رابرسېره کولو سره د پښتو ادبياتو په تاريخ کې د يوې داسې څېرې په توگه وپېژندل شو،

چې د پښتو ژبې لرغونې تاریخ یې راژوندی کړ او ټولو پښتنو د لوی استاد عبدالحی حبیبی دغه هڅه ډېره وستایله. د پټې خزانې تر خپرېدو پورې داسې گومان کېده چې پښتو ادب له بايزيد روښان، خوشال بابا او رحمان بابا څخه راپیلېږي، په داسې حال کې چې پټې خزانې ثابته کړه پښتو ادب ډېر پخوانی تاریخ لري. د شلمې پېړۍ له پیله چې د پښتو ژبې او ادب د پرمختګ لپاره یو ملي غورځنګ راپیل شو او یو شمېر فاضلو استادانو د دغې ژبې د ادب د تاریخ تیاره گوټونه وروښول، دې مسئلې د گاونډیو فرهنگونو یو شمېر متعصبو کړیو ته خوند ور نه کړ، د هغوی په نظر پښتو د غرو د خلکو یوه وحشي ژبه ده او که د فرهنگ نړېدلې څلی یې ودان شي، نو پښتانه به مدني ژوند ته متوجه شي او بلاخره به یې ملي شعور لوړ شي، چې په پای کې به سیاسي واک هم ترلاسه کړي. د دې پروسې د مخنیوي لپاره ایرانیانو او پنجابیانو په یو شمېر دسیسو جوړولو پیل وکړ چې یوه یې هم د پټې خزانې د جعلی والي ډنډوره وه، له بده مرغه یو شمېر پښتانه لیکوال هم یا مخامخ یا په ناسیده ډول د دغو ډنډورو ښکار شول، خو له دې هر څه سره سره (پټه خزانه) د ځینو متعصبو او ناروغو کړیو که بهرني وي او که کورني په بابولالو نه شي کېدی چې جعلی وبلل شي. دا هم اړینه ده وویل شي چې پټه خزانه، د افغانستان پښتون قام، پښتو ادب او کولتور به تلپاتې وي او هېڅوک به یې د پرمختګ او ودې مخنیوی ونه کړای شي.

د کتاب نوم:

ددې کتاب په باب راغلي: «د دې کتاب نوم دی پټه خزانه ځکه چې دلته هغه احوالونه راغلي دي چې پټه وو او نه وو بنکاره.»

دا کتاب یا اثر درې برخې یا درې خزاني لري:

دويمه خزانه د محمد هوتک د معاصرو شاعرانو د احوال په باره کې ده چې د هغو احوال د محمد هوتک په زمانه کې هر چاته يا لږ تر لږه هغو خلکو ته د چا لپاره چې دا کتاب ليکل شوی، معلوم وو، د کتاب په لومړۍ برخه يا لومړۍ خزانه کې يې د (۲۲) شاعرانو احوال راغلي دي او د هغوی بيت (فرد) سندرې، نارې، څلوريزه، شعر، وياړنه، سانده، بوللې (قصيده)، غزل هغه ټول اصناف يې ليکلي. په دوی کې اسمعيل، خرنسبون، شيخ متي، شيخ بوستان بربخ، علي سرور لودي، حميد لودي، عيسى مشوانی، سلطان بهلول لودي، خوشال بابا او رحمان بابا شامل دي.

د کتاب درېيمه حصه (درېيمه خزانه) کې د مېرمنو ذکر راغلی دی، يوه مهمه خبره دا هم ده چې د محمد هوتک په زمانه کې هره قلمي نسخه پټه خزانه وه، ځکه چې هغه وخت چاپخونې نه وې د اکثرو کتابونو يوه يا څو محدودې نسخې موجودې وې.

د محمد هوتک د پټې خزاني د نثر بېلگه:

حمد و ثنا هغه خدای (ج) ته چې انسان يې په ژبه او بيان لوړ کا او عزت يې ورکا له نورو حيواناتو په نطق او وينا سره او خپل کلام پاک کې نازل کا په افصح بيان سره چې هغه ابلغ دي له کلامه د کولو بلغاوو او فصحاوو.

ستاینه او سپاس دی هغه خاوند سره چې بې له ده نشته بل خاوند
او نه بل بادار د وگړیو څښتن دی چې انسانان په خوږو خبرو
پالي او د هرې بليغې وینا ملهم دی.
درو د نا محدود پر هغه پیغمبر، علیه الصلواته و السلام چې موږ
ته یې راوښووله سمه لار.
بیت:

دی رهبر د کایناتو ترده جارسم
دی نامور د مخلوقاتو ترده جارسم

پته خزانه له یوې خوا ادبي اهمیت لري، خو له بلې خوا تاریخي
اهمیت هم لري، ځکه چې په دغه اثر کې یو شمېر پېښې او حوادث
داسې دي چې هغه د افغانستان د تاریخ په باب ځانگړی تاریخي
اهمیت لري. د علمي او تاریخي تحقیقاتو په برخه کې دا هم باید په
گوته کړو چې پته خزانه هم د تاریخي مطالعاتو او هم د تحقیقاتو په
برخه کې ډېره مهمه ونډه لري.

محمد هوتک د پتې خزاني په قید یو ادبي علمي او تاریخي کتاب
ولیکه چې په پښتو ادبیاتو کې ساری نه لري، دا کتاب راتلونکي
نسل ته د ډېر ښه ماخذ او سند حیثیت لري په یوه ځغلنده نظر
ویلاي شم که چېرې دغه ادبي او تاریخي شهکار په بله ژبه کې وای
نو اوس به یې نړیوال شهرت درلود، خو له بده مرغه چې د پتې
خزاني اهمیت، ارزښت او ماهیت لا اوس زموږ له ډېرو خلکو پټ
دی او ډېرو لاددې کتاب له گټو گټه نه ده پورته کړې.

ضیاءالله- د پښتو خانګې د لومړي ټولګي محصل

د امير کروړ د شعر وپيانګه

امير کروړ د امير پولاد سوري زوی دی. امير پولاد د ملک شنسب له زامنو څخه و، چې په غور کې يې پاچاهي کوله. امير کروړ پر (۱۳۹هـ- ۷۵۲م) د غور په منديش کې پاچا شو. دی يو تکړه، غښتلی، کلک او محکم سپړی و، په يوه تن به له سلو تنو سره جنگېده، نو ځکه کروړ او جهان پهلوان بلل کېده.

پته خزانه د تاريخ سوري په حواله ليکي: «چې دا اميران له پېړيو څخه په غور کې وو او د هغه (سور) اولاده ده چې د (سهاک) له پښته و.» امير کروړ د پښتو يو زبردست شاعر دی. وايي، چې دی يو عادل، ضابط سپړی او د ښې وينا خاوند و او هر کله به يې شعرونه ويل، هغه وخت چې په جنگونو کې يې ډېرې فتحې وکړې، نو يو زبردست شعر يې ووايه، چې «وياړنه» يې بولي. دا شعر په دې ډول دی:

زه يم زمري په دې نړۍ له ما اتل نسته
پر هند و سند و پر تخار او په کابل نسته
بل په زابل نسته
له ما اتل نسته

غشی د من مې ځي برېښنا پر ميرځمنو باندي
په ژوبله يونم يرغالم پر تنبېدونو باندي
پر ماتېدونو باندي
له ما اتل نسته

زما د بريو پر خول تاوېږي هسک په نمځ په وياړ
د اس له سو مې مخکې رېږدي غرونه کاندې لټاړ
کړم ايوادونه او جاړ
له ما اتل نسته

زما د توري تر شپول لاندې دي هرات و جروم
غرج و باميان و تخار بولي نوم زما په اډوم
زه پېژندوی يم په روم
له ما اتل نسته

پر مروه زما غشي لوني ډاري دښن راڅخه
د هريود پر ځنډو ځم تنبتي پلن راڅخه
رپي زړن راڅخه
له ما اتل نسته

خپلو وگړو لره لور پېرزوينه کوم
دوی په ډاډينه ښه بامم ښه يې روزنه کوم
تل يې ودنه کوم
له ما اتل نسته

پر لويو غرو مې وينا درومي نه په ځنډو په تال
نړۍ زما ده نوم مې بولي پر دريځ ستايوال
په ورځو شپو مياشتو کال له ما اتل نسته

دا شعر د پښتو يو ډېر قيمتي، پوخ او متين شعر دی. د پښتونولي د زړورتيا او شجاعت اصلي خيالات په کې ښکاره او څرگند دي. وزن يې هم ملي او د پښتو له خالصو اوزانو څخه دی.

د امير کروړ د شعر له پوخوالي او متانت څخه ثابتېږي، چې پښتو به تر اسلام دمخه هم ښه پوخ شعر او ادب درلود، مگر تر څو پورې چې بله پخوانۍ نمونه نه وي پيداشوې، نو دا شعر د پښتو لومړی شعر او امير کروړ د پښتو لومړی شاعر گڼل کېږي. شيخ کټه په خپل کتاب (لرغوني پښتانه) کې ليکلي دي، چې امير کروړ په (۱۵۴هـ) کې مړ شوی دی.

په دې شعر کې د پښتو ډېر پخواني لغات راغلي دي، لکه:

اتل- نابغه او پهلوان

من- اراده، عزم، نيت

ميرڅمن- دښمن، غليم

ژوبله- جنگ، يوبل ژوبلول

يونم- حرکت کوم، ځم

يرغالم- يرغل کوم، هجوم کوم

اودوم- علاج، درملنه، چاره

دښن- دښمن

پلن- پياده، پلی

زړن- زړور، شجاع

لور- پېرزوينه، رواداري، مهرباني

بامم- روزم، تربيه کوم، پالم

دريخ- د درېدو ځای، منبر
ستا يوال- ستا يونکي، مداح
ماتېدونو- ماتې خوړونکيو، شکست خوړليو
خول- د جنگي جامو خولي، اوسپنيزه خولي
نمنځ- احترام، تعظيم، ستاينه، درناوی
ويار- افتخار
ويارنه- فخریه
سو- سومان
لتار- برهم، خراب، اخته
اوجار- خراب، ويجار، ړنگ
شپول- احاطه

جروم- د جرم جمع، گرمسېر، تراوسه پورې هم د افغانستان سهيلي
خو او و ته ويل کېږي، چې د کندهار سهيل لويديځ او د هغه له
شگلنځي نه پيل بيا تر سيستان او چخانسور پورې رسېږي.
غرج- غرجستان، چې د غور او هرات له شمال نه پيل تر آمو پورې
او په لويديځ کې تر مرغاب او ماورالنهر پورې رسېږي او په ختيځ
کې له بلخ سره نښلي.
پېژندوی- پېژندل شوی، شناسا، اوڅار
لوني- اوري، خپرېږي، ويشتل کېږي
رپي- رېږدي، رپېږي
مخسور- سرخروبي، برياليتوب
کول- کهول، کورنۍ، خاندان، نسل
ودنه- وده ورکول، روزنه، نشو نما ورکول

تال - خنډ ، وخت
بولي - يادوي ، گڼي .
سوبه - فتحه ، فتح
بری - کاميابي
بادار - بناغلی
لوړاوی - لوړ ، جگ
ډاډینه - اطمینان
هسک - اسمان
زرنج - د نیمروز مرکز دی .

عزیز الرحمن تسل - د پښتو څانگې د لومړي ټولگي محصل

د پښتو ژبې شعري فورمونه

دلته هغه ډول شعري فورمونه اشاره کوو چې له عربي ژبې څخه پښتو ته راغلي دي او یا هم اوس په پښتو او عربي دواړو کې مشترک گڼل کېږي.

۱- غزل: د ښځو له خبرو نه خوند اخیستل او

یا هم له ښځو سره مخامخ خبرو کولو ته غزل وایي. له عربي ژبې څخه پښتو ادب ته د راغلو (۱۳) جوړښتونو څخه یو غوره فورم هم دی. غزل مطلع لري یانې د سر بیت یې مقفی او د دویم هر بیت مسره یې قافیه لري او د مطلعې قافیه تعقیبوي.

غزل دوه ډوله خبرې کوي، ډېرې داسې غزلې راغلي چې لومړي بیتونه یې د مستی او خوشالی سترگگ وهي، خود منځ بیتونه یې د ویر نارې وهي، د غزل بیتونه له (۵-۱۵) پورې وي.

د عربي (۱۳) شعري جوړښتونه په دې نومونو یادېږي، غزل، مستزاد، مثلث، مربع، مخمس، رباعي، قطعه، قصیده، مثنوي، مسدس، ترجیح بند، ترکیب بند، معشر او...

بشپړ ازاد شعر: په دې شکل کې یوه ټاکلې موضوع انځورېږي هر څومره چې زیات لیکل کېږي یا کم، قید نشته ورته خو شرط دادی چې وزن باید ولري.

۲ - مثنوي (دوه ييز): دغه جوړښت په خپل منځ کې گډه قافیه لري، وزن او څپې يې برابر دي، ډېرې اوږدې موضوعگانې په کې نغښتل کېږي، د مومن خان او شېرينی، يوسف خان او... داستانونه هم په همدې فورم کې نظم شوي دي.

۳ - مثلث (درې ييز): هر بیت يې (۳) مسرې لري د لومړي بیت درېواړه مسرې يوه قافیه، يو وزن لري او د نورو بندونو هر لومړي بيتونه په خپل منځ کې قافیه لري او د درېيمې مسرې قافیه يې له مطلعې سره يوشان وي.

۴ - رباعي: په سپين مخ کې د زني په منځ شين خال وار له واره د سترگو ځير ورکش کوي، رباعي هم همداسې تل جذابه وي، له عربي ژبې څخه پښتو ادب ته راغلې او په پښتو کې ورته څلوريزه ويل کېږي. ددې فورم څلورواړو مسرو د څپو شمېر سره مساوي وي. د څلوريزې لومړي بیت مقفې وي، درېيمه مسره يې قافیه نه لري، د څلورمې مسرې قافیه د مطلع قافیه تعقيبوي، د غزل په شان يې ردیف اختياري وي.

۵ - قطعه: دا شکل هم له عربي څخه راغلی، د څلوريزې په شان څلور مسرې لري توپير يې يوازې دا دی چې په رباعي کې لومړی بیت مقفې وي يانې دواړه مسرې سره خپلو کې قافیه لري او يو ډول قافیه تعقيبوي او د درېيم بیت دويمه مسره ورسره قافیه کې گډه وي، خو په قطعه کې د لومړي بیت لومړۍ مسره او د دويم بیت وروستۍ مسره سره يوه قافیه لري او دواړه لومړۍ مسرې قافیه نه لري.

- ۶- قصیده (بولله): د قصد کولو مانا لري او همدارنگه د قصد له مصدره جوړه شوې، مانا يې استقامت، اتصال، سموالی، برابري او سپېڅلتوب ده، د بيتونو شمېره يې له (۱۵) څخه کم نه وي او تر دوه سوه هم زيات بيتونه لري. د غزل په څېر د سر لومړی بيت يې مقفی او د نورو بيتونو دويمه مسره يې د مطلعې قافیه تعقيبوي، پخوا قصیدو درې برخې درلودې، گريز، حسن تعليل او دعايه. هره قصیده چې دا درې برخې ولري په تول او وزن پوره قصیده بلل کېږي. په پښتو کې لومړۍ قصیده شيخ اسعد سوري ليکلې ده.
- ۷- مستزاد: دا شکل د رباعي، غزل يا قصیدې پر هره مسره باندې چې يوه لنډه مسره ورزياته شي مستزاد گڼل کېږي او لويه مسره د مانا په لحاظ کوچنۍ مسرې ته اړتيا نه لري، ځکه چې ټوله مانا په لومړۍ مسره کې بشپړه وي.
- ۸- مخمس (پنځه ييز): په دغه شعري جوړښت کې هر بند پنځه مسرې لري، د لومړي بند پنځه واړه مسرې يوه قافیه لري، د نورو بندونو څلور مسرې خپل منځ کې يوه قافیه تعقيبوي، خو پنځمه مسره بايد د لومړي بند قافیه تعقيب کړي.
- ۹- مسدس (شپږيز): د شعر دا فورم شپږ مسرې لري، د سر لومړی بند يې ټول ټال يو شان قافیه لري د نورو بندونو پنځه مسرې په خپل منځ کې هم قافیه او هره شپږمه مسره يې په قافیه کې د لومړي بند د مسرو د قافيې تابع ده او سېلابونه يې مساوي وي.
- ۱۰- مسبع (اوه ييز): له نوم څخه يې معلومېږي چې اوه مسرې لري، د لومړي بند ټولې مسرې يې په قافیه کې يو شان وي او د

نورو بندونو شپږ مسرې يې يو ډول قافيه لري، خو د پای مسره يې د لومړي بند د مسرو د قافيې تابع وي.

۱۱- مثنی (اته ييز): هر بند يې اته مسرې لري، اته واړه مسرې يې په خپل منځ کې يو ډول قافيې لري ردیف په کې په خپله خوبنه دی، د نورو بندونو اته مسره يې د لومړي بند قافيه گوري، خو نور بندونه يې په خپل منځ کې يوه قافيه لري.

۱۲- معشر (لسين): دا جوړښت لس مسرې لري، د لومړي بند لس واړه مسرې يې په خپل منځ کې مقفی وي، د نورو بندونو (۹) مسرې يې په خپلو منځو کې هم قافيه وي او لسمه مسره يې د لومړي بند مسرو له قافيو سره يوشان وي، ټولې مسرې يې يو واحد وزن تعقيبوي.

۱۳- ترجیح بند: دا هغه نظم دی چې لومړی څو بيتونه وويل شي بيا ورپسې يو مقفی بيت ورلوېږي او په دې ډول يو بند جوړوي. همدا ډول بيا بېل بند پيلېږي او بيا ورپسې همدا مقفی بيت تکرارېږي. په ترجیح بند کې د هر بند لومړی بيت مقفی وي او د نورو بيتونو دويمې مسرې يې قافيه لري او لومړی مسره يې بې قافيې وي، د بندونو د بيتونو شمېر يې سره مساوي وي.

۱۴- ترکیب بند: ترکیب بند دی چې څو مقفی مسرې سره يو بند جوړوي بيا وروسته يو بل مقفی بيت ورلوېږي چې ددغه وروستي بيت قافيه د لومړي بند له قافيو سره يوشان وي همدا شان وروسته نور بندونه راځي چې هر بند ځانته قافيه لري او په پای کې چې کوم مقفی بيت راځي د هغه قافيه هم خپلواکه وي او د لومړي بند د

وروستي بيت سره قافيه کې يوشان وي او نه يې هم قافيه د خپل
بند تابع وي، خو د خپو شمېر يې بايد تر پايه توپير ونه لري.
۱۵- ټول قافيز نظم: دا هغه ډول شعري چوکاټ دی چې هر هره
مسره يې قافيه ولري او ټول مسرې يې يوه قافيه تعقيبوي. کوم
فورمونه چې له عربي ژبې څخه پښتو ته راغلي دغه فورم په کې نه
بنکاري، شايد چې دغه فورم په عربي کې نه وي.

اخځونه

- ۱- د پښتو شعر هندسي جوړښت، د پوهندوی محمد اسماعيل يون
اثر، بېلابېل مخونه.
- ۲- يو شمېر بېلابېلې وېبپاڼې.

رحيم الله وردگ- د پښتو خانگي د لومړي ټولگي محصل

په پښتو لرغوني ادب کې وياړنه

هره ژبه او ادبيات ځانته تاريخ لري، نو پښتو هم يوه لرغونې ژبه ده او اوږد تاريخ لري، چې زياتو شاعرانو او اديبانو په کې خپلې خوږې ملغلرې پېيلې، هر ډول نظم او نثريې په کې ويلی او ليکلی دی او د خپل زړه او قلم تنده يې په کې ماته کړې ده. ما د دوی له ليکنو او ويلو څخه تاسو ته د وياړنې په باب يو څه معلومات راټول کړي چې په لاندې ډول دي:

وياړنه:

وياړنه د پښتو نظم له مانيزو (معنوي) ډولونو څخه ده. وياړ د وياړل له مصدر څخه دی چې د افتخار او فخر کولو په مانا دی. وياړنه هغه ادبي کلام دی چې شاعر د خپل ولس، خلکو، وطن او ژبې د سرلوړۍ، پرمختگ او لوړوالي په برخه کې ويلی وي او يا دا چې شاعر داسې شيان، الفاظ، موضوعات او کلمات په خپل کلام کې بيان کړي چې وياړي او افتخار پرې وکړي، نو په پښتو لرغوني ادب کې وياړنه همغه د پښتو لومړنی شعر دی، يانې د امير کروړ سوري غوري شعر دی چې د اسلامي دورې تر لومړيو کلونو (۱۳۹ هـ.ق) څخه وروسته ويل شوی دی. کله چې د عباسي دعوت

په جنگونو کې امیر کروړ سوري ډېرې سوبې وکړې نو همدا ویاړنه یې وویلله چې پټې خزانې تر موږ پورې رارسولې ده. پټې خزانې دا متن د شیخ کټبه متي زي له لرغوني پښتانه نومي کتاب څخه اخیستی چې د هغه ماخذ محمد هوتک د محمد بن علي البستي کتاب (تاریخ سوري) ښودلی دی، خو د تاریخ سوري ماخذ معلوم نه دی. په هر صورت تاریخ سوري چې پر (۲۵۰ هـ.ق) کال په خپلو پاڼو کې ځای ورکړی دی، کېدی شي په شفاهي ډول د خلکو په منځ کې خور راغلی وي او د راویانو حافظو تر محمد بن علي البستي پورې رارسولی وي، چې دا عنعنه تراوسه پورې په موږ کې موجوده ده او د پښتو ډېر اشعار په کلیو او بانډو کې په پېړیو پېړیو سینه په سینه انتقال شوي او انتقالېږي.

استاد حبیبی دې ته یو مستند متن ویلی دی، وایي: «چې د انتقال او ضبط روش یې د شرقي څېړنو له معمولو روشونو سره سل په سلو کې موافق دی.» دا ویاړنه د خپل زمان له روحیې سره برابره ایجاد شوې ده، ددې ویاړنې شکلي جوړښت نه د شرق له ډېوانی شعري ډولونو لکه قصیده، غزل، ترکیب بند، ترجیح بند، مخمس او نورو سره یوشان والی لري او نه سل په سلو کې د پښتو شاعری له خپلو ملي ډولونو سره لکه چاربيت، بدله، بگتۍ، لوبو او کسرونو یوشان والی لري، نو ځکه استاد حبیب الله رفیع دغه ډول سندرې د پښتو لرغونې سندرې بللي دي او وایي: «دا ډول سندرې د زړو اریایي سندرو او د پښتو د ولسي سندرو ترمنځ د اتصال یوه کړۍ ده.» خو استاد محمد صدیق روهي وایي: «دا ویاړنه د اوستا، زامیادیش، مهریش او د ریگویدا له ځینو سندرو سره

پرتله کېدی شي.)) همدارنگه په دې سندره کې داسې لغات او ترکیبونه شته چې هغه یوازې د پښتو ژبې دي او د نورو ژبو لکه عربي او پارسي تر تاثیر لاندې نه دي، دا چې دا ویاړنه څه د پاسه دولس نیم سوه کاله مخکې ویل شوې ده، نو ځینې هغه لغات په کې دي چې په عامه پښتو کې اوس متروک دي او امکان شته چې د پښتو په ځینو غرنیو لهجو کې لاتراوسه موجود وي او دا ویاړنه خپله رواني ژبه لري چې بېلگه یې شته او له دې ویاړنې څخه د علامه حبیبی په وینا د امیر کروړ مینه او لېوالتیا له خپل تېر سره څرگندېږي، نو زه ددې ویاړنې یو څو بیتونه د نمونې په ډول له پتې خزانې څخه ستاسو مخ ته ږدم:

زه یسم زمري پر دې نړۍ له ما اتل نسته

په هند و سند و پر تخار او په کابل نسته

بل په زابل نسته

له ما اتل نسته

غشی د من مې ځي برېښنا پر میرڅمنو باندي

پر ژوبله یونم یرغالم پر تنبېدونو باندي

پر ماتېدونو باندي

له ما اتل نسته

زما د بریو پر خول تاوېږي هسک په نمځ په ویاړ

د اس له سو مې محککه رېږدي غرونه کاندې لټاړ

کرم ایوادونه او جاړ

له ما اتل نسته

تر دې وياړنې وروسته په پښتو ادب کې بله وياړنه د ملکيار غرشين ده چې پر (۵۷۱ هـ.ق) کال کله چې سلطان شهاب الدين غوري پر ملتان حمله کړې وه، نو دغه وياړنه هم زموږ د ادبي مورخانوپه اثارو کې د هغه وخت وياړنه گڼل شوې ده، چې دا وياړنه د اسلام د خپرېدو او اسلامي فتوحاتوپه ملاتړ کې ويل شوې ده. د اسلامي فتوحاتو ستاينه يې کړې ده او د اسلامي لښکرو د هڅولو، يادولو او د دوی د روحيې د لوړولو هڅه په کې شوې ده او د کروړ د وياړنې غونډې د پښتو په لرغونو سندرو کې راځي. د ملکيار غرشين دا وياړنه د پخوانيو قومونو د حماسياتو او رزم رنگ لري، د هغو سندرو له ډلې څخه ده چې پخوانيو پښتنو به د جگړې پر ميدان ويلې او مقصد يې د زلمو د احساساتو تاوده ساتل وو، چې ښه جنگ وکړي. دا وياړنه د پښتو سوچه لغات لري. همدارنگه لکه نور گړني اشعار يو تکرارېدونکی غبرگون لري چې د هر بند په اخر کې ويل کېږي او دا د پښتو يو ځانگړی خاصيت دی چې په نورو ژبو کې نه شته. په دې وياړنه کې شاعر ځان يو مبلغ راپېژني چې دده وينا پر اورېدونکو باندې اغېزه وکړي او د سندري مقصد حاصل شي او دا وياړنه د کروړ تر وياړنې وروسته لومړنۍ جنگي اثر دی. دا سندره د سليمان ماکو په تذکره کې راغلې ده. زه غواړم ددې سندري يوه برخه راوړم:

اوس مو يرغل دی	اڼو د بل دی
غازيانو گورئ	
څښتن مو مل دی	
دښمن مو پرې کړئ	منگولې سرې کړئ
تورې تېرې کړئ	

خه له به تښتو
 خښتن مو مل دی
 که ټینگ کړو زړونه پر برې یونه
 اسلام راڅخه دی
 خښتن مو مل دی
 غازیانو راسی ټول شاوخوا سی
 د شهاب په ملاسی
 خښتن مو مل دی

د ملکيار بابا تر وياړنې وروسته زموږ په لرغوني پښتو ادب کې بله د هوتک بابا هغه سندره ده چې کله چنگېزي يرغلگرو پر سور غره يرغل وکړ، نو د هوتک بابا ډېر خپلوان په کې مړه شول نو ده دا سندره په لوړ اواز وويله او پر غشو يې د مغولو ټيرونه څيرې کړل، همدارنگه دا سندره چې غښتليو مېړو اوربدله په جنگ تويېدل تر څو چې سور غر يې د مغولو په وينورنگ کړ او ټول يې پوپناه کړل. همدارنگه باباهوتک لومړی سړی دی چې د مغولو په مقابل کې يې دا وياړنه په خوند ويلې ده. هوتک بابا ته د وخت د ټولو شاعرانو پېشوا ويل کېږي. ددې وياړنې ژبه خوږه خو ډېره زاړه لغات نه لري او د شعر شکل په کې حماسي او ساده دی. له دې وياړنې څخه د شاعر او د هغه وخت پښتنو وطني احساس او د مينې د ساتنې تاوده احساسات ښکاري، چې دغه افکار هم د مغولي دورې د پښتو شعر ځانگړنې دي او تر (۱۰۰۰ هـ.ق) پورې په پښتو شعر کې خوندي شوي دي. دا وياړنه په پټه خزانه کې راغلې ده او د پټې خزانې مولف محمد هوتک له خپل پلار څخه نکل کړې ده چې زه به يې خو بيتونه په دې ځای کې راوړم:

آدمرغسي غبستليو راسي
پر تنگ ولاړ د پښتونخوا سي
توري تيري غشي تر ملاسي
پر كلي كور باندي مغل راغي

زما د زلمو ويني بهيري
خمكي او غرونه په سره كيري
ميرخي غلبي او ترهيري
پر كلي كور باندي مغل راغي

زلمو پر تنگ خانونه مړه كړي
دبن په غشيو موييه كړي
پر پښتونخوا خانونه مړه كړي
پر كلي كور باندي مغل راغي.

دا وي د پښتو په لرغوني ادب كې وياړني چې ما بيان كړې، كېدي شي چې نورې هم موجودې وي. دا هم څرگنده ده تر دې دورې راوړسته په منځني او همدارنگه په معاصرو دورو كې هم زموږ زياتو شاعرانو وياړني وي. لکه خوشال بابا، دهغه د كورني شاعرانو او نورو، خو ما يوازې د لرغوني دورې وياړنو ته اشاره وكړه چې گران استاد پوهندوي محمد اسمعيل يون راته د كورني دندي په توگه راسپارلې وه.

اخځونه

- ۱- هوتک محمد، پټه خزانه، ۱۳۸۹ل کال، مومند خپرندويه ټولنه.
- ۲- حبيبي عبدالحی، د پښتو ادبياتو تاريخ، ۱۳۸۴ل کال.
- ۳- هېوادممل زلمی، د پښتو ادبياتو تاريخ لرغونې او منځنۍ دوره، ۱۳۷۹ل کال.
- ۴- ارزومند محبوب شاه، د پښتو نظم کلاسيک ژانرونه، ۱۳۸۹ل کال، گودر خپرندويه ټولنه.

اسد الله رحيمي - د پښتو څانگې د لومړي ټولگي محصل

د پښتو ادب د لرغوني دورې پيل او پای

لرغوني دوره:

پخوانۍ دوره چې په هغې کې قبيلوي نظام مسلط ښکاري تر شپاړسمې ميلادي پېړۍ پورې دوام کوي. د تحريري اسنادو له مخې په ادبي تاريخ کې دغه دوره له امير کروړه پيلېږي او د بايزيد روښان تر ظهور او پاڅون پورې

رسېږي. په شپاړسمه ميلادي پېړۍ کې د پښتونخوا په ختيزه برخه کې د هند مغلي سلطنت په زمانه کې فيودالي توليدي مناسبات منځته راځي او په ادبياتو کې هم بدلون ليدل کېږي. پخوانۍ دوره د ټولنيزې ارواپوهنې او فرهنگي عنعنې له پلوه د ريگويدا او اوستا له سندرو او گاځونو سره ورته والی لري، د ځينو ادبپوهانو په عقیده د ريگويدا او اوستا د سندرو او گاځونو او د پښتو د لرغونو سندرو موضوعگانې او قالبونه سره ورته دي، د پخواني دورې عمده موضوعگانې د نمانځنې سندرې، وياړنې، ويرنې، مينه، بېلتون او اخلاقي ښوونې دي چې په هغو کې سپېڅلي تخيلات او لفظي صنايع نه ليدل کېږي. د غوريانو د واکمنۍ په دوره کې د قصيدې جوړونه يو نوی پړاو گڼل کېږي، ځکه چې په دغو قصيدو کې د شپنو شعر سره فاصله منځته راغلې ده، که څه

هم قصیدې له درباري ادب سره نږدېوالی لري، خو په هغو کې د کوچیانو سندرو روحیه هم ساتل شوې ده. د پښتو قبیلو مشران او واکمنان د یووالي او قبیله یي قدرت د سمبولونو په توګه ستایل شوې دي، که دغه قصیدې د هغه وخت له عربي او فارسي قصیدو سره پرتله شي، نو د هغوی ترمنځ د قالب او محتوا له پلوه جوت توپیر لیدل کېږي، د پښتو واکمنان د قومي یووالي د سمبولونو او خواخوږو دوستانو په توګه ستایل شوي دي، شاعر نه د صلي او انعام د اخیستلو لپاره شعرونه وايي او نه په ستاینه کې له اغراق نه کار اخلي په داسې حال کې چې د فارسي ژبې شعر د عربي شعر د وزن پیروي کوي، د پښتو شعر د لرغونو اریایانو د سندرو وزن ساتي، تراوسه پورې پښتو شعر همدغه خصوصیت ساتلی دی، یانې د شعر وزن د خپې او د هجاوو د شمېر پر اساس ټاکل کېږي. د امیر کروړ شعر چې لرغونې دورې پورې اړه لري یو قدیم شعر دی، چې له پتې خزاني څخه موندل شوی راغلی دی.

د امیر کروړ شعر چې وايي:

زه یم زمري پر دې نړۍ له ما اتل نسته

پر هندو سندو پر تخار او پر کابل نسته

دا د پښتو زوړ شعر دی چې د دویمې هجري پېړۍ له لومړۍ برخې څخه راپاتې دی، له ظاهري پلوه یانې د ژبې، ادا، لغاتو او کلماتو له مخې مخصوص رنگ او زموږ د اوسنۍ ژبې له محاوروي جریان سره توپیر لري. ډېر داسې لغات په کې راغلي چې اوس متروک او مهجور دي او په عمومي محاوره کې نه استعمالېږي. ددې شعر له لساني پلټنې څخه سړی دا نتیجه اخیستلای شي چې په دغه

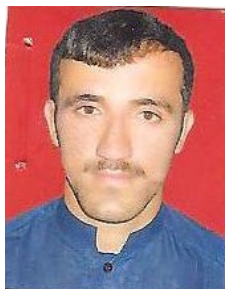
لومړنۍ دوره يانې په هجري دويمې پېړۍ کې پښتو ژبه په غور کې د نورو ژبو له اختلاطه سوچه وه، په دغه شعر کې يو عربي او فارسي لغت هم نه شته. د روښانيانو له تحريک سره سم د پښتو ادبياتو دويمه دوره پيلېږي، پر پښتو ژبه گڼ شمېر مذهبي تاثيرات او د عربي ژبې ژبنۍ اغېزې ليدل کېږي.

اخځونه

د پښتو ادبياتو تاريخ لرغونې او منځنۍ دوره، دويم ټوک، د سرمحقق زلمي هېوادم مل اثر.
د پښتو ادبياتو تاريخ، دويم او لومړی ټوک، د عبدالحي حبيبي اثر.

فريد الله وفا- د پښتو خانگي د لومړي ټولگي محصل

د پښتو لرغونو ادبياتو فزيکي جغرافيه

کله چې سړی د موجودو او لاسته راغلو پښتو ادبي اثارو پخواني اسناد مطالعه کوي، نو ښکاري چې دغه لومړني اثار په ځينو داسې مرکزونو کې ایجاد شوي دي، چې هلته د پښتنو خپل محلي حکومتونه او قبيله يي نظامونه وو او پښتانه هلته د خپل ملي هويت او سياسي اقتدار خاوندان وو.

په دغو مرکزونو کې لرغونی مرکز او د پښتنو پخوانی ټاټوبی غور دی، بل مرکز يې د کسي غره لمنې دي او درېيم يې هم ملتان دی، خو مخکې تر دې چې په دغو درېو مرکزونو کې د پښتو پر ايجادی ادبياتو خبرې وکړو، بهتره به وي دا خبره له ياده ونه باسو چې د دويمې هجري پېړۍ شاوخوا په غزني کې د لويکانو شاهي کورنۍ موجوده وه چې تر گردېز او زابلستان پورې سيمې يې په ولکه کې وې او د منطقي له سيمه ييزو شاهي کورنيو سره يې روابط هم درلودل. د غزني د لويکانو د کورنۍ د يوه لويک يو پښتو بيت مور ته رارسېدلی دی.

غور: غور د افغانستان يوه لرغونې او تاريخي سيمه ده چې د پاچاهيو سلسلې په کې تېرې شوي او ددې سيمې پاچاهانو د اسلام

د مقدس دين د خورولو په چارو کې هم لويه برخه درلودلې ده، نو لومړی لاسته راغلی شعر د غور په مندپش کې و، دغه د غور سوري شاهي کورنۍ په تاريخونو کې د شنسبانيانو په نامه هم مشهوره ده او دا ځکه چې ددې کورنۍ يو مشر نيکه شنسب (شن اسپ) نومېده، چې د پلار نوم يې خرنک و، دا شنسب د حضرت علي (رض) په زمانه کې مسلمان شوی او د غور پاچا منل شوی دی. د شنسب زوی امير پولاد و، چې د خپلو پلرونو نوم يې بيا راژوندی کړ، د امير پولاد د پاچاهۍ مرکز د غور په مندپش کې و. کله چې دی وفات شو نو پاچاهي يې زامنو ته ورسېده، امير کروړ د امير پولاد سوري زوی چې پر (۱۳۹ هـ.ق) کال د غور په مندپش کې پاچا شو، د امير کروړ کوم شعر چې پتې خزاني راوړی دی هغه دادی:

زه يم زمري پر دې نړۍ له ما اتل نسته
پر هندو سندو پر تخار او په کابل نسته
بل په زابل نسته
له ما اتل نسته

د کسي غر: د پښتنو په لرغونو استوگنځايونو کې يوه ډېره مشهوره او تاريخي سيمه د سليمان د غرونو لمنې دي. ددې غرونو لمنې د شپږ سوو کيلو مترو په شاوخوا کې اوږدوالی لري. د سليمان غر په لمنه کې شيخ بېټنی، شيخ اسمعيل او خرنسبون د اسلامي عصر د درېيمې او څلورمې پېړۍ په شاوخوا کې د کسي په غره کې اوسېدلي دي او بېټ نيکه به د کسي په غره کې تل د الله (ج) ثنا او صفات ويل، د ورځې به روژه و او د شپې به يې د الله (ج) عبادت کاوه او دا مناجات يې زمور لاسته راغلي دي:

لوييه خدايه لوييه خدايه
ستا په مينه په هرځايه
غرو لار دى درناوي كې
ټولنه ژوي په زاري كې
دلته دي د غرو لمنې
زموږ كېږدى، دي په كې پلنې
دا وگړي ډېر كړي خدايه
لوييه خدايه، لوييه خدايه.

ملتان: د مورخينو او د تاريخي كتابونو له ليكنو معلومېږي، چې
د لومړيو دورو اسلامي پېړيو په شاوخوا كې پښتانه په كافي تعداد
د سليمان د غرو له لمنو او د پښتونخوا له سيمو د سند او پنجاب
سيمو ته ورغلي او مېشت شوي وو، په هندوستان كې لودي
كورنۍ په څلورمې او پينځمې پېړۍ كې حكومت كړى دى. په دې
كورنۍ كې تاريخونو د دوو تره زمانو (شيخ رضى لودي) او (نصر
لودي) دوه پاركي خوندي كړي دي.

(۱) د الحاد په لور دې تړلل گروه دې زموږ وگوراه
(۲) د الحاد په تور تورن شوم زه لرغون خو ملحد نه يم
ددې ترڅنگ په لرغونې دورې كې د پښتو ادب نورې وړې وړې
حوزې هم شته خو ما په لنډيز سره دې لويو حوزو ته اشاره وكړه.

نورالرحمن حقمیل - د پښتو څانگې د لومړي ټولگي محصل

د لنډيو لرغونتوب

داسې ولسي او ملي بڼې چې په هغه کې زرگونو زرگونو مختلفو باغوانانو د خپلو سلیقو له مخې رنگارنگه گلان، لکه مرسل، گلاب، نرگس، پتوني، انټري، فرشي، ملکي شب، فلاکس، نوري شبو، ژېړ گل، جریبن، رامبیل، چامبیل او نور یې کښولي او کرلي دي، چې هر یو یې خاصه ښکلا، رنگ او بوی لري، خلک ورڅخه خوند اخلي، د هر رنگ او بوی څخه په خپله اندازه لذت وړي او ورڅخه متاثره کېږي. ددې ولسي او ملي باغ گلان همدا زموره لنډۍ دي چې هر شاعر په خپله خوښه او سلیقه پښتون قام ته بې له کومې توقع او امتیاز څخه د سوغات په توگه بښلي او هدیه کړي دي.

لنډۍ د پښتو د ولسي ادب او فولکلور اساس او تهډاب تشکیلوي او داسې فولکلوریک، ساده، روان او ښکلې شعر دی چې د قیمتي ډبرو کان ته پاتې کېږي. داسې کان چې د سرو زرو، لاجوردو او نورو ډبرو قیمتي منرالونو څخه ډک دی چې په امپلونو، غاړکیو، پېژوانونو، د گوتو په غميو، په تومانچو، ټوپکو او تورو کې، ځان په خاصو رنگونو، مفهومانو، ځلاوو او ښکلاوو کې

رابنبيي، لکه عشقي، حماسي، اجتماعي، اصلاحي، انتقادي او نور.

دا د گران هېواد د ادیبانو، لیکوالانو، شاعرانو او نورو دنده ده چې دا کانونه ولټوي، پیدا یې کړي، وه یې خپري، تفحص او اکتشاف یې کړي او بیا یې د ولس د گټې اخیستنې لپاره استخراج کړي، تر څو چې خپل رسالت یې د اوسني او راتلونکي نسل لپاره سرته رسولې وي.

تر کومه ځایه چې معلومه ده لنډۍ له دوو بندونو (دوه ویشته سپلابونو) څخه جوړه ده چې لومړی بند یې نهه (۹) سپلابه او دویم بند یې دیارلس (۱۳) سپلابه لري. د هېواد په بېلابېلو برخو کې لنډۍ په مسرې، ټیپې، ټیکۍ او نورو نومونو هم یادوي چې بېلابېل تعریفونه ورکول کېږي، لکه:

لنډۍ: د یوه وړوکی لنډ مار نوم دی چې سترگې یې له رڼا سره حساسیت لري، نو ځکه د شپې له مخې راوځي او ډېر زهرجن دی، زهر یې پر بدن باندې داسې اثر کوي چې نور د خلاصېدو توان او مجال یې نه وي، نو لنډۍ هم په همدې دوو لنډو بندونو کې ډېر لوی مفهوم او مضمون ځایوي چې اغېز یې خورا زیات دی، د همدې تاثیر له مخې یې لنډۍ بولي.

مسرې: مسرې د یوې تېرې تورې نوم دی چې په مصر کې جوړېدلې او د پخوا وختو په جگړو کې خورا موثره وسله وه چې پښتنو ورڅخه زیاته استفاده کوله، د تاثیر له مخې لنډۍ ته مسرې هم وايي.

تپه: تپه له تپ (زخم) څخه اخیستل شوي ده، څنگه چې تپ پر انسان اثر کوي همداسې لنډۍ هم پر اورېدونکي اغېز کوي، نو ځکه لنډۍ ته تپه هم ويل کېږي.

د لنډۍ شروع، شمېر او شاعر معلوم نه دی، مگر په ټول ولس پورې مربوط شعر دی. د پښتو گرامر لیکوال لیکي چې: «ټول په دې په یوه خوله دي چې د پښتو لنډۍ، سروکي، ... د ویدي سندرو پیل دی خو څوک په هغې پسې نه دي گرځېدلي.» ويل کېږي چې لنډۍ له ویدي سندرو سره پیل شوي دي چې لږ تر لږه څلورنیم یا پینځه زره کلونو ته یې عمر رسېږي.

سپوږمیه سر وهه راخپږه

یار مې د گلو لو کوي گوتې ربینه

دا هغه زړه لنډۍ ده چې عمر یې زرگونو کلونو ته رسېږي. بناغلي حبیب الله رفیع د یوه بهرني څېړونکي (جون زانولسونیو) له خولې د پورتنۍ لنډۍ په هکله وایي چې: «دا د هغه وخت لنډۍ ده چې اریایان به د شپې له خوا د (سوما) د بوتې د لو کولو لپاره غره ته تلل او بیا به انتظار وو تر څو د څوارلسمې سپوږمۍ (د څوارلسمې شپې سپوږمۍ) راوخپږي او دوی د سوما بوتې لو کړي، ځکه که دا په لمر کې لو شوی وای شیره یې خرابېدله، نو دوی به د سپوږمۍ د شپې انتظار ویست او ټول به راټول وو بیا به یې ددې بوتې لو کاوه او له هغه به یې شیره ایستله، له هغه به یې مشروب جوړول چې دوی ته ډېر مقدس وو او له هغو به یې استفاده کوله. دا لنډۍ یا تر څوارلسم (د څوارلسمې شپې) وړاندې ويل شوې یا په داسې ځای

کې ویل شوي چې غرونه لوړ دي او سپوږمۍ ژر نه راڅپړي یا هر څه چې دي د مینې له خوا دا لنډۍ ورته ویل شوې ده.» نوموړی دوام ورکوي چې:

مازیگری دی بنېری مه کړه

ته به د ناز بنېری کوي رښتیا به شینه

دا د لمر پالنې د وخت لنډۍ ده، کله به چې لمر لویده نو په دې وخت کې به لمر پالونکو عبادت کاوه دوی باور درلود چې په دې وخت کې هره دوعا قبلېږي، نو پر همدې اساس گوري چې مینه (معشوقه) بنېری کوي او هلته مازیگر دی، نو وایي چې: مازیگری دی بنېری مه کړه، ته به د ناز بنېری کوي رښتیا به شینه. دا دواړه زړې لنډۍ دي مگر یقیناً کلمې یې بدلې شوې دي، ځکه د هغه وخت د کلمو په استعمالولو سره اوس څوک پوهېدی نه شي، نو د وخت په بدلېدو سره کلمات هم اوسني حالت ته رارسېدلي دي، خو یوازې فکر او مطلب یې تر دې دمه رالېږدېدلي دي.»

په لنډه توگه ویلای شو چې د لنډیو شاعر معلوم نه دی، مگر د شاعرانو له زړونو نه راوتې دي او د خلکو د پراخو پرگنو پر زړونو یې چنگ وهلی دی. له یوې سینې نه بلې سینې ته او له یوه نسل څخه بل نسل ته یې انتقال کړی دی، لنډۍ ژوندۍ دي او د تل لپاره به ژوندۍ پاتې شي، ځکه دا د ولس شعر دی او په ولس پورې اړه لري او همدا ولس یې، تر څو چې دا نړۍ نړۍ ده د تل لپاره ژوندۍ ساتي.

لکه چې معلومه ده د لنډۍ اساسي موضوع انسان او د هغه چاپېریال دی او هر څه چې په انسان پورې اړه لري د ټولو

خصوصياتو سره يې په ساده، روانه، بنايسته او ظريفانه بڼه بيانوي، پر همدې اساس د حقيقتونو او خيالونو د مينې او محبت د عشق او وفا د ديدنونو او وصلت د حماسو، تنگ، غيرت، مېړانې، زړورتيا او ځان تېرېدنې همدارنگه د بې غيرتۍ، پېغور، موزيتوب، غم، غماز، هجران د سختيو او محروميتونو د هيلو او نا هيليو د وفا او بې وفايۍ د باور او بې باوريو د توبو او تشبهاو، لنډه دا چې د ژوندانه له ټولو برخو څخه بحث کوي او هغه څه چې د انسان په محيط او ماحول کې قرار لري او راڅرگندېږي، هغه هم ورڅخه پټ نه پاتې کېږي لکه غرونه، سيندونه، سېلابونه، باغونه، گل، بلبل، سپوږمۍ، باد، باران، تندر، ستوري او اسمان او په خاصه توگه گودر، مازيگر، چنارونه او نور.

په لنډيو کې بنځو ته ځانگړې او مهم ځای ورکړل شوی دی او همدا يې وجه ده چې د بنځو په وجود کې زلفې، وربل، بانه، وروځې، مړاوې او تورې سترگې، شونډې، انتگي، زنه، غاړه، قد، موسکا، په ناز کتل او تلل، خالونه، ټيک، پېزوان، چارگل... زيات ستايل کېږي او له بلې خوا نرينه چې د سکې بل مخ دی، هم په خاصو الفاظو ستايل او رټيل کېږي. که نرينه پښتونولي او افغاني ارزښتونو ته په درنه سترگه وگوري او عمل پرې وکړي، نو هغه ستايل کېږي، لکه:

جانان مې سر په وطن کېښود

په تار د زلفو به کفن ورته گندمه

نن په خيبر د زلمو جنگ دی

خوشاله پاڅه چې مغول راغلي دینه

د اکبر خان غازي په توره
وطن رڼا شو د بنمنان په ماتې ځينه
دا هره مور به زامن راوړي
د احمد شاه په شان به لږ لږ پيداشينه
د توريالي اکبر له برمه
ځوانان د تنگ توري وهي سر ورکوينه
د هندوستان پيرنگۍ ژاړي
که ژېر ايوب په دنيا و کونډې به شونه

او چا چې پښتونولي ته شا کړې ده، هغه رټل شوي او رټل کېږي،
لکه جنگ څخه تېښته، موزيتوب.

عالمه راشي مخ راتور کړي
ما د بي تنگوياري کره و شرمېدمه
جانان له جنگه په شا راغي
په پروني ورکړې خوله بنپېمانه شومه
موزي په مينه څه پوهېږي
په نس يې مور کره ترسهار کوي خوبونه
خدایه بي تنگه اولاد ورک کړې
چې تنگ ناموس د مور او پلار برباد وینه

سره له دې چې د لنډيو عمر معلوم نه دی مگر له ځينو لنډيو څخه د
لنډۍ عصر او زمان (نه دقيق تاريخ) چې په محيط او ماحول کې له
خاصو پېښو او تغيراتو سره تړاو لري، معلومېدی شي، لکه:

د مومن خان چيغه شوه پورته
د شيرينو شرط به په سرباندي گټمه
چې رامداد خان دې وويستلو
نامرده نه کړي پښتانه داسې کارونه
مومن په جگه غونډۍ کېږدی
چې بوره مور يې هر سهار زيارت کوينه

په پورتنیو لنډيو کې د مومن خان، رامداد خان له يادولو څخه د
لنډيو عصر يا زمان معلومېدی شي، خو دقيق تاريخ يې نه.

احمد پردیس - د پښتو خانګې د لومړي ټولګي محصل

په پښتو لرغوني ادب کې سياسي څپرې

۱- امير کروړ د جهان پهلوان:

امير کروړ سوري چې په جهان پهلوان يې شهرت موندلی دی، د دويمې هجري قمري پېړۍ د اولي دورې شاعر دی. امير کروړ د امير پولاد سوري زوی دی او امير پولاد په غور کې د ملک شنسب له زامنو څخه و، چې غور کې يې پاچاهي کوله.

امير کروړ پر (۱۳۹ هـ.ق) د غور په منديش کې پاچا شو، دی يو تکړه، غښتلی، کلک او مضبوط سپی و، په يو تن به له سلو تنو سره جنگېده، نو ځکه کروړ او جهان پهلوان بلل کېده او د پښتو ژبې يو تکړه او زبردست شاعر تېر شوی دی. امير کروړ پر (۱۵۴ هـ.ق) کال د فوشنج په جنگ کې وفات شوی دی.

۲- نصر لودي:

نصر لودي د شيخ حميد لودي زوی، د لوديانو دويم حکمران و، د (۳۹۰ هـ.ق) په شاوخوا کې يې حکومت کاوه، دی تر حميد وروسته

د هغه پرځای کېناست چې په ملتان کې دده واکمني د سند تر غاړو او د سلیمان تر غره پورې رسېده او د پښتو ژبې شاعر هم و.

۳- شیخ رضی:

شیخ رضی د شیخ حمید لودي وراره دی چې شیخ حمید څخه وروسته د (۳۸۰هـ.ق) په شاوخوا کې حکمران او په اخبار اللودي کې د حمید لودي په وینا د پښتو ژبې له شاعرانو څخه و، چې د حمید لودي په وخت کې یې د افغانانو په غرو (سلیمان غره) کې د اسلام تبلیغ کاوه.

۴- سلطان شهاب الدین غوري:

سلطان شهاب الدین د خپل ورور سلطان غیاث الدین تر مړینې وروسته پاچا شو او دی د خپل ورور په وخت کې د لښکر مشر و او د غیاث الدین د وخت ډېرې کامیابې او برې د هغه په وسیله ترلاسه شوي وو. دده په زمانه کې د غوریانو پاچاهي د شمال له خوا تر خوارزم او ماورالنهر او په هند کې د هند په لویو برخو کې جاري وه. دا لوی پاچا پر (۶۰۲هـ.ق) کال د اباسین په غاړه د هند د اړو دوړو کرارولو لپاره هغې خواته روان شوی و، د یوه ناپېژندل شوي سړي له خوا ووژل شو.

۵- سلطان محمود غزنوي:

د سبکتگین تر مړینې (۳۸۹-۴۲۱هـ) وروسته د هغه له وصیت سره سم اسمعیل د سبکتگین کوچنی زوی پر تخت کېناست. په دې وخت کې محمود د خراسان حاکم و. کله چې سلطان محمود د خپل پلار له مرگه او د ورور له پاچاهۍ خبر شو، له اسمعیل څخه یې

وغوښتل چې له حکومت څخه لاس واخلي او دغه چارې ده ته وسپاري، خو اسمعیل مخالفت وکړ په نتیجه کې د لږاخ وډب څخه وروسته اسمعیل د غزني په شاوخوا کې ماتې وکړه او غزني د محمود لاس ته ورغی.

محمود پر (۹۹۸م) کال د غزني پر تخت کېناست، محمود د سیستان علاقه ونيوله او د بغداد د خلافت له خوا په رسمیت وپېژندل شو او د یمین الدوله لقب ورکړل شو. سلطان محمود غزنوي (۱۷) ځلې پر هندوستان یرغل کړی دی او د سلطان محمود لویه جگړه د سومنات جگړه ده، چې پر (۴۱۲هـ) کل پېښه شوې ده.

۲- سلطان بهلول لودي:

سلطان د ملک کالشا هوخېل لودي زوی دی پر (۸۱۴هـ.ق) کال د ملتان په کمانگرانو کې دنیا ته راغی، د ځوانۍ په وخت کې سپاهي و، بیا ملک شو، سوداگری ته یې مخه کړه او د خپل لیاقت، مهارت او بهادری په وجه د ډیلي پاچاهۍ ته ورسېده. ډیلي، پاني پت، دیبالپور، لاهور، هاني، حصار، جونپور، بهرایچ، ناگور او د ملتان تر څنډو پورې هندي ځمکې ټولې د ده په پاچاهۍ کې شاملې وې. د تاریخ داودي له وینا سره سم سلطان بهلول لودي پر (۸۵۰هـ.ق) کال د ربیع الاول د میاشتې پر اوولسمه نېټه په هندوستان کې پاچا شو او تر (۴۴) کاله پاچاهۍ وروسته پر (۸۹۴هـ.ق) کال د هندوستان د عالیګر د ضلعې د جلالې په قصبه کې وفات شو. سلطان بهلول لودي د هندوستان عادل او عالم پاچا و چې په دربار کې به یې شاعران او عالمان پالل او خپله هم د پښتو ژبې شاعر و.

۷- شیخ اسعد سوري:

په پټه خزانه کې راغلي دي: «شیخ کټه په لرغوني پښتانه کې له تاریخ سوري هسې نقل کا چې اسعد سوري په غور کې اوسېده او هلته سوري خاندان په پاچاهۍ کې ډېر عزتمند و، شیخ اسعد د محمد زوی و چې پر (۴۲۵هـ.ق) کال په بغین کې وفات شو، شیخ اسعد سوري ډېر ښه اشعار ویل، نقل کا چې سلطان محمود غزنوي پر غور باندي د امیر محمد سوري سره جگړه وکړه او په اهنگرانو کې یې محصور کا په دې وخت شیخ اسعد هم د اهنگرانو په کوټ کې و هغه وخت چې سلطان محمود امیر محمد سوري ونيو او بندي یې غزني ته بوت، نو امیر محمد سوري چې خورا زړور او عادل او ضابط امیر و، له غیرته په بند کې مړ شو او شیخ اسعد چې دوست و د امیر محمد سوري پر مرگ یې ساندي وويلې.»

پر پورتنیو سیاسي او فرهنگي شخصیتونو سربېره گڼ شمېر نور سیاسي شخصیتونه هم په لرغوني دوره کې تېر شوي چې په مستقیم ډول یې پر پښتو ژبې او ادب خپل خپل تاثیرات پرې ایښي دي، خو ما یې هغه ډېر مشهور او مطرح کسان د بېلگې په توگه دلته معرفي کړل.

محمد مصطفی باور-د پښتو خانګې د لومړي ټولګي محصل

په لرغونې ادبي دوره کې قطعه

قطعه په هغو فورمونو کې شمېرلی شو، چې له عربي ژبې څخه په درېیمه هجري پېړۍ کې پښتو ته راغلی او په پښتو شاعری کې اوډل شوي ده.

قطعه لکه د څلوريزې (رباعي) په څېر څلور مسرې لري، خو له رباعي سره يې توپير دادی،

چې په رباعي کې لومړی بیت مقفی وي، يانې دواړه مسرې يې قافیه لرونکې وي او د یو شان قافيې پیروي کوي او د دویم بیت دویمه مسره ورسره هم قافیه وي. په قطعه کې د لومړي بیت لومړۍ مسره او د دویم بیت لومړۍ مسره له قافيې څخه ازادې وي او د دواړو بیتونو دویمې مسرې په خپل منځ کې یو شان قافیه جوړوي، خو بل پلو ځینې کسان بیا دا دوه بېلابېل فورمونه یو له بل سره مغالطه کوي، قطعې ته څلوريزه او څلوريزې ته قطعه وايي. دوی په دې کې تېروتنه کوي چې دواړه یو شان دي، د دواړو مسرو شمېر یو برابر دی، خو د رباعي یا څلوريزې دواړه بیتونه ضرور مقفی وي یانې د سر دواړه مسرې يې یو شان قافیه لري، خو د قطعې لومړی بیت بیا یو شان قافیه نه لري، البته د لومړي بیت دویمه مسره او د

دويم بيت دويمه مسره په قافيه کې يوشان دي. همدارنگه د اهنګ له پلوه هم دواړه شعري فورمونه توپير لري. قطعه په دوه ډوله ده:

۱- هغه قطعه چې ردیف نه لري

۲- هغه قطعه چې ردیف لري

دا چې موضوع پر لرغونې دوره څرخېږي، نو غواړم چې دلته د لرغونې دورې ځينې قطعې يا پارکي ستاسو په چوپړ کې وړاندې کړم او خپل بحث به هم ورباندې وکړم.

د اسلامي عصر په درېيمه او څلورمه پېړۍ کې د دې سيمې د دوو شاعرانو پارکي چې له پښتو تذکرو څخه لاسته راغلي دي، چې يو يې شيخ اسمعيل دی چې د ده دوه پارکي زموږ په لاس کې دي يو يې په تذکرة الاوليا او بل يې په پتې خزاني کې خوندي دی.

د شيخ اسمعيل هغه دوه پارکي دا دي:

تښتته وکره له ابليسه	چې ابليس لعين ښکاره سي
هلته ورکه پلوشه سي	ټول نړۍ توره تياره سي
سړی وړان سي له ابليسه	غوڅ د پس په کتاره سي
که هر چا ابليس څرخ کړ	نويې هلته تداره سي
که سړی ابليس ته پر سو	نو پر کور د وير ناره سي

که څه هم دا پارکي د وزن له پلوه کومه ستونزه نه لري، خو د قطعې اصلي جوړښت سره يو څه توپير لري. د دويم بيت لومړۍ مسره بايد د لومړي بيت د دويمې مسرې له قافيې سره يوشان نه وای، يوازي ستونزه په کې همدا ده چې له قطعې اصلي جوړښت سره مطابقت نه لري.

سليمان ماكو په تذكرة الاوليا كې د بختيار يو پاركي خوندي كړي
چې دلته يې تاسو ته وړاندې كوم:

وير مې زړه سوري سوري كړ
راته وگوره ملوكي
په بيلتون كې دې وباسم
له خوږمنه زړگي كوكي

xxx

د بيلتون اورونه بل دي
هرگړي مې زړگي سوخي
لېبوني يمه د مينې
سوخم زه لكه پلوكي

xxx

غوږېدلي دي اوربل دي
اور زما په زړگي بل دي
زه بختيار خاورې ايرې سوم
په اوري سوي مې گوگل دي
راته گوره ملوكي
راته وگوره ملوكي

دلته ددې شعر لومړي دوه بندونه قطعې ته ورته دي، كه له ټول شعر پرته
يې په مستقل ډول ولولي، نو د قطعې شكل دركوي.
د كسې د غره په لمنو كې د پښتو د لومړنيو شاعرانو ايجاد شوي پاركي
د خپلو جوړښتي خصوصياتو له مخې د پښتو لرغونو سندرو په جمله
كې راځي، خو د شيخ بختيار پاركي يا سندره چې عشقي سندره گڼل
كېږي، د سر لومړي او دويم بند يې د قطعې خصوصيات لري، ځكه چې
د هر بند دويمه او څلورمه مسره يې په خپل منځ كې همقافيه دي.

عتيق الله خاكسار- د پښتو خانگي د لومړي ټولگي محصل

په لرغوني ادب کې د مثنوي ارزونه

په دې ليکنه کې د مثنوي له ارزونې څخه زموږ موخه د هغې د ارزښت معلومول دي. يانې د مثنوي بڼه اړخونه او نيمگړتياوې څېړو. لومړی بايد پر مثنوي پوه شو چې مثنوي څه ته وايي.

مثنوي: هغه شعري فورم دی، چې له عربي څخه پښتو ته راغلی دی، هر بيت يې ځانته ځانگړې قافيه لري، يانې دوه مسرې په خپل منځ کې سره هم قافيه وي او ردیف په هر بيت کې اختياري دی. کېدی شي چې ځينې بيتونه ردیفونه ولري او ځينې يې ونه لري، د هر بيت د مسرو شمېر يې په خپل منځ کې سره مساوي دي، خو د ټولو بيتونو د مسرو د څپو شمېر يې د يو يا دوه څپو په شمېر توپير او بدلون موندلای شي. البته تر اکبر زمينداوري دمخه مثنوي ته ورته شعرونه وو، خو بشپړه مثنوي اکبرزمينداوري ليکلې ده. دلته يې د مثنوي څو بيتونه را اخلو:

زه عاشق یم یار هم نیز
نور څه نه لرو تمیز

يو پسر بله عاشقان يو
په خپل عشق كې صادقان يو
يو پسر بل پسي رنخور يو
چې نرېدې نه يو مهجور يو
عشق كه بنه دى كه بلا دى
پيدا كړى زموږ مولادى

په پورتنيو بيتونو كې اول بيت ردیف نه لري او دوه نور يې لري. په
لرغوني ادب كې د مثنوي ځينې ځانگړنې دادي.
۱- زاړه ويونه لري ۲- زړه پانگه په كې پاتې ده.
۳- پښتو يې سوچه ده ۴- د پرديو ژبو اغېز په كې كم دى يا هېڅ
نه شته. ۵- وياړنه او افتخار په كې موجود دى. ۶- عشق
او دوستۍ په كې ښكاري. ۷- ټولنيزه مينه او محبت په كې ليدل
كېږي.

تر اكبر زمينداور وروسته زرغون خان نورزي مثنوي ليكلې:
ساقی راشه پیاله راكړه مرور یار مې پخلا كړه
د نورو بېلگو په توگه د بابو جان بابي او د بي بي نېكبختې مثنوي
هم يادولای شو.

د بابو جان بابي مثنوي:
عشق يو هسې توريالى دى چې په هر ځای يې برى دى
عشق اور هسې سوزان دى چې سوځلى يې جهان دى
د بي بي نېكبختې مثنوي:

په زړه بناد شې ای مومنه
په ظاهر زهد په اخلاص کره
په ظاهر په باطن سپینه
په زړه ټینگ شه له یقینه

اخځونه

۱- خوشال په خپل ایډیال، محمد اسمعیل یون.

۲- پټه خزانه، محمد هوتک، دویم چاپ.

محمد داود رحیمی - د پښتو څانگې د لومړي ټولگي محصل

د هند لودي واکمنان او پښتو لرغونی ادب

لودي قبیله د پښتنو د مشهورو
اونومیالیو قبیلو له جملې څخه ده چې
د هند په ملتان یا ختیځه پښتونخوا کې یې
استوگنه کوله. دنوموړې کورنۍ دنسب په
هکله تاریخ پوهانو مختلفې نظریې ورکړې
دي، دځینو تاریخ پوهانو په اند لودي

کورنۍ د متوزي پښتنو له جملې څخه ده اومتو بي بي دبیته
نیکه لوراودشاحسین مېرمن وه. متوبي بي دوه زامن درلودل
چې دابراهیم او غلجي په نومونو یادېدل چې تردې وروسته بی
په لودیانو باندې مشهور شول.

دلودي کورنۍ نورې څانگې له سیانې، نیازی، پرانگي، لوانې،
دوتانې، سوري اومروتو څخه عبارت دي. ددي کورنۍ لومړنی
پاچا سلطان حمید لودي نومیده چې د (۳۷۰هـ ق) په شاوخوا کې
دلاهور او پنجاب دراجا له خواقدرت ته ورسېد چې دواک سیمه
یې دملتان شمال لورته دپښتونخوا ځینې سیمې ترلغمانه پورې
اوپه سهیل کې دپنجاب یوشمېر سیمې وې چې پلازمېنه یې
ملتان و. سلطان حمید لودي چې یوزرور او پښتون سپری و

اودهمدي زورتي يا اوپنستونولي له امله يې له راجا سره پر جی پال باندي د لوی د یخ له لوري دبری د نومخنی وی کاوه. سلطان حمید لودي په داسې وخت کې واک ته ورسېد چې په پښتونخوا کې د غزنوي کورنی پاچاهان د واک پر گدی ناست وو او خوځلي په جگړو کې هم ورسره بنکېل شوي دي. مگر کله چې سبکتگین د واک چارې په لاس کې واخیستې نو حمید لودي ورسره سوله وکړه.

تر سلطان حمید لودي وروسته دده زوی نصر پاچا شو کله چې نصر مړ شو نو پر خای یې داود قدرت ته ورسېد، چې په دې وخت سلطان محمود غزنوي په غزني کې پاچاهي کوله چې له داود سره یې په (۳۹۵-۳۹۶ هـ ق) کې جگړه وکړه او په (۴۰۱ هـ ق) کې یې داود ونیو او غزني ته یې راوست او بندي یې کړ چې هلته وفات شو.

دې سره د لودیانو د پاچاهي لمن ټوله شوه. مگر په (۸۵۵ هـ ق) یانې خلورنی مې پېړی وروسته لودیان یو ځل بیا په هند کې قدرت ته ورسیدل. ابوالمظفر بهلول شاه یو ځل بیا د لودي کورنی نوم راژوندي کړ او د پښتنو حکومت یې په هند کې جوړ کړ، دده تر مړینې وروسته سلطان سکندر لودي او بیا سلطان ابراهیم لودي پر هند باندي حکومتونه کړي دي.

لودي کورنی نه یوازې یوه شاهي کورنی وه بلکې د پښتو ادب پرمختگ لپاره یې هم د قدر وړ خدمتونه کړي دي. که څه هم دا کورنی له خپل ټاټوبي یانې پښتونخوا څخه لرې او سېدلې،

خوبی‌ها هم دوی پښتني فرهنگ، ژبه، دود او دستور هېر نه کړل، ددې کورنۍ ځی‌نو شاهانو د شاهي تاج تر څنگ دادب تاج هم پر سر ایښی و، خپله یې هم شعرونه ویل او په دربار کې به یې ادبي مشاعرې او غونډې جوړولې.

ددې لپاره چې دلودي کورنۍ له دې شخصیتونو سره بلدتیا پیدا کړو نو د دغو شاعرانو لنډه پیژندنه (بی‌وګرافۍ) او د شعر نمونې تاسې ته وړاندې کوو.

الف: شیخ رضی لودي او نصر لودي:

دلودي کورنۍ د مشهورو شاعرانو له جملې څخه دي، شیخ رضی د حمید وراړه او نصر یې زوی و، چې ددوی له جملې څخه نصر لودي دخپل پلار تر مړینې وروسته پاچاهی ته هم رسېدلی دی.

د شیخ رضی احوال پتې خزاني په لاندې ډول ذکر کړي دي («پوه سه پدی چی کامران خان ابن سدو خان په بنهر صفا کی په سنه (۱۰۳۸) هجری کې یو کتاب وکښ چې (کلید کامراني) نومېږی په دې کتاب کې کامران له کتابه د شیخ احمد بن سعید الودي چې په سنه (۶۸۶) هجری کښلی دی او نوم یې «اعلام الوزی فی اخبار لودي» دی هسی نقل کا: چې شیخ رضی لودي د شیخ حمید لودي وراړه وه، شیخ رضی یو کلک او معتقد مسلمان و له همدې امله دی د اسلام ددین دخپرو لولپاره پښتونخوا ته ولاړ، دوه کاله یې هلته تېر کړه او ډېر خلک یې د اسلام په سپېڅلي دین باندې مشرف کړل نصر لودي چې کله دخپل پلار له

مړیڼې څخه وروسته په تخت کېناست نوموړی دملاحد ه له
استازوسره اړیکې ټینګې کړې او دهغوی سره به کېناست
اوبلاخره له دوی څخه یې د اسماعیلیې فرقې عقاید زده کړل
اوملحد شو.

شیخ رضی چی کله له دې پېښې څخه خبرشونو له پښتونخوا
څخه یې نصرلودي ته دالاندی پارکې راولېږه:

دالحادپه لوردې ترپل
گروه دې زمونږو کورواوه
مونږونلې په زیارنه
تاپه تورتورواوه
لرغونوولې گروهېدلې
چې دې گونښې اړاوه
هغه گروه دی اوس اړه کړه
چې پلرو دې رڼاوه
لودي ستاپه نامه سپک شو
که هرخومودرنناوه
نصره نه مویې له کهاله
لودي نه یې په کاوه
زمونږ غاده ستاله گروهه
دورخ لوی په رغاوه.

کله چی نصر لودی دا خبرې واورېدې نوله دې خبری خخه یې
انکار وکړ چې گنې دی ملحد شوی دی نودشیخ په خواب کې
یې دالاندې پارکې وویل.

دالحاد په تورتورن سوم زه لرغون خو ملحد نه یم
زما دبننه هسې تورراکړي که ملحد یم د دبننه یم
له اسلامه نه ترپلمه تورانو خخه په ترپله

ی
گروه مې هغه لرغونی ده اوس هم کروړ په لرغونه یم
داسلام په هسک به علم وتورانوته تیاره یم
دلودی خوی سنتی یم دحمید له لوړ کهایه یم
تورانې دبنمن چې وایي زه له گروه په اړه یم
دای تورتاسې دروهوي زه مومن ستاسې په تله

ی
ددبننو وی ناوې مغبره زه لودی یمه خوزه یم.

که چیری مونږ د نصر لودی اوشیخ رضی لودی اشعاروته متوجه
شو نو دا اشعار د شکل له مخې د غزل بڼه لري البته هغه غزلونه دي
چې مطلع نه لري. دمحتوا له مخې دیني بڼه لري همدارنگه یو
خه قافیوي نیمگړتیاوې هم لري یوه بله ځانگړتیا یی داده
چې د عربي او فارسي ژبې له اغېزې خخه خالي ده، د سنتي،
مومن او الحاد، یو خو کلمې په کې عربي دي اونور ټول سوچه
پښتو لغاتونه دي چې ځینې یې اوس له منځه تللي دي.

ب : سلطان بهلول لودي :

کله چی پر (۴۰۱ هـ. ق) کال دسلطان محمود غزنوي له خوا د لودي کورنی پاچاهي له منځه یووړل شوه، نو تر(۴۵۰) کلونو پورې دلودیانونوم په هند کې کم اوری بدل کېده. مگردسلطان بهلول لودي په راتلوسره دلودي کورنی نوم یوځل بیاراژوندی شو. دپښتو ژبې باوري سرچینه پته خزانه دبهلول لودي په هکله لیکي: «په مخزن افغاني کې نعمت الله هسې کښلي دي چې ملک بهلول دملک کالازوی و په هندوستان کې یې دسلطنت لوا هسکه کړه اودغه ملک له لودي طایفې څخه و له ډېرې زمانې دې لودي تېرسلطنت کاپه هند کې ملک بهلول په سرهند د اسلام خان تر وفات راهیسی استقلال وموند او تر جنگوپه وروسته یې پر ډهلي خطبه او سکه ووهله پانی پت او لاهور او هانسی او حصار او ناگور یې د ملتان تر څنډو پورې ونیول او د هندوانو د راجگانو سره سخت جنگونه وکړل اواته دیرش کاله یې په هندوستان سلطنت وکا».

بهلول لودي اصلا شاهوخیل دی دده مور اوپلار دملتان په کمانگران سیمه کې اوسېدل پر (۸۱۴ هـ. ق) کال د بهلول په مور باندي کوټه راړنگه شوه چې موریې مړه شوه اودی دمور له مرگ څخه خوشېبې مخکې پیدا شو.

په (۸۲۱هـ) ق کال کې د بهلول تره سلام خان، چې د سرهند حاکم و د بهلول له پلار څخه پرته چې د ملتان د دوروالي د سیمې حاکم و نور ټول وروڼه سرهند ته وروغوښتل.

کله چې د بهلول پلار د نیازی و سره په یوه جگړه کې ووژل شو نو سلام خان بهلول هم سرهند ته وروغوښت او هلته یې له خپل تره سره د ژوند شپې او ورځې سبا کولې، بهلول په کوچنی توب کې هم هوښیار، پوه او ځیرک و له همدې امله دده تره هم ډیره پاملرنه کوله او په خورا مینه یې را لوی کړ.

کله چې سلام خان وفات شو نو ملک بهلول په (۸۵۵هـ) ق کال کې پاچاهي ته ورسېد، ده لومړی په هند کې خواره واره پښتانه سره یو موټی کړل او دخپلو پښتنو وروڼو په مرسته یې په هند کې یې ډیر فتوحات وکړل بلاخره په (۸۹۴هـ) ق کال کې یې له دې فاني نړۍ څخه سترگې پټې کړې.

سلطان بهلول لودي د پښتو ژبې یو تکړه شاعر هم و، له ادیبانو او شاعرانو سره یې زیاته مینه درلوده، دده په دربار کې به هر وخت ادبي مشاعرې او غونډې جوړېدې.

دده دربار یو مشهور شاعر اوادیب چې خلیل خان نیازی نومېده سلطان ته په یوه څلوریزه کې داسې خطاب کوي.

خړې وربخې ژاړې له پاسه کویله غږ کا بېلتون له لاسه
ی هغه لوني گوهر په خول ستا دامرحبا کا ستا زموږ مواسه
ددې څلوریزې په ځواب کې سلطان بهلول دا لاندې څلوریزه ورته وویله.

ملک به زرغون کرم په ورکړه راسه گوره ورپڅې د داد له
پاسه

خول مې د عدل په درو روڼ دی جهان به زېب مومي زماله
لاسه

د سلطان بهلول لودي همدغه یوه څلوریزه پتې خزاني ترمونږ
پورې رارسولې ده او دده نور اثار په واک کې نه لرو.

ج: علي سرور لودی:

اوس هم دلودي کورنۍ یو بل ادیب، شاعر او صوفي تاسې ته
درپېژنو:

نوموړی شیخ هم د شاهو خېلو له ټبر څخه دی او د (۹۶۰) هـ ق کال
په شا او خوا کې یې ژوند کاوه. شیخ علي سرور یو لوی شیخ
او روحاني شخصیت و د تدریس حلقه یې هم درلوده او زیات
مريدان یې وو.

نوموړی شیخ شاعر هم و چې دیني او عرفاني شعرونه به یې
ویل، مور دلتته دده یو شعر تاسو ته وړاندې کوو.

غزل

محبت پیاله مې نوش کړه په مجاز کې
د حق نوروی نم په سترگو دایاز کې
درست وطن راته دریاب شو بې دینه
دی د مې نه شې مگر خدای مې سبب ساز کې
که زه مې شم هم له گوره کرم سرپورته

ناگهان چي مي دلبر پورته اواز كي
که مي سرغوخ درقي ب په تيره تبغ شي
هم به خم که دلبر غونبت په مهر و ناز كي
زه وي مار مداماً ناست ي وله بله
پرغم از دي باري کاني دغم ساز كي
گران بيلتون به دهغو مينو وینه
چي تل ناست وي په خلوت كي سره راز كي
اي (سروره) غمازان سوه بي حسابه
پاک الله دي صورت تش بي مغزه پياز كي.

محمد حامد حسن زی- د پښتو خانگې د لومړي ټولگي محصل

په پښتو لرغوني ادب کې عشقي روحیه

له استاد څخه په مننې چې مور ته یې دا وخت راکړ، ترڅو د خپلې ژبې د لرغونتوب په اړه معلومات ترلاسه کړو، په دې برخه کې څېړنه وکړو، په راتلونکي کې ددې جوگه شو، چې خپلې ژبې ته خدمت وکړو او خپله ژبه د نورو پرمختللو ژبو په کتار کې ځای کړو. کوم

معلومات چې ما ددې موضوع په اړه وړاندې کړي، کېدی شي هغه ډېر کم، املايي او انشايي غلطی هم له ځان سره ولري، خو زه ددغو نیمگړتیاوو بښنه غواړم.

د پښتو د لرغونو ادبیاتو په لاسته راغلو نمونو کې مور د شپږمې هجري پېړۍ په دوران کې ځینې داسې نمونې هم ترلاسه کوو، چې په هغو کې یوه سپېڅلې خو سوځنده مینه انگازې کوي.

د دغسې اورنیو عشقي احساساتو لرونکې ادبي نمونې مور ته یوه د سلیمان ماکو له تذکرة الاولیا او بله له پتې خزانه څخه ترلاسه شوې دي، چې په لاندې ډول به پرې خبرې وکړو.

له دغسې سندرو څخه یوه سندره د شیخ تیمن کاکړ ده، دا سپری د سلطان علاوالدین حسین سام معاصرو او د (۵۵۰ هـ.ق) کال شاوخوا یې د ژوند زمانه وه. دی په ږوب او د پخواني غور د کجران

په سيمو کې اوسېدلی دی. دده يوه سندره د پتې خزاني مولف
رانقل کړې ده چې دلته يې وړاندې کوم.

گهيځ رڼا د لمر خپره سوه
زما پر کور د وير ناره سوه
د بېلتون ورځ توره تياره سوه
رڼ سو ناخپه چې بېلتون راغی
زړه مې له دې ويرنې شين دی
په ژړا ژاړم څه ناورين دی
زرغون په اوبنو مې سادين دی
په نول نولېرم چې تا خون راغی
نه به بيا يم نه به بيا راسي
نه به تياره شپه زما رڼا سي
نه به شهی راته پخلا سي
بېلېرې پېر يې اوس د يون راغی
د څښتن پار دی هېر مې نه کړې
اغليه مخ چې په يا نه کړې
اور بل دې پرېنووی واته کړې
پر ماد بل اور کړاوون راغی.

دغه سندري د هغو بدلو ابتدايي شکلونو ته پاتې کېږي چې په
کندهار او ددې سيمې په شاوخوا سيمو کې په خاص شور او جذبه
او ځانگړې غاړه ويل کېږي او په دې سيمو کې يې سپرې بدلې
بولي.

د شيخ تيمن په دې بدله کې يوه مينه او يوه سپېڅلې پښتني مينه
خپې وهي او په خورا پرېولو الفاظو کې يې خپله مينه بيان کړې ده،
لوستل يې اوس هم پر لوستونکي او اورېدونکي خاص اغېز
ښکاري.

د پښتو بله عشقي سندره چې تر مورې رارسېدلې ده هغه د قطب
الدين بختيار کاکي خوندوره زړه سندره ده. قطب الدين د احمد
زوی د موسی لمسی دی، کورنۍ يې له بختيارانو څخه سند ته
تللې او د سند په اوج کې اوسېدلې ده. بختياران د پښتنو يوه
ستانه قبيله ده، چې د پښتنو د انسابو په کتابونو کې يې يادونه
شوې ده او کورنۍ يې اوس هم په کندهار او د سليمان د غره په
لمنو کې اوسي. قطب الدين پر (۵۸۰هـ.ق) کال زېږېدلی دی، د
اسلامي معارفو او عرفان لوی مراتب يې گتلي وو او په هندوستان
کې شهرت ته رسېدلی و. په مرات الافغانه کې يې قطب الدين
بختيار د (قطب افغان) په لقب ستايلی دی.

د قطب الدين بختيار د مړينې کال (۲۳۳- ۲۳۴هـ.ق) د ربيع الاول
څلورم ښودل شوی دی. د قطب الدين بختيار کاکي يوه د مينې
سندره سليمان ماکو په تذکرة الاوليا کې راوړې ده چې دلته يې را
اخلو:

وير مې زړه سوری سوری کړ	راته وگوره ملوکې
په بېلتون کې دې وباسم	له خوږمنه زړگي کوکې
	راته وگوره ملوکې
	راته وگوره ملوکې

د بېلتون اورونه بل دي هر گړې مې زړگي سوځي
 لېونۍ يمه د مينيې سوځم زه لکه پېلوځي
 راته وگوره ملوکې
 راته وگوره ملوکې
 غورولۍ دې اوربل دی اور زما په زړگي بل دی
 زه بختيار خاورې ايرې سوم په اور سوی مې گوگل دی
 راته وگوره ملوکې
 راته وگوره ملوکې

د بختيار دا سندره که څه هم ډېره ساده ده، خو د استاد الفت خبره يو موثر شعر او ښه نغمه ده او له يوه خوږمن زړه څخه راوتلې ده. د پښتو د زړو عشقي سندرو ځانگړنې: د عشق او محبت د دغو دوو زړو ترلاسه شويو پښتو سندرو له مطالعې څخه دا دواړه سندرو ته دغه لاندې خصوصيات ټاکلای شو:

۱- د عشق او محبت دغه دوه سندري چې شاعران يې په شپږمې پېړۍ کې اوسېدلي او د يوې شاعر حتی د اوومې پېړۍ د لومړۍ نيمايي ډېر کلونه هم ژوندی و، د خپلو شکلي خصوصياتو له پلوه يوه سندره د پښتو بدلې لومړنۍ شکل دی، د بدلې دغه ابتدايي بڼه موږ ته دا خبره هم رابښي چې زموږ د ولسي شعر د معمولو ژانرونو، لکه بدلې او د چاربيتې د شکل زړی همدا وخت زرغون شوی دی، خو د قطب الدين بختيار کاکي سندره خپل لرغوني شکلي خصوصيات لري او موږ يې په خپلو لرغونو سندرو کې حسابوو.

۲- د دغو دواړو سندرو ژبه ډېره ساده او روانه ده، خو ځينې داسې لغات په کې راغلي چې د پښتو په ځينو لهجو کې بنيايي موجود وي، خو په عامه پښتو کې نه شته.

۳- په دواړو سندرو کې عشق او مينه بيان شوې ده، دا مينه سوځنده ده، بنيايي ځينې خلک يې د يوه معشوق مينه وبولي او ځينې بيا په دې عقیده دي چې په دې سندرو کې د الهي سوځندې مينې انگازې خورې دي، په هر صورت د دواړو ډوله مينې احساس ځنې کېدی شي.

دلاور ایوبی - د پښتو خانګې د لومړي ټولګي محصل

د امیر کروړ او ملکيار هوتک د شعرونو تاریخي ارزښت

الف- امیر کروړ: امیر کروړ د امیر پولاد سوري زوی دی چې پر (۱۳۹ هـ.ق) کال د غور په مندېش کې د واک پر ګدی، کېناست. امیر کروړ یو تکړه او پهلوان ځوان و چې په یوازې ځان یې له څو تنو سره جګړه کوله، امیر کروړ د خپل واک په موده

کې خیصار، کمران، برکوشک، بالشتان او همدارنګه د غور کلاوي د خپل سلطنت تر سیوري لاندې راوستلې. نوموړی د ابو مسلم خراساني خورا کلک ملګری و او په هغه جګړه کې هم ورسره مل و چې له ابوالعباس سفاح او بني امیه سره یې وکړې، امیر هم خپل لښکر د جنګ لپاره ورو لېږه په پایله کې د بني امیه کورنۍ ماتې وخوړه او عباسیان بريالي شول، عباسیانو سره یې په نورو جنګونو کې هم همکاري کړې ده.

امیر کروړ واک ته په رسېدو سره د خپل قوم (سوريانو) نوم بیا راژوندی کړ، د خپل قوم لپاره یې هم خدمت وکړ، ده د خپل واک په وخت کې دوه مرکزونه درلودل، چې په ژمي به په مندېش کې او

په اوږي کې به په زمينداور کې مېشت و او هلته يې د ژوند شپې او ورځې تېرولې.

امير کروړ ددې ترڅنگ چې يو تکړه جنگيالی و د پښتو ژبې په شعر کې هم مخکښ و او پښتو اشعار به يې ويل. د پتې خزانې مولف د لرغوني پښتانه چې د شيخ کټه تاليف دی د امير کروړ د شعر نمونه تر مورېه رارسولې ده چې دلته يې تاسې ته وړاندې کوم.

زه يم زمري پر دې نړۍ له ما اتل نسته

پر هند و سند و پر تخار او په کابل نسته

بل پر زابل نسته

له ما اتل نسته

غشي د من مې ځي برېښنا پر ميرڅمنو باندي

پر ژوبله يونم يرغالم په تېښتېدونو باندي

پر ماتېدونو باندي

له ما اتل نسته

زما د بريو پر خول تاوېږي هسک په نمځ په وياړ

د اس له سو مې مخکې رېږدي غرونه کاندې لتار

کېم ايوادونه اوچار

له ما اتل نسته

زما د تورې تر شپول لاندې دی هرات و جروم

غرج و باميان و تخار بولي نوم زما په اډوم

زه پېژندوی يم په روم

له ما اتل نسته

پر مروه زما غشي لوني ډاري دښن راڅخه
د هريرود پر ځنډو ځم تنبتي پلن راڅخه
رپي زړن راڅخه
له ما اتل نسته

د زرنج سوبه مې د تورې په مخ سوړو کړه
په بادارۍ مې لوړاوی د کول د سور کړه
ستسر مې تربور وکړه
له ما اتل نسته

خپلو وگړو لره لور پېرزوينه کوم
دوی په ډاډينه بڼه بامم بڼه يې روزنه کوم
تل يې ودنه کوم
له ما اتل نسته

پر لويو غرو مې وينا درومي نه په ځنډو په تال
نړۍ زما ده نوم مې بولي پر دريځ ستايوال
په ورځو شپو مياشتو کال
له ما اتل نسته

د امير کروړ پورتنی شعر د پښتو لومړنی لاسته راغلی شعر دی چې
تر دې دمخه مورې بل شعر په لاس کې نه لرو، البته له دې څخه به
وراندي نور اشعار هم موجود وو، خو زموږ تر گوتو نه دي
رارسېدلي، له دې امله دا لومړنی شعر بلل کېږي.

دا شعر د فخر کولو او ویاړ بڼه لري او نوموړي د خپل ځواک، شان و شوکت، مېړانې او خپل قوم ته د خدمت اظهار په کې کړی دی او دا د ده د جنگیالیتوب بنکارندويي کوي.

د شکل او جوړښت له مخې نه د پښتو د ملي نظمونو لکه لنډۍ، چاربيته، بگتۍ... په ډول دی او نه هم له عروضي نظمونو لکه غزل، قصیدې... سره سرخوري نو له همدې امله زموږ پوهانو لکه استاد حبیب الله رفیع دا شعر د پښتو د لرغونو سندرو په جمله کې حساب کړی دی. ددې شعر یوه بله نښه داده چې ټول لغتونه یې سوچه پښتو دي او د نورو ژبو لغات په کې نه دي کارول شوي، په داسې حال کې چې زموږ په زیاتره لرغونو منظومو او منشورو اثارو کې د عربي او پارسي لغات تر سترگو کېږي، خو بیا هم په دې شعر کې داسې لغات کارول شوي دي چې په اوسنۍ پښتو کې بېخي نه شته او یا هم ډېر کم تر سترگو کېږي چې هغوی هم خپله اصلي بڼه له لاسه ورکړې ده. د امیر کروړ پر دې شعر څه باندې دولس نیم سوه کاله تېرېږي او له تاریخي پلوه دا شعر پښتو ادب ته ډېر زیات ارزښت لري.

ب- ملکيار هوتک: ملکيار هوتک د بابا هوتک زوی او د پارو لمسی دی چې پر (۷۱۵ هـ.ق) کال زېږېدلی دی، دده پلار په هغه وخت کې د خپل قوم مشر و، نوموړی یو تکړه، زړور او جنگیالی پښتون و. څرنگه چې مغولو جنگیالیو د پښتنو پر سیمو باندې زیات یرغلونه کړي وو، د دوی پر سیمه یې هم یرغل کړی و او د دوی ترمنځ سخت جنگونه هم پېښ شوي وو، گڼ شمېر پښتانه او مغول په دې جنگونو کې ووژل شول.

کله چې بابا هوتک پر (۷۴۰هـ.ق) کال وفات شو له دې امله چې دی د پلار مشر زوی و، نو د قوم مشرتابه او مسولیت د ملکيار پر غاړه شو. په دغه وخت کې ملکيار (۲۵) کلن زلمی و، ده هم د خپل پلار غوندې د قوم مشري په ښه توگه وکړه، دی يو پياوړی، باغیرته او واکمن ځوان و، همدارنگه دی يو هېوادپال سپری و. په خپله سيمه يانې سيوری کې يې د کورونو، کارېزونو او نور رغونيز کارونو کې خپل رول ترسره کړ. کله چې مغول له دې کارونو څخه خبر شول، د هغوی وحشي لښکرې دې سيمې ته راغلې او د دې ځای ټوله ابادي يې ويجاړه کړه او دوی هم مرغې او رېوب ته په تللو اړ شول، تر څه مودې وروسته يې له خپلې سيمې څخه مغول بېرته وشړل او مېشت شول.

ملکيار د رزم ترڅنگ د بزم خاوند هم و، د پښتو ژبې يو تکړه شاعر ټپر شوی، ډېر خواږه اشعار يې ويلې چې اکثر يې غنايي او عشقي بڼه درلوده، دده د شعر نمونه په لاندې ډول ده:

ترنک بهېږي ترنک بهېږي غاړې تر غاړې

زما زړگی خو خپل لالی غواړي

که روده روده د ترنک روده خاوند دی وچ کا

چې زړگی مومي زما خپله سوده

که نېز دی نېز دی نېز د بېلتون دی زړه نېزه وړی

په وير ژړلی په غم زبون دی

که اور دی اور دی په زړه يې اور دی دا اور به وچ کا

د وير نېزونه بل ډېر په زور دی

نمنځه يوسه سپينې سپوږميه ورته وايه

چې ترنک تال کړم ستا له خولگيه
که خړو خړو اوبو سوان کړئ بېل ملکيار دى
پاتې له يار دى سوب يې جانان دى.

که د ملکيار هوتک پورتنى. سندرې ته په ځير سره وگورو، نو دا سندرې تقريباً عشقي بڼه لري. شاعر د خپلې مينې اظهار په ډېره بڼه توگه کړى دى او د شکل له مخې هم د پښتو د لرغونو سندرې له جملې څخه دى، په دې سندرې کې شاعر د زمانې او همدارنگه د طبيعت له ناخوالو څخه سر ټکولى دى، چې دده او معشوقې او وصال پر وړاندې خنډ گرځېدلى دى، چې د ترنک سيند يې د بېلگې په ډول ويلای شو.

د ملکيار هوتک دا سندرې په ډېر خلاص زړه ويل شوي ده، ژبه يې ډېره ساده او روانه ده او د هر لوستونکي لپاره زړه راښکونکې ده. همدارنگه د هنريت خيال هم په کې ساتل شوى دى، نوموړې سندرې د هماغه وخت د شرايطو، دود او دستور او همدا ډول د پښتني افکارو نماينده گي کوي او په ډېر لوړ ذوق سره بيان شوي ده. د يادولو وړ ده چې د ملکيار هوتک پورتنى سندرې د پښتو د لرغوني ادب د لړۍ وروستى کړى ده، چې تر موږ رارسېدلې ده او عشقي يا غنايي مسايلو ته په کې اشاره شوي ده.

گل محمد پښتون- د پښتو څانگې د لومړي ټولگي محصل

د پښتو ادبياتو په لرغونې دوره کې نثر

په دې دوره کې نثر لکه څنگه چې باید وای دومره په لاس نه لرو، دا ددې مانا نه لري چې پښتو به په نثر کې اثار نه درلودل، بلکې دا ویلای شو چې پښتو یوه لرغونې ژبه ده، لکه څنگه چې یې په نظم کې ډول ډول اثار درلودلې دي، دغه رنگه به یې په نثر کې هم

اثار درلودل او پښتو نثر هم تاریخي ریښې لري، ولې هغه به هم لکه د پښتو نور اثار چې د زمانې ناوړو سپلابونو له ځان سره وړي دي، نثر به هم په دې سپلابونو کې ورک شوی وي. دغه وجه ده چې تر (۲۰۰هـ) څخه دمخه مور هېڅ کوم کتاب نه لرو، یوازې د هاشم زید السرواني (۲۲۳-۲۹۷هـ) د سالو وړمه کتاب چې په نثر یې لیکلې دی او د هغه هم یوازې نوم راپاتې دی چې دا کتاب د عربي ژبې د شعرونو د فصاحت او بلاغت په بیان کې په پښتو نثر لیکل شوی دی.

د مغولو تر تاراک (۲۰۰هـ) دمخه د پښتو ژبې ادبي مرکزونه غور، هلمند، ارغنداب او د ترنک ورشوگانې وې، څرنگه چې دغه مرکزونه د مغولو خونخوارو لښکرو وړان کړل او د مدنیت یوه بېلگه یې هم پرېښوده، نو بنایي چې د پښتو کتابونه او اثار هم

ورسره تباہ شوي وي، يو پوخ دليل شته چې تر (۲۰۰هـ) دمخه هم د پښتو نثر موجود و او د پوخوالي او متانت درجې ته رسېدلی و، ځکه د (۲۰۰هـ) په شاوخوا کې چې د نثر کومه نمونه موجوده ده هغه ډېره پخه، متينه او خوږه ده، د يوې ژبې نثر چې دې درجې ته رارسېږي، طبعاً يې بايد لومړني پړاوونه تېر کړي وي چې د کوچنيوالي له مرحلې څخه د پوخوالي درجې ته رارسېدلی وي. د مغولو چپاوونو، نه يوازې دا چې پخواني اثار يې له منځه يوړل، بلکې راوړوسته دورو اثار يې هم په خپلو سېلابونو کې لاهو کړل. دغه وجه ده چې تر (۲۰۰هـ) څخه وروسته هم د کلونو کلونو په بهير کې موږ د نثر کوم پوره اثر په لاس کې نه لرو، يوازې د سليمان ماکو د (تذكرة الاوليا) چې ټولې څلور پاڼې دي يا اته مخه او ډک اووه مخه کېږي د هلمند د ناوې د ادم خان په کلي کې د زړو کتابونو د پتللو پر مهال د لوی استاد پوهاند علامه عبدالحی حبيبي گوتو ته ورغلې چې دا اووه مخونه هم له کلتوري، تاريخي، ادبي، عرفاني او ژبني پلوه د زيات ارزښت وړ دي، چې لومړی دا پر دوو برخو وېشلای شو:

الف- د سليمان ماکو خپله ليکنه چې په نثر ده او د شاعرانو ژوند ليک په کې راغلی دی.

ب- په تذكرة الاوليا کې د شاعرانو راغلی کلام چې په نظم دی. سليمان ماکو د پښتو پخوانی مورخ او نثر ليکونکی دی. دده دغه تذکره د پښتو مشاهيرو او ادبي رجالو يو مفصل تاريخ دی، چې دی د هر سړي احوال بيانوي. د هغه علمي او روحاني مقام ښيي او بيا يې د شعرونو بېلگې او څه ويناوې رانقلوي. دا نثر د پښتو

پخوانيو شاعرانو په احوال او اثارو کې زموږ يو پخوانی تاريخي او پوخ ماخذ دی، چې دی د هغو د ژوندانه احوال، اخلاق، کورنی او هم ادبي موقعيت بنیي، نو ویلای شو چې دا د تصوف کتاب نه دی، بلکې د شعر او ادب يو قيمتي تذکره ده.

د سلیمان ماکو نثر ته که په تحلیلي نظر وکتل شي، نو په هغه ادبي چاپیریال کې چې دا نثر رامنځته شوی دی، حتمي به د دغو شرایطو تابع و.

۱- د پښتو ژبې خپل اثر چې سلیمان ماکو پښتون و او د پښتو ژبې ویونکی و، نو طبیعي ده چې دغه عامل به دده د نثر لیکنه کې موجود وو د هغو د لیکلو سبک به هم پرده دروند اثر درلود.

۲- په پارسي ژبه کې چې کوم ادبي حرکت موجود و او د سلیمان چاپیریال یې نیولی او ضرور به یې دده پر نثر هم اثر کړی وي.

۳- په دغه وخت کې عربي ادب او ژبې هم پوره او بشپړ اثر کړی و، پخپله پارسي نثر هم په لومړیو وختو کې تر دغو اغېزو لاندې وده وکړه (۵۰۰هـ) په شاوخوا کې چې کوم پارسي منشور کتابونه ولیکل شول د عربي ژبې اغېزه په کې څرگند دی، ځکه چې پښتانه هم له عربي ثقافت سره د دغې زمانې په بهیر کې اړیکې لري، نو پر پښتو هم د عربي اثر شوی دی.

په لفظي لحاظ د سلیمان ماکو نثر خوږ، ساده، روان او له ځانگړي اهنګه ډک دی، په خاصو ځایونو کې یې سجع کارولې چې نثر ته یې زیاته ښکلا وربښلې ده او له عمومي محاورې څخه لرې نه ده، جملې یې لنډې دي، مقصد لنډ بیانوي او په معنوي لحاظ د اسلام او مذهب تاثیر په کې ښکاري. په دې دوره کې نور داسې کتابونه نه

لرو چي هغه هم په نشر کې ليکل شوي وي، خو يوازې نومونه او ځينې محتوايات يې د ځينو تذکرو په حواله لاسته راغلي دي. د سليمان ماکو تذکره له ژبني پلوه د درېو ژبو له لغتونو څخه جوړه ده: الف- پښتو، ب- عربي او ج- فارسي. دا نشر د گرامر له پلوه سره توپير لري او همدا ډول ځينې متروکې او ورکې کلمې هم لري. تر دې نشر وروسته نور نثرونه چې دي، هغه په (۲۵۰هـ) کې تاريخ سوري هغه کتاب دی چې د پتې خزاني مولف يې د شيخ کتبه د لرغوني پښتانه په حواله نوم اخلي او دا کتاب د شيخ کتبه په لاس کې و او په لرغوني پښتانه کې يې ډېر مواد له دغه کتابه را نقل کړي وو، د دې کتاب ليکوال محمد بن علي البستي دی چې په بست کې اوسېده.

پته خزانه داسې څرگندوي چې دا کتاب په پښتو ليکل شوی او په هغه کې يې د سوريانو د کورنۍ حال او احوال بيان کړي. د هغو کورنيو، سياسي او ادبي شخصيتونو همدارنگه د تاريخي او سياسي پېښو د پېژندنې تر څنگ يې ادبي رنگ هم درلود، د دې خبرو بڼه ثبوت د (تاريخ سوري) هغه محتوايات دي چې موږ ته په دوو واسطه لاسته راغلي دي.

الف- شيخ کتبه ((لرغوني پښتانه)) کې له تاريخ سوري څخه مواد اخیستي دي.

ب- د پتې خزاني مولف ((محمد هوتک)) له ((لرغوني پښتانه)) څخه په خپل کتاب کې ځينې مواد را اخیستي دي، هغه اثار دادي:

۱- د امير کروړ احوال او دده وياړنه.

۲- د اسعد سوري احوال او قصيده يې.

۳- د بنکارندوی غوري احوال او قصیده یې.

تر تاریخ سوري څخه راوړوسته د پښتو نثر بل کتاب چې «اعلام الوزی فی اخبار لودی» نومېږي او پر (۲۸۲هـ) کال احمد لودي ليکلی دی، ددې کتاب پته هم نه شته او دا کتاب هم د لودي پاچاهانو د احوال او اشعارو یوه ټولگه ده چې تر یولسمې هجري پېړۍ پورې لاموجود و، تر دې راوړوسته د (۷۵۰هـ) په شاخوا کې د یوه بل تاریخ د نامه څرک لگېږي دا کتاب (لرغوني پښتانه) نومېږي چې شيخ کټه متي زي ليکلی دی او اوس هغه ورک دی خو داسې څرگندېږي چې دا کتاب تر (۱۱۴۲هـ) پورې د پټې خزاني د مولف محمد بن داود سره و ځکه چې محمد هوتک ددې کتاب ډېره یادونه کړې ده او د شاعرانو ډېر احوال یې له دې کتاب څخه راوړي دي او دا د پټې خزاني لوی ماخذ دی.

دا کتاب په نثر او نظم کې د پښتنو پوهانو، شاعرانو او جنگیالیو مهمه ذخیره ده چې نثر یې ښه پوخ، خوږ او روان دی.

د شيخ ملي دفتر هم په دې دوره کې د نثر هغه کتاب دی چې د (۸۳۰هـ) په شاوخوا کې ليکل شوی دی، چې په دې کتاب کې د یوسفزو د یون او فتوحاتو احوال، د پېښور او سوات په سیمو کې د دغه ولس تاریخي پېښې او د ځمکو د وپشلو د قانون بیان په کې ليکل شوی و.

(د پښتنو تاریخ) هم هغه منشور تاریخي او قانوني اثر و چې کجوخان رانيزي پر (۹۰۰هـ) کال د دفتر د تکمیل لپاره ليکلی و، دا کتاب هم اوس په لاس کې نه لرو.

اخځونه

- ۱- حبيبي عبدالحي، د پښتو ادبياتو تاريخ، لومړی او دويم ټوک،
دانش خپرندويه ټولنه، ۱۳۸۴ل کال.
- ۲- هوتک محمد، پټه خزانه، مومند خپرندويه ټولنه، ۱۳۸۹ل
کال.
- ۳- زبور ډاکټر زبورالدين، د پښتو ادبياتو تاريخ، لرغونې دوره،
مومند خپرندويه ټولنه، ۱۳۸۹ل کال.
- ۴- يون محمد اسمعيل مقاله (د تذکرة الاوليا خانگړتيا او
لرغونتيا).

حميدالله-د پښتو څانگې د لومړي ټولگي محصل

د لرغونې او منځنۍ دورې د ادبياتو ترمنځ

توپيرونه

د پښتو لرغونې ادبياتو زموږ گران هېواد په څو مهمو مرکزونو (غور، ملتان او د کسي غر) کې لږ او ډېر لاسته راغلي. دا درې هغه مرکزونو دي چې پښتنو په کې خپل محلي حکومتونه کړي او يا يې د خپلې قبيلې تر نظام لاندې ژوند کړی دی، د پښتونخوا او د افغانستان په نورو سيمو کې پښتانه خواره وو او د سند او پنجاب تر لمنو رسېدلي وو.

د پنجاب په يوه خورا لرغوني ښار ملتان کې يې حکومت هم جوړ کړی و. په دې مرکزونو کې چې کوم ادبيات منځته راغلي دي هغه ادبيات دا لاندې خصوصيات لري:

۱- د اسلام په لومړيو پېړيو کې د پښتو ايجاد شوي ادبيات د خپل شکل او جوړښت له مخې له زړو اريايي ادبياتو سره نږدېوالی لري او د پښتو خپل شعري اوزان دي چې د اسلام د لومړيو څلورو پېړيو په دوران کې په دغو مرکزونو کې ايجاد شوي. پښتو اشعار به په خپلو دغو لرغونو ملي اوزانو کې ويل کېدل.

۲- په دغو سندرو کې ډېر پېچلي موضوعات نه، بلکې د هغه زمان د پښتنو موقف ته پاملرنه د مناظرې، جنګي او حربي کارنامو وياړ، له خپل قوم او کورنۍ سره مينه ددې سندرو اساسي موضوع ده او د اسلامي اساساتو حمايت په دغو سندرو کې شامل دی.

د پښتو ادبياتو لومړۍ دوره له دويمې دورې سره کامل توپير لري، په هر لحاظ په دې دوره کې پښتو ادبيات د افغانستان او پښتونخوا او هند په سيمو کې له ځينو ملي، مذهبي او پښتني احساساتو سره په ارتباط کې ايجاد پري.

د منطقي مسلط فرهنگي او ادبي جريان پر پښتو ادبياتو خپل پوره اغېز کوي او د همدغو جرياناتو په پيروي کې خپل ځانگړي سبکونه پيدا کوي او ځانته خپل خاص اورېدونکي او پيروان مومي.

ددې دورې ځانگړی توپير په دې کې هم دی چې ددې دورې ځينې بشپړ اثار په لاس کې لرو او د لومړۍ دورې ځينې اثار له موږ سره شته، خو يو شمېر زيات يې زموږ په لاس کې نه شته، يا ورک شوي او يا د وخت په تېرېدو سره له منځه تللي دي. د هرې دورې د شاعرانو سبک توپير کوي، د لومړۍ دورې د شاعرانو سبک د دويمې دورې د شاعرانو له سبک سره ډېر توپير لري.

د لسمې هجري پېړۍ په دوران کې بايزيد روښان د خاصو سياسي، اجتماعي، فرهنگي شرايطو او تمايلاتو تر اغېزې لاندې يو عرفاني حرکت پيل کړی. د پيړۍ او مريدۍ سلسله يې جاري کړه او خپل مبادي او لارښوونه يې په ډېرو ښکلو الفاظو کې په پښتو، پارسي،

عربي او هندي اثارو کې تنظيم کړه، نو دغه مهال د نظم او نثر يوه غټه زېرمه په پښتو کې پيدا شوه.

۳- د اسلام د مقدس دين د لومړيو پېړيو پارکي لکه چې د شکل او جوړښت له پلوه خپله ملي بڼه لري، د نورو ژبو د شاعري اغېزې پر دې شعرونو زياتې نه ليدل کېږي او د نورو ژبو اثرات په کې کم ليدل کېږي. هغه يو نيم د عربي ژبې او نورو گاونډيو ژبو لغتونه په کې شتون لري، دا ډول اخیستنې د پاک اسلام د دين راتگ او له نورو ژبو سره د گاونډيتوب له امله يا د راشې درشې له امله يو طبيعي عمل دی.

۴- په دغو مرکزونو کې ايجاد شوي اشعار ساده او هنري رنگيني دومره نه لري، ويناوالو يې سيده د خپل مطلب پر ويلو پيل کړی دی او د هنري رنگينيو خيال يې نه دی ساتلی.

دويم- د کسي غره: دا هم يوه لرغونې سيمه ده چې پښتانه له ډېرې پخوا زمانې څخه هلته مېشت دي او دې غر ته اکثره خلک د سليمان غره وايي، چې په پوره اندازه پښتانه هلته اوسېږي.

څنگه چې د کسي په غره کې پښتانه اوسېدل نو هماغسې د خپلې ټولنې له شرايطو سره سم برابر ادبيات يې هم درلودل. هغه ادبي اثار ددې غره د خلکو په منځ کې او د ټولو لرو او برو پښتنو په منځ کې په شفاهي او تحريري بڼه تر اوسه هم شتون لري او په لسگونو پښتانه شاعران په دې غره کې زېږېدلي او روزل شوي دي، چې له هغې جملې څخه يو هم شيخ بيتني بابا دی چې تر ټولو معلوم او پخوانی کس دی چې د کسي د غره په لمنه کې روزل شوی او د ژوند دوره يې د درېيمې هجري پېړۍ په شاوخوا اټکل کېدی شي.

درېيم- غور: غور زموږ د گران هېواد افغانستان يوه لرغونې او تاريخي سيمه ده چې د پاچاهيو سلسلې په کې تېرې شوي او د پښتنو په لرغونو استوگنځايونو کې يوه هم د غور سيمه ده چې د پښتنو قبيلو په منځ کې د غوريانو يا غورياخېلو په نامه يادېږي. دې قبيلې هم د پښتو لرغونو ادبياتو په برخه کې زيارونه ايستلي دي او له هغه وخت سره سم يې خپل ادبيات درلودل او پښتو ته يې خدمت کاوه، شفاهي او تحريري ادبيات دواړه يې درلودل. له دې جملې څخه يو هم امير کروړ دی چې د پرخوانی شاعر دی د هغه يو شعر لاسته راغلی دی چې وياړنه يې بولي، ښه روان شعر دی او سوچه پښتو لغتونه يې کارولي دي.

نېک محمد کتوازی- د پښتو خانګې د لومړي ټولګې محصل

په پښتو لرغونو ادبياتو کې جغرافيايي

نومونه

دا چې هر هېواد لرغوني جغرافيايي نومونه لري، نو زموږ هېواد افغانستان چې پنځه زره کلن تاريخ لري، ډېر لرغوني جغرافيايي نومونه لري. زه دلته د ځينو هغو مشهورو سيمو نومونه اخلم چې د پښتو د لرغونو ادبياتو د نظم او نثر په بېلګو کې يې يادونه شوې ده:

- ۱- بالشتان: د جنوبي غور مشهور ښار و، چې ځينو مورخينو والشتان هم ليکلی دی.
- ۲- مندېش: د غزنويانو او غوريانو په وخت کې منديش مشهور ښار و، چې بيهقي او گرديزي او جوزجاني يې هم نوم اخلي.
- ۳- د خيسار کلا: دا کلا په غزنوي او غوري دورو کې د مغولو تر تاراکه مشهوره وه، اوس قيصار په ممبي پورې اړه لري.
- ۴- تمران: د تيموري قبيلې ځای دی چې د غور شرق خواته پروت و.
- ۵- برکوشک: يانې دغه لوړه ماڼۍ وه چې فيروزکوه کې پرته وه.
- ۶- پوشنج: د ياقوت په قول له هراته لس فرسخه لرې يو ښار و.

۷- غرجستان: غرجستان چې د غور او هرات له شمال نه پیل تر امو پورې او په لویدیځ کې تر مرغابه او مروالروډ پورې رسېږي او په ختیځ کې له بلخ سره نښلي.

۸- قصدار: په اوسني بلوچستان کې یو ښار دی چې اوس یې خدار بولي.

۹- هلمند: په اوستا کې د هلمند یادونه د هنرمند په نوم شوې دا سیمه تر میلاد (۳۰۰۰) کاله وړاندې تاریخ لري چې د بست ښار یې مهم دفاعي ښار و.

۱۰- پکتیکا: دا هم یو لرغونی جغرافیایي نوم دی، ځکه د یونان یو مشهور تاریخ لیکونکي هیروډوټ (۴۸۴-۴۲۵ ق.م) هم په خپله مشهوره جغرافیه کې د پښتنو ذکر کوي، دی د پښتنو هېواد (پکتیکا) په نامه یادوي او په پکتیکا کې د سلیمان غر، د جرکني غر او د گومل سیند، د سه گاني غونډۍ، تاریخي ځایونه دي چې زه به د گومل د سیند په باره کې لږ څه معلومات درکړم.

۱۱- گومل سیند: گومل سیند د پکتیکا ولایت د جنوب خواته د سلیمان له غره سره مستقیم تېر شوی چې ان تر جنوبي وزیرستان پورې امتداد لري، دايمي اوبه نه لري، خو د بارانونو په موسم کې په کې اوبه ډېرې وي.

د ډیورنډ کرښه هم یو ځل د یو څو هئیتونو له خوا څو ځله لاسلیک شوه د گومل او کرمي د سیندونو ترمنځ خو دا مسئله حل نه شوه ځکه چې یو طرفه بڼه یې لرله.

۱۲ - غور: دا یو تاریخي ولایت دی، دا ولایت ډېرې دفاعي کلاګانې لري تر ټولو مشهوره کلا یې د قیصر کلا ده چې سلطان علاوالدین اباده کړې وه او بل د (مینار) جام دی.

۱۳ - هرات: هرات د هېواد له شمال غربي ولایتونو څخه دی چې ډېر تاریخي ولایت دی. سکندر مقدوني د هرات ښار د «اتاکان» یا «ارتکایا» په نوم یاد کړی دی. پر دې خاوره یونانیانو، کوشانیانو، یفتلیانو، ساسانیانو او تیموریانو واکمنۍ ترسره کړې دي.

۱۴ - بخدي (بلخ): د پخواني اریایانو مرکز و چې بل نوم یې د بیرغونو ښار و چې دا هم یو لرغونی ښارګوټی و.

۱۵ - سور غر: دا غر ډېر مشهور غر دی چې د کلات شمال شرقي خواته واقع دی. کله چې به په هغه وخت کې هر ځل مغولو د ارغنداو پر غاړو لوټ کاوه اتغر، بولان او کلات به یې تالاکول باباهوتک خپل قومونه راټول کړل او په سره غره یې حمله وکړه، په دې جګړه کې مغول تالاشول. د باباهوتک په یوه جنگ کې چې پښتانه د مغولو په مقابل کې لږ څه کمزوري شول، نوده د ځوانانو د احساساتو د راپارولو لپاره دا لاندې سندره وویله:

پر سور غر بل راته نن اور دی
وګرپه جوړ راته پیغور دی
پر کلي کور باندي مغل راغی
هم په غزني هم په کابل راغی
غښتلیو تنګ کړی دا مو وار دی
مغل راغلی په تلوار دی

په پښتونخوا کې یې ناتار دی
پر کلي کور باندي مغل راغی

- ۱۶- مهمند: دغه کلی اوس هم په دې نامه یادېږي، په کندهار کې دی.
- ۱۷- قصر نارنج: دا قصر په کندهار کې دی.
- ۱۸- لغمان: د دې ولایت پخوانی نوم (لمپاکا) و چې بطليموس یاد کړی او بیا د وخت په تېرېدو سره لقمان او بیا لغمان شو.
- ۱۹- بامیان: دا ولایت هم لرغونی دی چې د بودا مجسمې هم په دې ولایت کې دي.
- ۲۰- دیبل: د عربو سمندرګي پر غاړه یو ښار و چې اوسنی کراچی ته نږدې دی.

اخځونه

- ۱- پتیه خزانه، دویم چاپ، ۱۳۳۹ل کال.
- ۲- افغانستان پېژندنه، اورنگزېب ارشاد، ۱۳۸۴ل کال.

سیداکرام الدین-د پښتو خانگي د لومړي ټولگي محصل

په پښتو لرغونې شاعري کې رزمي روحيه

که موږ پښتو ادبياتو ته نظر وکړو، څه په لرغونې دوره کې، څه په منځنۍ دوره کې او څه هم په اوسنۍ دوره کې، ټولو کې رزمي روحيه لیدل کېږي، ددې یو مهم علت دادی چې پښتانه همېشه او یا یې زیات وخت له جنگونو سره مخامخ شوي، جگړې پرې تپل شوي او جگړو ته یې ځواب ویلی دی. نو په دې خاطر رزمي روحيې پر پښتو ادبياتو په مستقیم او نا مستقیم ډول اغېز کړی دی. تصادفي نه ده چې پښتو لومړنی لاسته راغلی شعر هم فوق العاده رزمي روحيه لري.

د پښتو ادبي تاریخ یوې مهمې منبعې پټې خزانې په حواله امیر کروړ د امیر پولاد سوري زوی و، چې پر (۱۳۹ هـ.ق) کال د غور په مندیش کې پاچا شو.

امیر کروړ د غور کلاوي، بالشتان، خيسار، تمران، برکوشک او نورې ونيولې. دده پاچاهي دوه مرکزونه درلودل، امیر کروړ ډېر غښتلی پهلوان و چې په یوازې ځان به له سلو تنو سره جنگېده. ده د عباسي دعوت په جنگونو کې هم گډون درلود او ډېرې بریاوې یې ترلاسه کړې وې.

امير کروړ عادل پاچا و او پر دې سربېره ده په پښتو اشعار هم ويل.
امير کروړ پر (۱۵۴ هـ.ق) کال د پوښنج په جگړو کې مړ شو او پرځای
يې دده زوی امير ناصر پاچا شو.

د امير کروړ کوم شعر چې پټې خزاني راوړی دی دادی:

زه يم زمري پر دې نړۍ له ما اتل نسته
پر هند و سند و پر تخار او په کابل نسته
بل په زابل نسته
له ما اتل نسته

غشی د من مې ځي برېښنا پر ميرڅمنو باندي
پر ژوبله يونم يرغالم پر تنبېدونو باندي
پر ماتېدونو باندي
له ما اتل نسته

زما د بريو پر خول تاوېږي هسک په نمځ په وياړ
د اس له سو مې محکه رېږدي غرونه کاندې لټار
کرم ايوادونه اوجار
له ما اتل نسته

زما د توري تر شپول لاندې دي هرات و جروم
غرج و باميان و تخار بولي نوم زما په اډوم
زه پېژندوی يم په روم
له ما اتل نسته

پر مروه زما غشي لوني ډاري دښن راڅخه
د هريرود پر څنډو ځم تنبتي پلن راڅخه
رېي زړن راڅخه
له ما اتل نسته

د زرنج سوبه مې د تورې په مخسور و کره
په باداری مې لور او د کول د سور و کره
ستر مې تربور و کره
له ما اتل نسته
خپلو وگړو لسه لور پېرزوینه کوم
دوی په ډاډینه بڼه بامم بڼه یې روزنه کوم
تل یې ودنه کوم
له ما اتل نسته
پر لویو غرو مې وینا درومي نه په ځنډو په تال
نړۍ زما ده نوم مې بولي پر دریخ ستایوال
په ورځو شپو میاشتو کال
له ما اتل نسته

دا لور شعر د پښتو تر ټولو پخوانی لاسته راغلی شعر دی چې د
اسلامي عصر په دویمه پېړۍ کې د غور یوه پښتون پاچا امیر کروړ
سوري ویلی دی. تر دې شعره بل پخوانی شعر لاتراوسه نه دی
ترلاسه شوی، امکان لري په راتلونکي کې د امیر کروړ تر شعر ډېر
پخواني پښتو اشعار کشف شي.
د امیر کروړ د شعر ژبه لاتراوسه خپله رواني لري، سره له دې چې
ځینې لغات یې په عامه پښتو کې نه استعمالېږي، خو بیا هم دا ژبه
ډېره سخته او نا اشنا نه ده او کېدی شي چې ځینې لوستونکي دا

پوښتنه وکړي چې په دې څه د پاسه دوولس نیم سوو کلونو کې په پښتو کې ډېر زیات ژبني تحول نه دی راغلی؟

د امیر کروړ پورتنی شعر ته په کتو سره ویلای شو، چې پښتو لومړنی لاسته راغلی شعر هم په رزمي روحیه پیل شوی دی.

د اوومې پېړۍ د دویمې لسیزې په دوران کې (۲۱۷ هـ.ق) د چنگېز د تالانګرو لښکرو حملې د افغانستان پر ځینو ښارونو او اسلامي فرهنگي مرکزونو پیل شوې، د دغو تباہ کارو لښکرو د جنگونو خونړیو او تالان په نتیجه کې ښارونه پر کنډوالو بدل شول، انسانان ووژل شول او فرهنگي مرکزه خراب شول، عالمان، شاعران او د فرهنگ لوی شخصیتونه یا ووژل شول او یا د خپلو ټاټوبو پر بښودلو ته اړ شول، کتابتونونه او کتابونه له منځه لاړل. دغه وخت زموږ په هېواد کې د غزنویانو او غوریانو شاهي کورنیو اقتدار ختم شوی و، پر شمالي برخو یې خوارز شاهانو حکومت کاوه، پر سیستان او شاوخوا سیمو د نیمروز محلي حکمرانان مسلط وو، په هرات کې آل کورت کورنۍ حکومت درلود او د افغانستان په شرقي برخو کې ځینې داسې کسان حاکمان وو چې پخوا غوریانو ګومارلي وو. چنگېز او دده اولادې د اوومې پېړۍ په جریان کې زموږ د هېواد پر بېلابېلو برخو حاکمیت درلود او په ډېره بې رحمۍ یې ددې هېواد بېوزلي ولسونه وژل.

د چنگېز، دده د اولادې او پاتې شونو، د لښکرو پر وړاندې د مقاومت موضوع د پښتو په لرغونو ادبیاتو کې منعکس شوې ده. محمد هوتک په پټه خزانه کې د بابا هوتک یوه داسې سندره راوړې ده چې د مغولو د تالانګرو لښکرو پر وړاندې د افغانستان د

يوې سيمې د پښتنو د مقاومت څرکونه ځينې ايستل کېږي، هغه
سندرې داده:

پر سور غریل راته نن اور دی
وگرېیه جوړ راته پېغور دی
پر کلي کور باندي مغول راغی
هم په غزني هم پر کابل راغی
غښتلیو تنگ کړی دا مو وار دی
مغل راغلی په تلوار دی
په پښتونخوا کې یې ناتار دی
پر کلي کور باندي مغل راغی
آدمرغی غښتلیو راسی
پر تنگ ولاړ د پښتونخوا سی
تورې تېرې غشي تر ملاسی
پر کلي کور باندي مغل راغی
زلمو په غشيو کړی وارونه
د تېرو تورو گوزارونه
ور وړاندي کړی خپل تېرونه
پر کلي کور باندي مغل راغی
زما د زلمو وینې بهېږي
ځمکې او غرونه په سره کېږي
میرڅی ځغلی او ترهېږي
پر کلي کور باندي مغل راغی

پښتنو هلسی په غره جنگ دی
سور غر په وینو د دوی رنگ دی
مهال د توری دی د تنگ دی
پر کلي کور باندي مغل راغی
زلمو پر تنگ خانونه مړه کړی
د بنن په غشيو مو پييه کړی
د پښتونخوا ځمکې ساته کړی
پر کلي کور باندي مغل راغی.

د پټې خزانې له بیان سره سم هر کله به د مغولو لښکرو د ارغنداو پر غاړو لوبت کاوه د اتغر او بولان سیمې به یې تالاکولې، نو ددې سندري ویونکي باباهوتک خپل خلک راټول کړل او سره غره ته نږدې یې له مغولو سره جنگونه وکړل، په دې جگړه کې د پښتنو قوت لږ و او غلیم ډېرو، خو کله چې باباهوتک په لور او از دا سندره وویل، نو زلمي به په جگړه کې تود بدل او سوبه د پښتنو په نصیب شوه. دا سندره د خپل شکلي جوړښت له پلوه زموږ ادبپوهانو د پښتو په لرغونو سندرو کې حساب کړې ده، د مضمون له پلوه یې محتوی رزمي ده چې د پردو لښکرو او تالانگرو په مقابل کې له وطن نه د دفاع مفکوره په کې منعکس شوې ده او خلک یې د پردو د تسلط پر وړاندې مقاومت ته رابللي دي.

رزمي روحیه له پښتو لرغونو ادبیاتو څخه همداسې منځنۍ او معاصرې دورې ته راغځېدلې ده، د روښانیانو د تحریک په

ادبیاتو کږې د مذهبي روحيې ترڅنګ رزمي هم لیدل کېږي، خوشال او د هغه پیروان خو بېخي د بزم او رزم شاعران دي او په معاصره دوره کې بیا د انګرېزي يرغل پر وړاندې مور د رزمي ادبیاتو ډېرې بېلګې لرو، خو څرنگه چې زما موضوع په پښتو لرغونې شاعرۍ کې رزمي روحيه وه، نو ځکه مې په لنډيز سره یو دوو بېلګو ته اشاره وکړه.

محمد هارون محمدي - د پښتو خانگي د لومړي ټولگي محصل

د پښتو لرغوني نظم قافیه یې څرنگوالی

د پښتو ادبیاتو په لرغونې دوره کې د نثر په انډول د نظم برخه درنه ده، نظم هغه کلام دی چې وزن ولري، قافیه هم د نظم یو رکن دی، خو اساسي رکن یې نه دی، له قافیې پرته یو نظم جوړېدلای شي، خو له وزن پرته د نظم جوړېدنه ممکنه نه ده، نو ځکه ویلای شو چې

وزن د نظم اساسي عنصر دی او قافیه یې فرعي، خو اکثره نظمونه قافیه لري، ځینې یې ردیفونه لري خو ځینې یې نه لري، بیا تر ردیفه قافیه په نظمونو کې ډېره کارول کېږي، هغه شعري فورمونه چې له عربي څخه پښتو ته راغلي هغو کې د قافیې استعمال حتمي دی، قافیه په لغت کې وروسته، شا، خټ او ورپسې تلونکي ته وايي او په اصطلاح کې هغه پوهنه ده چې د بیتونو د دورونو د پای کلمو له غرونو څخه بحث کوي. قافیه تر دوو زیات مشترک اوازونو ته ویل کېږي، یانې داسې کلمې چې په خپل منځ کې لږ تر لږه دوه مشترک غرونه ولري. پوهان قافیه پر څو ډوله وېشي، ازاده یا مطلقه قافیه، مقیده یا ترلې قافیه، یوه ستوې قافیه، غبرگه قافیه او ځینې نور ډولونه. په پښتو ادبیاتو کې د امیر کروړ نظم یو قافیوال نظم دی، دلته به زه په ترتیب سره په پښتو لرغونې دوره

کې د ځينو قافيه والو نظمونو ځينې برخې د بېلگې په توگه يادې
کړم:

زه يم زمري پر دې نړۍ له ما اتل نسته
پر هندو سندو پر تخار او پر کابل نسته
بل پر زابل نسته
له ما اتل نسته

دلته (اتل، کابل او زابل) د قافيه کلمې دي، (نسته نسته) يې
ردیفونه دي (ل، ل) او تر هغه دمخه حرکتونه يې مشترک غږونه
دي.

لويه خدايه لويه خدايه
ستا په مينه په هرځايه
غرو لارې دى درناوي کې
ټولنه ژوي په زاري کې
دلته دي د غرو لمنې
زموږ کېږدى، دي په کې پلنې
دا وگړي ډېر کېږي خدايه
لويه خدايه لويه خدايه

په لومړي بيت کې (خدايه او ځايه) د قافيه کلمې دي، ردیف نه
لري، په دويم بيت کې (درناوي او زاري) د قافيه کلمې دي (کې
کې) ردیف دی. په درېيم بيت کې (لمنې او پلنې) د قافيه کلمې دي
ردیف نه لري.

که یون دی یون دی مخکې بېلتون دی
له کسی غره څخه ځي څرنبسون دی

(یون، بېلتون او څرنبسون) د قافیې کلمې دي، (دی دی) ردیف دی.
د فلک له چارو څه وکړم کوکار
زموږي هر گل چې ځاندي په بهار
(کوکار او بهار) د قافیې کلمې دي ردیف نه لري.
د پسرلي بنکلونکي بیا کره سینگارونه
بیا یې ولونل په غرونو کې لالونه
(سینگارونه او لالونه) د قافیې کلمې دي.
تر دې ځایه چې په نظمونو کې قافیه یې څرنگوالي ته گورو، نو
اکثره نظمونه په تول برابر دي، خو یونیم ځای په کې قافیه
نیمگړتیاوې ښکاره کېږي، لکه:
ژبه هم بڼه وینا کاندې چې یې وینه
د خاوند په لاس کې زر او درهمونه
په دې کې (وینه او درهمونه) قافیه شوي چې سسته غوندي قافیه
جوړوي او مشترکات یې کم دي.
یا هم د شیخ اسعد سوري په قصیده کې چې (اوجار) کلمه له
(کوکار، بهار، تار، خونخوار) او نورو سره هم قافیه شوې ده.
څښتن مو مل دی، اوس مو یرغل دی، هېواد د بل دی
دلته (مل، یرغل، بل) د قافیې کلمې دي (دی دی) ردیف دی.
نن زه غږېږم په صفت د سلطان
چې دی بادار غازي ملک د جهان

جهان او سلطان د قافيې کلمې دي.
گهيځ رڼا د لمر خپره سوه
زما پر کور د وير نار ه سوه
دلته (خپره او نار ه) د قافيې کلمې دي، (سوه، سوه) ردیف دی.
پر لويو غرو هم په دښتو کې
په لوی سهار په نيمو شپو کې
په غاړه ږغ او په شپېلکو کې
يا د ويرژليو په شپېلو کې
ټول ستا د ياد نارې سوري دي
دا ستا د مينې نندارې دي
په پورته درېيو سربيتونو کې (دښتو، شپو، شپېلکو او شپېلو) د
قافيې کلمې دي او (کې کې) ردیف دی. په وروستي بيت کې
(سوري او نندارې) د قافيې کلمې دي او (دي دي) ردیف دی.
زه عاشق يم يار هم نيز
بل څه نه لسرو تميز
(نيز او تميز) د قافيې کلمې دي ردیف نه لري.
ساقی پاڅه پيال ه را کره
مرور يار مې پخلا کره
(را او پخلا) د قافيې کلمې دي (کره کره) ردیف دی.
اور بدلې مې قصه ده چې له شاتو هم خوږه ده
(قصه او خوږه) د قافيې کلمې دي (ده ده) ردیف دی.
همداسې تر پايه پورې د پښتو لرغونو ادبياتو په نظمې برخه کې
قافيه په ښه ډول مراعت شوې خو ځای نيم په کې ځينې
نيمگړتياوې هم ليدل کېږي.

هیلې - د پښتو څانگې د لومړي ټولگي محصله

د شیخ اسعد سوري د قصیدې هنري او فني ارزښت

سریزه:

اصلي موضوع چې زما په تحقیق او څېړنې پورې اړه لري هغه د شیخ اسعد سوري د ویرنې هنري اهمیت په گوته کول دي، خو مخکې تر دې لارمه بولم چې د قصیدو د ادبي او هنري صنف پر تاریخي پس منظر رڼا واچوم او هغه په دې ډول.

بولل (قصیده) د ختیزو ادبیاتو په دایره کې یوه ډېره با ارزښته او د سرو زرو په ټول برابره برخه تشکیلوي، چې په خاص ډول د عربي، دري، پښتو او اردو ژبو د ادب یوه ډېره ښکلې او منلې زېرمه او سرمایه په حقیقت کې همدغه قصیده گڼل کېږي.

قصیده په عربي اصطلاح کې هغه متصل او بې عیبه اصلاح شوي کلام او موزون شعر و چې د بیتونو شمېر به یې له (۱۲) نه تر (۱۷) بیتونو پورې و او له دې څخه به کم نه وو او دا نوم له اړه د قصد له مخرج او مصدر څخه جوړ او مرتبط شوی چې مانا یې استقامت، اصالت او سموالی دی او له بل پلوه د برابری او سوچه والي مالگه ورسره هم گډه وه.

قصیده په عربي ادب کې تر اسلام وړاندې هم موجوده وه، نو له دې نه داسې معلومېږي چې قصیده په موجوده بڼه او گانه کې د پورته

ليکل شوي تعريف او پېژندنې له مخې د نورو ملتونو ادبپوهانو او څېړونکو له عربي ادب نه کت مت يا په لږ او ډېر تغير تر گوتو کړې وي. د عربو له جاهلي او شېل ادب څخه مور ته هغه اوږدې او په عين حال کې روانې او ساده قصيدې د نمونې په توگه راپاتې دي، چې د عربي ادبياتو په اصطلاح کې ورته (معلقات سبعة) وايي او دغه شاعران تر اسلام دمخه په عربو کې تېر شوي دي. د څېړونکو د وينا او ليکنې له مخې ويلاى شو چې عربي قصيده په شگلنو د بنسټو کې د مېشتو پرگنو د قبيلوي ژوند يو زړه راښکونکى او بنايسته تصوير و.

د دغو عربي قصيده ويونکو قصيدې به په مجموع کې له (۱۲) څخه نيولې تر (۱۰۰) بيتونو پورې غزېدلې وي، که زه په دې اړه د کتابونو په مرسته وغواړم چې د قصيدې ادبي ناوې د بنکلي مخ نه پلو نور هم پورته کړم او د دې ادبي ناوې بنکلا او بنايست لوستونکو او د ادب مينه والو ته نور هم وځلوم، انشاالله د خپلې مطالعې او ژورې پرله پسې هڅې په رڼا کې په ډاډه او زغرده توگه دا کار کولای شم، خو اوس راته ناشوني ښکارېږي، ځکه چې زه د يوې ښځې او بيا خاصتاً د مور په حيث چې له يوې خوا راته ماشومان را په غاړه دي، د کور اخلى پخلى او د ورځني ژوند کړاوونه او له بلې خوا د خپلو زده کړو په چاپيريال کې لالهانده، سرگردانه او د کتابونو د نشتوالي معضله هم ده، د امتحانونو د پرله پسې څپو هم په سراخيستي يمه، د داسې موضوع ليکنه که له يوې ډډې ډېره دلچسپه او ښکلې هم ده، خو له بلې خوا د پورته ليکل شويو عذرونو او مجبوريتونو له مخې ما غوندي نا وزگارې

بښځې ته ډېره سخته او مشکله ده چې په دې اړه لکه څنګه چې د موضوع حق دی ډېر څه وليکم، هیله ده زما خپل استاد به دا معذرت قبول کړي.

د شیخ اسعد د قصیدې هنري ارزښت:

د شیخ اسعد سوري قصیده هم لکه د نورو قصیدو په شان یو مخصوص او ځانګړی هنري او فني اهمیت لري او ددې قصیدې هنري ارزښت ددې قصیدې په شروع او ترتیبولو کې پروت دی او هغه په دې ډول په ګوته کوو:

شاعر په لومړي سر کې د خپلې ویرنې په جوړولو کې د اسمان له چپه ګردش نه شکایت کوي او دی د فلک د ناخوالو او ګردش تاثیرات په کایناتو کې په ګوته کوي. ددې قصیدې لومړۍ برخه دا رابښيي چې خوښۍ او خوشالی د قصیدې د بدیعي صنعتونو په لړۍ کې د تشبیب مقام نیولی دی، دلته شاعر د خپل اصلي هدف د ښکاره کولو او څرګندولو په ادا کې د خپل فکري قدرت او سرشاره استعداد، زور او قوت لوستونکو ته ښيي، په څو بیتونو کې دا قدرت راښکاروي، د اسمان د تېري، ظلم، ناخوالو او حرکاتو منظرې موږ ته په ګوته کوي او د خپلې قصیدې تهداب او بنسټ په ډېره هوښیاری او د یو مجرب استاد په حیث داسې ږدي:

د فلک له چارو څه وکړم کوکار
زموږي هرګل چې خاندې په بهار
ډېر مخونه د فلک څپېره شنه کا
ډېر سرونه کا ترخاورو لاندې زار

چې يې ملاوې نه کړېږي په غښتليو
دا فلک پرې وکاڅه کاري گوزار.

بيا تر دې وروسته د قصيدې اساس په تدريجي ډول تر خپل هدف
پورې رارسوي، نو بيا دغه شاعر غواړي چې ددغو ظلمونو تر
رابرسېره کولو او څرگندولو وروسته په خپله نېغ په نېغه له فلک
سره وينا وکړي، په دغو پورته بيتونو کې شاعر غايبانه حکايت او
شکايت کوي، مگر تر دې وروسته د غايب نه مخاطب ته متوجه
کېږي او دا يې بل فني اهميت دی، چې اول د گيلې او شکايت
شروع له غايب نه کوي او داسې انځورنه کوي چې هغه نه شته او
دده شکايت نه اوري او شاعر هم نه غواړي چې خپل شکايت د هغه
غورډ ته ورسوي، مگر کله چې دده تاثير نور هم زياتېږي او زغم له
لاسه ورکوي، نو لکه په يو غشي د ويشتلي زخمي انسان په ډول پر
اصلي ويشتونکي باندي په ډېر جرئت گوزار کوي او بيا فلک له
غيابت نه حضور ته راوړي، له هغه سره خپلې گيلې مخامخ شروع
کوي او فلک ته په څرگند ډول او جرئت سره خطاب کوي، لکه چې
وايي:

څه تېری څه ظلم کاندې ای فلکه!
ستا له لاسه نه دی هېڅ گل بې له خار
پر ویرژلو لور نه کړی په زړه کراپیه
پر تلو وروې د غم ناتار.

دغه نېغ په نېغه باجرتته مخاطبه تقريباً تر يوولسو بيتو پورې رسېږي، په ډول ډول د فلک نارواوې او جفاگانې ښکاره کوي او په اخره کې په ډېره استادۍ او پوره مهارت خپل مقصد ته مخه او خلاصه کوي او دا مرحله په ډېر ادبي ډول په کې رانغاړي چې په ادبي اصطلاح کې ورته حسن تخلص ويل کېږي، نو ځکه بيا داسې وايي چې:

کله غورځوي واکمن له پلازونو
کله کښېنوي په خاورو کې بادار
زموږ پر زړونو دې نن بيا يو غشی وويشت
و دې ژوبلله په دې غشي هزار
پر سوريو باندي وير پر پوت له پاسه
محمد واکمن چې ولاړی په بل دار

په پورته بيتونو کې شاعر د خپل واکمن او بادشاه عدالت او ښه کردار په گوته کوي دا يې بل هنري ارزښت دی، خو له دې سره سره د خپل واکمن پر اسارت او مړينې افسوسونه کوي، لکه چې وايي:

په دې وير د غور وگړي تور نمری سول
په دې وير، رڼا تياره سوه د ښار
گوره خاخي رڼې اوبښې له دې غرونو
دا کرونگی ساندي لي په شور هار.

دلته نو شاعر په مهارت او هنريت سره طبيعت ته مخه کوي، د غور ښايسته منظرې په دې ويرجنه واقعه کې هم نه بې برخې کوي او

چاپېريال د شاعر پر طبيعت داسې جلوه او رڼا پرېباسي، لکه چې وايي:

نه هغه زرغاد غرونو د بيديا ده
نه د زرکيو په مسا دي کتههار
نه غټول بيا زرغونېرې په لاتبونو
نه بامي بيا مسېده کا په کهسار

همدلته ده چې شاعر د طبيعي شعر بڼېگنې بڼه ترا څرگندوي. د شاعر تکيه او باور پر طبيعت باندي معلومېرې، خپل نظر پر طبيعي مناظرو باندي څرگندوي او په درد او وير کې هم خپل چاپېريال او محيط له ياده نه باسي.

شاعر يو ځل بيا د قصيدي بل اړخ انځوروي او له فلک سره داسې د زړه له سوزه ډکه وينا کوي، لکه چې وايي:

لاس دي مات شه ای فلکه! چې دي وکا
محمد غوندي زمري د مړينې بنکار

په لاندې بيتونو کې شاعر نور هم له ډېره قهره وينا توندوي او د وير اورني او توند احساسات او جذبات په خپل ادبي هنر او مهارت داسې بنکاره کوي:

شين زرگی فلکه! ولسي لاولر يسي
ای د غور غرونو په څه نه سوي غبار
چې زمري غوندي واکمن ځي له جهانه
چې څوک نه کړي پر نړۍ باندي قرار

وروسته بيا شاعر خپله قصيده په بل ډول پای ته رسوي او بله
نتيجه ورنه اخلي چې يو ډول ملي غرور، پښتني تنگ، غيرت او
ټولنيز شعور ورځني ښکاري، لکه چې وايي:

سخ پر تا ای محمده! د غور لمروي
پر نړۍ به نه وي ستا د عدل سار
ته په تنگه وې ولاړ په تنگ کې مې سوې
هم پر تنگه دې پر تنگه کا ځان جار
که سوري دې په مرگ ویر کاندې ویرجن سول
هم به ویاړي ستا په نوم ستا په تیار.

دا وه د شيخ اسعد سوري د قصيدې شننه او هنري اړخونه چې په
لنډيز سره مو ورته نغوته وکړه.

يادونه: د دې مقالې په ليکلو او ترتيبولو کې چې مې له کومو
کتابونو گټه اخيسته، په لاندې ډول دي:

- ۱- د پښتو ادبياتو تاريخ، د پوهاند عبدالحي حبيبي اثر.
- ۲- عرفان مجله، د پوهندوی وسيع الله احسان مقاله.
- ۳- پښتو ادب کې قصيده، د مرحوم پوهاند عبدالحي حبيبي
ليکنه.

مننه او کور وداني

له گران او قدرمن فرهنگپال ورور (محمد اقبال عزيزي) څخه ډېره مننه كوم، چې ددې كتاب د چاپ لگښت يې برابر كړ. قدرمن ورونه (ضيا الرحمن ضياء) او (وفا الرحمن وفا) په تودو ولولو او مينه ستايم، چې د تېرو څو كلونو په بهير كې يې راسره په فرهنگي چارو كې ځانونه ډېر سترې كړل؛ له قدرمن ورور مجيب الرحمن اميري څخه هم ډېره مننه كوم، چې ددې اثر په سمون او كره كولو كې يې مرسته او همكاري وكړه. دا كتاب او دې سره نور كتابونه، چې تاسو يې اوس گورئ، دا ټول د دوى او د دوى په شان د نورو فرهنگپالو دوستانو د مرستې او ملگرتيا برکت دى. كه زما د فرهنگي ملگرو هر اړخيزه مرسته نه واى، نو خداى ﷻ خبر، چې زما كتابونه به پر دومره وخت او پرداسې بڼه چاپ شوي او د انټرنېټ څپو ته رسېدلي واى. زه په دې فرهنگي كار كې د خپلو ټولو فرهنگي ملگرو ونډه او مرسته ستايم، د لوى خداى ﷻ له درباره ورته پر دې دنيا دژوند په نېكو چارو كې برياليتوب او پر هغې دنيا ورته ثوابونه او جنتونه غواړم.

يو ځل بيا دې د ټولو كور ودان وي.

د افغاني فرهنگ د بنسټيزې په هيله

په درنښت

محمد اسماعيل يون

This document was created with Win2PDF available at <http://www.daneprairie.com>.
The unregistered version of Win2PDF is for evaluation or non-commercial use only.

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**